

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO KATEDRA**

Edita BARTKIENĖ

**NOMENKLATŪRINIO VALDYMO IR KORUPCIJOS SĄSAJŲ
LIETUVOJE ISTORINĖ ANALIZĖ**

Magistro darbas

Šiauliai, 2011

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
VIEŠOJO ADMINISTRAVIMO KATEDRA**

Edita BARTKIENĖ

**NOMENKLATŪRINIO VALDYMO IR KORUPCIJOS SĄSAJŲ
LIETUVOJE ISTORINĖ ANALIZĖ**

**Magistro darbas
Socialiniai mokslai, vadyba ir verslo administravimas (03S1)
Šaka - viešasis administravimas**

Teigiu, kad magistro studijų baigiamasis darbas, kurį teikiu vadybos studijų programos magistro kvalifikaciniam laipsniui įgyti yra originalus autorinis darbas:

Magistro darbo autorius Edita Bartkienė
(vardas, pavardė, parašas)

Vadovas prof. dr. H. Malevski
(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

Recenzentas
(pareigos, vardas, pavardė, parašas)

SANTRAUKA

Edita Bartkienė

Nomenklatūrinio valdymo ir korupcijos sąsajų Lietuvoje istorinė analizė

Magistro darbas

Magistro darbe buvo siekiama atlikti nomenklatūrinio valdymo bei korupcijos reiškinių bendrąją bei istorinę analizę, pagrindžiant nomenklatūrinio valdymo sąsajų su korupcijos paplitimu nepriklausomoje Lietuvoje buvimą bei atskleisti jų turinį. Darbe remtasi užsienio ir Lietuvos mokslininkų bei organizacijų tyrimais.

Siekiant patvirtinti arba paneigti autoriaus suformuluotą mokslinio tyrimo hipotezę buvo atlikta korupcijos reiškinių pagrindinių trijų priežasčių grupių: politinės, ekonominės ir socialinės-kultūrinės, bei nomenklatūrinio valdymo reiškinių trijų sudedamųjų elementų: „nomenklatūros“, „blato“ ir „deficito“, tarpusavio ryšio analizė. Atlikus analizę, padaryta išvada, kad paskutiniais sovietinės sistemos metais korupcija buvo taip paplitęs reiškinys, jog tapo reikalų tvarkymo stiliumi, stipriai paveikė visuomenės narių mąstyseną ir elgesį nepriklausomoje valstybėje.

Edita Bartkiene

Historical analysis of relationships between nomenclatural management and corruption in Lithuania

Master,s work

Master's thesis was to carry out the management of nomenclature and the generaleffects of corruption and historical analysis to justify the nomenclature of the management interface with the prevalence of corruption in the presence of an independent Lithuania, and to reveal their contents. The work was based on Lithuanian and foreign scientists and research organizations.

In order to confirm or refute the author's hypothesis, formulated by the research was carried out in the phenomenon of corruption in three main groups of reasons (political, economic and socio-cultural) event management and nomenclature of the three constituent elements ("Nomenclature", "Blato" and "Deficit") correlation analysis. The analysis concluded that the last year Soviet system, corruption was so widespread a phenomenon that has become a style of doing business, high society led to the thinking and behavior in an independent country.

TURINYS

<u>IVADAS</u>	6
<u>1. KORUPCIJOS REIŠKINIO SAMPRATA</u>	10
<u>1.1. Korupcijos apibrėžimas, rūšys</u>	10
<u>1.2. Korupcijos priežastys ir pasekmės</u>	19
<u>2. TRUMPA KORUPCIJOS IR JOS SUVOKIMO ISTORINĖ APŽVALGA</u>	26
<u>2.1. Korupcijos suvokimo matavimas</u>	26
<u>2.2. Korupcijos sociologiniai tyrimai</u>	29
<u>3.3. Teisinė statistika</u>	35
<u>3. NOMENKLATŪRINIS VALDYMAS: SAMPRATA, POŽYMIAI, RAIDA</u>	39
<u>3.1. Nomenklatūrinio valdymo samprata</u>	39
<u>3.1.1. Elitas</u>	40
<u>3.1.2. Biurokratija</u>	43
<u>3.1.3. Nomenklatūra</u>	45
<u>3.2. Nomenklatūrinio valdymo požymiai</u>	48
<u>3.3. Nomenklatūrinio valdymo raida</u>	51
<u>4. SOVIETINIO NOMENKLATŪRINIO VALDYMO ĮTAKA KORUPCIJOS PAPLITIMUI NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE</u>	60
<u>4.1. „Nomenklatūros“ sąsajos su organizacinėmis korupcijos priežastimis</u>	66
<u>4.2. „Deficito“ sąsajos su ekonominėmis korupcijos priežastimis</u>	69
<u>4.3. „Blato“ įtaka etinėms-kultūrinėms korupcijos priežastims</u>	71
<u>IŠVADOS</u>	76
<u>LITERATŪRA</u>	79

ĮVADAS

Žmonių nuomone, posovietinis laikotarpis yra labiau korumpuotas nei sovietinis. (Gfk Praha, 2001, p. 4). 2005 metų *Lietuvos korupcijos žemėlapis* taip pat patvirtina šią nuomonę. Į klausimą *Kaip korupcijos mastas šiuolaikinėje Lietuvoje pasikeitė, palyginti su sovietiniais laikais?* dauguma respondentų teigė, kad palyginti su sovietmečiu, korupcija išaugo (70% gyventojų ir 64% įmonių vadovų), [...] kad sumažėjo, teigė 5% gyventojų ir 7% įmonių vadovų (Specialiųjų tyrimų tarnyba, 2005). Kyla klausimas, kaip galima paaiškinti tokią situaciją? Ar tai reiškia, kad vienas režimas ar periodas buvo labiau korumpuotas nei kitas? Ar visuomenė yra mažiau tolerantiška korupcijai dabar, nei tai buvo anksčiau? Ar tai reiškia, kad padaugėjo korupcinių sandėrių? O gal tai, kad sovietiniu laikotarpiu dauguma žmonių vienaip ar kitaip dalyvavo korupciniuose sandėriuose, tad toks elgesys buvo daugiau norma nei nukrypimas? Galiausiai, ar tikrai posovietinis laikotarpis yra labiau korumpuotas nei sovietmetis? Kaip teigia Krastevas, tiesaus atsakymo nėra ir negali būti. Korupcija iki šiol yra gana latentinis reiškinys. Daugumoje sovietinių šalių korupcijos tema buvo tabu, todėl patikimų duomenų apie korupcijos suvokimą, faktus ir paplitimą tuo metu beveik nėra. Policijos ir kitų teisėsaugos institucijų kriminalinė statistika neatspindi tikrosios padėties sovietiniu laikotarpiu. Atsakymai į iškeltus klausimus tiesiogiai susiję su požiūriu į korupciją.

Nepaisant dažno korupcijos sampratų kitimo bei diskusijų, ką reiškia šis terminas, akivaizdu, jog korupcija yra sudedamoji socialinė praktika, priklausanti nuo socialinio konteksto ir kultūrinės terpės. Daugelis mokslininkų sutaria, jog šiandienos korupcijos paplitimą Rytų Europoje galima sieti su sovietmečio palikimu (Brandišauskas, 2005).

Praėjusio šimtmečio antrojoje pusėje pasaulyje įvyko pokyčių, tarp kurių ryškiausi šie: Šaltojo karo pabaiga, komunizmo žlugimas Vidurio ir Rytų Europoje ir tarptautinių bei regioninių valdymo struktūrų formavimasis, t. y. globalizacija ir eurointegracija. Šie pokyčiai, be jokios abejonės, padarė įtaką ir korupcijos reiškiniui, jo formoms bei priežastims.

Vertybinis reliatyvizmas neretai pakeičia moraliniais išpareigojimais grįstą individo elgesį: net ir tie, kuriems priešingi moralei elgesio būdai, pavyzdžiui, kyšio davimas ar ėmimas, morališkai nėra priimtini, norėdami veikti efektyviai, turi prisitaikyti ir „elgtis kaip visi“, nes tik toks elgesys yra funkcionalus konkrečioje socialinėje aplinkoje (Štatenė, 2008).

Problema. Korupcija Lietuvoje nėra vien nomenklatūrinio valdymo pasekmė. Remiantis mokslininkų Verdery, G. Štatenės, S. Pivoro, V. Ivanausko, I. Matonytės, J. Piliponytės, J. Palidaskaitės, K. Antanaičio, R. Bulotos ir kt. darbais bei Lietuvoje vykdytų tyrimų („Transparency International“ Lietuvos skyriaus atliekami tyrimai „Lietuvos korupcijos žemėlapis“) rezultatais, teigtina, kad nomenklatūrinis valdymas, kaip valstybės valdymo srityje susiformavę ir istoriniu

aspektu kitę valdžios atstovų moralės normos, principai, tarpusavio ryšiai, prioritetai, turėjo įtaką korupcijos atsiradimui sovietinėje bei nepriklausomoje Lietuvoje, tačiau, norint tai pagrįsti, būtina atlikti mokslinę šio proceso istorinės raidos ir priežasčių analizę.

Temos aktualumas ir naujumas. Iki 1990 m. korupcija daugiau asocijavosi su Lotynų Amerikos, Afrikos ir Pietų Europos šalimis. Vėliau korupcinių skandalų žemėlapis išsiplėtė: apėmė Rusiją ir pereinamojo laikotarpio Rytų ir Vidurio Europos valstybes. Statistika rodo, kad publikacijų korupcijos Rytų Europoje tema pasaulio spaudoje nuo 1991 m. iki 2003 m. padaugėjo apie pusantro karto (Palidaskaitė, 2006). Korupcija, kaip negatyvus reiškinys, Lietuvoje oficialiai visuotinai pripažintas tik stojimo į Europos Sąjungą pasirengimo etape – pirmojo atkurtos Nepriklausomos Lietuvos dešimtmečio pabaigoje. Tai patvirtina ir 1997 metais sukurta nepriklausoma kovos su korupcija institucija Specialiųjų tyrimų tarnyba. Lietuvoje korupcija buvo senas reiškinys, tačiau santykinai nauja tema tiek praktiniams, tiek moksliniams tyrinėjimams. Tam, kad su korupcija būtų galima kovoti, ją kontroliuoti, buvo ir vis dar yra ypač aktualu pažinti šį reiškinį, suprasti jo atsiradimo priežastis. Mokslinių tyrinėjimų prasme, korupcija Lietuvoje yra ganėtinai naujas tyrimo objektas. Tik nedaugelis Lietuvos mokslininkų tyrė šio reiškinio sąvoką, priežastis, pasekmes bei kitas su korupcija susijusias sritis (pvz., J. Palidaskaitė, G. Šatienė). Daug daugiau mokslininkų analizavo istorinio Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo laikotarpio procesus, tačiau daugelio šių tyrimų tikslas nebuvo korupcijos reiškinio priežasčių analizė (pvz., R. Bulota, K. Antanaitis). Kiti autoriai, tyrinėdami Lietuvos raidą pereinamuoju laikotarpiu, tyrimo objektu pasirinko tik vienos ar kelių korupcijos formų analizę (pvz., V. Ivanauskas, S. Pivoras). Dėl temos „lietuviškumo“, sunku rasti užsienio autorių darbų šia tema.

Tyrimo objektas – nomenklatūrinis valstybės valdymo modelis bei korupcijos reiškinys tokios apimties, kiek reikalinga nomenklatūrinio valdymo įtakai korupcijos paplitimui nepriklausomoje Lietuvoje išanalizuoti, įvertinti ir pagrįsti

Darbo tikslas – atlikti nomenklatūrinio valdymo bei korupcijos reiškinų bendrąją bei istorinę analizę, siekiant pagrįsti nomenklatūrinio valdymo sąsają su korupcijos paplitimu nepriklausomoje Lietuvoje buvimą bei atskleisti jų turinį.

Tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

1. Atlikti korupcijos apibrėžties analizę.
2. Atlikti korupcijos reiškinio diagnostikos metodų analizę, siekiant įvertinti, kokiais būdais ir kiek tiksliai įmanoma identifikuoti korupcijos reiškinio egzistavimą bei apibrėžti jo mastą.
3. Atlikti nomenklatūrinio valdymo, kaip reiškinio, bendrąją bei istorinę raidos analizę.
4. Patvirtinti arba paneigti teiginį, kad nomenklatūrinis valdymas yra viena iš korupcijos

paplitimo nepriklausomoje Lietuvoje priežasčių, ir tai pagrįsti atliktos analizės rezultatais.

Mokslinė hipotezė. Nomenklatūrinis valdymas susijęs su korupcijos paplitimu nepriklausomoje Lietuvoje ir tiesiogiai darė įtaką šio reiškinio politinėms, ekonominėms bei socialinėms-kultūrinėms priežastims.

Tyrimų bazė.

Siekiant įgyvendinti uždavinius ir pasiekti darbe iškeltą tikslą, buvo taikomi šie **teoriniai tyrimo metodai**:

1. **Sisteminė analizė**, kaip metodų, skirtų tirti, konstruoti, modeliuoti ypatingus objektus, visuma, šiame darbe buvo vienas iš plačiausiai naudotų metodų. Šio metodo platų naudojimą lėmė tai, kad korupcijos reiškinys – ypatingas tyrimo objektas, nes tai kompleksinė problema. Remiantis bendrąja sistemų teorija ir sisteminiu principu, tyrime buvo įgyvendinami iškeltieji tyrimo uždaviniai. Tai leido suformuoti visapusišką ir apibendrintą tiriamojo objekto vaizdą.
2. **Lyginimas**. Remiantis šiuo metodu, tyrime buvo atliekamos mąstymo operacijos, grindžiančios teiginius apie įvairių korupcijos apibrėžčių panašumus ir skirtumus. Šis metodas leido ne tik apibrėžti ir suformuluoti korupcijos tyrimo metodikos ypatybes, bet ir išskirti papildomus korupcijos požymius, jų tendencijas.
3. **Operacionalizacija** (operaciniai apibrėžimai) suprantama kaip loginė operacija su sąvokomis ir terminais. Sociologijos, psichologijos ir kitų mokslų teorijose, apibūdinant korupciją kaip reiškinį, dažniausiai operuojama nominalinėmis sąvokomis, neturinčiomis tiesioginio faktinio ir metrologinio pagrindo. Tačiau teorijos vertifikacijos principas aktualizuoja matavimų būtinumą, todėl būtent šis metodas leido abstrakčias teorines korupcijos sąvokas logiškai pervesti į empirinę korupcijos apibrėžtį.
4. **Dedukcija**, kaip samprotavimas, kurio metu iš keleto teisingų teiginių (prielaidų) pagal logikos taisyklės formuluojamas naujas teisingas teiginys, tyrime buvo naudota kaip korupcijos reiškinio pažintinė operacija, kurios metu iš jau patikrintų žinių apie korupcijos fenomeną sistemos logiškai gautos naujos žinios. Tai itin pasireiškė formuluojant ir išskiriant psichologinius, sociologinius, etinius ir ekonominius korupcijos bruožus, nes remiantis dedukcija, buvo pereinama nuo bendrųjų psichologijos, ekonomikos mokslų apibrėžčių prie atskirų šių mokslų bruožų, naudotųjų tiriant ir apibrėžiant korupcijos reiškinį.
5. **Indukcija**. Indukcija – tai samprotavimo būdas, susijęs su empiriniu apibendrinimu, kurio metu požymio pasikartojamumo pagrindu duotoje objektų klasėje daroma išvada apie požymio priskirtinumą visai objektų klasei. Tyrime šis metodas buvo taikomas analizuojant socialinės ir teisinės korupcijos apibrėžčių tarpusavio santykį ir formuluojant išvadas korupcijos apibrėžties aspektais.

6. Modeliavimas. Šis metodas magistriniame tyrime naudojamas korupcijos, kaip socialinio reiškinio, požymių pakartojimo (raiškos) korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų teisinės reglamentacijos analizei.

Tyrime naudoti šis **empirinis tyrimo metodas:**

1. Matematinė statistikos analizė. Šis metodas naudotas aprašant ir įvertinant korupcijos atvejus tiriančių institucijų ir pareigūnų (Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros, STT ir kt.) darbo praktiką, sociologinių apklausų korupcijos tematika rezultatus.

1. KORUPCIJOS REIŠKINIO SAMPRATA

Šioje darbo dalyje analizuojami įvairių autorių siūlomi korupcijos reiškinio apibrėžimai, trumpai apžvelgiamos korupcijos rūšys, toliau nagrinėjamos korupcijos priežastys. Pagrindinis šios dalies tikslas – susipažinus su korupcijos reiškinio priežastimis, išskirti pagrindines priežasčių grupes, kurias vėlesnėje darbo dalyje galima būtų detaliau išanalizuoti ir įvertinti, ar korupcija galėjo būti nomenklatūrinio valdymo pasekmė, atsižvelgiant į istorinę raidą ir korupcijos priežastis.

1.1. Korupcijos apibrėžimas, rūšys

Pastaruoju metu nuolat girdime, matome ir tiesiog imame nevalingai jausti, kaip korupcija it rūkas apgaubia kiekvieną mūsų valstybės, netgi kiemo kampelį (Piliponytė, 2005).

Nepaisant didelio dėmesio korupcijos problemai, pasaulyje iki šiol nėra susitarta dėl vienodo korupcijos apibrėžimo. Kiekviena visuomenė smerkia korupciją, tačiau kai bandoma ją apibrėžti, nuomonės išsiskiria. Pasaulyje egzistuoja per 300 korupcijos apibrėžimų (Poviliūnas, 2005).

Apibrėžimų analizę galime pradėti nuo Lietuvos Respublikos teisės aktų, kuriuose yra pateikiamas korupcijos apibrėžimas. Su korupcija kovoti Lietuvoje specialiai įsteigtos LR specialiųjų tyrimų tarnybos įstatyme korupcija apibrėžiama taip: „Korupcija – valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens tiesioginis ar netiesioginis siekimas, reikalavimas arba priėmimas turtinės ar kitokios asmeninės naudos (dovanos, paslaugos, pažado, privilegijos) sau ar kitam asmeniui už atlikimą arba neatlikimą veiksmų pagal einamas pareigas, taip pat valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens veiksmai arba neveikimas siekiant, reikalaujant turtinės ar kitokios asmeninės naudos sau arba kitam asmeniui ar šią naudą priimant, taip pat tiesioginis ar netiesioginis siūlymas ar suteikimas valstybės tarnautojui, jam prilygintam asmeniui turtinės ar kitokios asmeninės naudos (dovanos, paslaugos, pažado, privilegijos) už atlikimą arba neatlikimą veiksmų pagal valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens einamas pareigas, taip pat tarpininkavimas darant šioje dalyje nurodytas veikas“.

Tai labai plačiai paplitusi korupcijos definicija, kurioje pateikiamas korupcija laikomų nusikalstamų veikų sąrašas. Panašiai korupcija apibrėžiama ir Lietuvos ratifikuotoje Civilinės teisės konvencijoje dėl korupcijos: „korupcija – tai tiesioginis ar netiesioginis kyšio arba kito nepagrįsto atlygio ar pažado dėl tokio atlygio prašymas, siūlymas, davimas ar priėmimas, kuris iškreipia asmens, gaunančio kyšį, nepagrįstą atlygį ar pažadą dėl kyšio ar nepagrįsto atlygio, tinkamą bet kurios pareigos atlikimą ar reikalaujamą elgseną.“

Reikia pastebėti, kad tokie apibrėžimai bėgant laikui kinta, kadangi korupcija pagal šiuos apibrėžimus yra laikomos konkrečios tuo metu toje valstybėje įstatymais uždraustos veikos. Šie apibrėžimai nėra universalūs.

LR nacionalinės kovos su korupcija programos projekte korupcija apibrėžiama taip: „**Korupcija** – bet koks valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens elgesys, neatitinkantis jiems suteiktų įgaliojimų ar nustatytų elgesio standartų, ar tokio elgesio skatinimas siekiant naudoti sau ar kitiems asmenims ir taip pakenkiant asmenų ir valstybės interesams.“

Tiek STT įstatyme, tiek ir Korupcijos prevencijos įstatyme sutinkama dar ir tokia formuluotė **Korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos**. Pagal šiuos įstatymus, korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos tai – kyšininkavimas, tarpininko kyšininkavimas, papirkimas, kitos nusikalstamos veikos, jeigu jos padarytos viešojo administravimo sektoriuje arba teikiant viešąsias paslaugas siekiant sau ar kitiems asmenims naudoti: piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi arba įgaliojimų viršijimas, piktnaudžiavimas oficialiais įgaliojimais, dokumentų ar matavimo priemonių suklastojimas, sukčiavimas, turto pasisavinimas ar iššvaistymas, tarnybos paslapties atskleidimas, komercinės paslapties atskleidimas, neteisingų duomenų apie pajamas, pelną ar turtą pateikimas, nusikalstamu būdu įgytų pinigų ar turto legalizavimas, kišimasis į valstybės tarnautojo ar viešojo administravimo funkcijas atliekančio asmens veiklą ar kitos nusikalstamos veikos, kai tokių veikų padarymu siekiama ar reikalaujama kyšio, papirkimo arba nuslėpti ar užmaskuoti kyšininkavimą ar papirkimą.

Palyginus šiuos apibrėžimus, galima matyti, kad šiuo metu galiojančiuose Lietuvos teisės aktuose įtvirtinti korupcijos apibrėžimai aiškiai skiriasi nuo LR nacionalinės kovos su korupcija programos projekte apibrėžtos korupcijos sąvokos (galiojančioje LR nacionalinės kovos su korupcija programoje (2002) korupcijos apibrėžimas nepateikiamas, tačiau konkrečiai numatyta, jog „būtina parengti aiškų ir tikslų teisinį korupcijos apibrėžimą, apimančią ir privatų sektorių.“). Esminis skirtumas tas, kad LR nacionalinės kovos su korupcija programos projekte pateikiamas korupcijos apibrėžimas išsiskiria šiuolaikiniu korupcijos supratimu ir jame aiškiai pasakoma, kad korupcija nėra vien tik nusikalstamas elgesys. Ši sąvoka daug platesnė ir apima bet kokią priešingą valstybės interesams valstybės tarnautojo elgesį. Tuo metu pirmuose trijuose apibrėžimuose korupcija apibrėžiama labai panašiai - juose pateikiami šiuo metu Lietuvoje korupcinėmis laikomų nusikalstamų veikų aprašymai. Kaip vienintelį LR nacionalinės kovos su korupcija programos projekte pateikiamo korupcijos apibrėžimo trūkumą galima būtų įvardyti tai, kad šis apibrėžimas nukreiptas tik į valstybės tarnautojus ir neapima viešojo administravimo santykiuose dalyvaujančių fizinių asmenų, jau nekalbant apie korupciją privačiame sektoriuje.

Toliau reikėtų aptarti korupcijos apibrėžimus, kuriuos galima aptikti ne teisės aktuose. Remiantis Pasaulio banko vartojamu apibrėžimu, korupcija yra piktnaudžiavimas tarnyba siekiant privačios naudos (Michailovič, 2005).

„Tarptautinių žodžių žodyne“ pateikiamas toks korupcijos apibrėžimas (Vaitkevičiūtė, 1999): „Korupcija (lot. corruptio – gadinimas, papirkimas) – valstybės įstaigos pareigūno ar politinio veikėjo kyšio ėmimas už pareigų atlikimą arba už įstatymo pažeidimą, siekiant naudos sau arba abipusės naudos; papirkimas, kyšininkavimas.“

Rose-Ackerman sutinka su tuo, kad įvairiose visuomenėse korupcijos sąvoka suprantama skirtingai: „ką vienas laiko kyšiu, kitas laiko dovana“. J. Piliponytė pateikia klasikiniu laikomą Harvardo politikos profesoriaus J. S. Nye apibrėžimą: korupcija – tai „elgesys, dėl privačios (asmeninės, šeimos, grupės) naudos ar siekiamo statuso nukrypstantis nuo rinkimų ar paskyrimo būdu viešai suteiktų formalių pareigų.“ (Piliponytė, 2005)

Anot D. H. Rosenbloom ir R. S. Kravchuk, korupcija viešajame administravime iš esmės yra pasaulinio masto fenomenas, kuris gali būti apibrėžtas kaip piktnaudžiavimas visuomenės pasitikėjimu dėl asmeninių interesų (Rosenbloom, Kravchuk, 2005).

A. Raipos nuomone, korumpuoto sandėrio atveju siekiama asmeninės/grupinės naudos, kuri neapsiriboja materialiniais, finansiniais interesais, bet apima socialinio statuso galimus pokyčius, valdžios paėmimą, pripažinimą ir kt. (Raipa, 2007)

P. Eigen išsako nevyriausybinę antikorpucinę veiklą vykdančios „Transparency International“ organizacijos apibrėžimą: „Korupcija yra piktnaudžiavimas valdžia asmeninei naudai gauti.“ (Eigen, 2006) T. L. Doherty ir T. Horne teigimu, valdžios klausimas visada buvo nuolatinis rūpestis.

V. Justickio teigimu, korupcija nėra atskiras nusikaltimas, o nuolatinis santykis, ilgai trunkanti veikla, tad korupcija – tai „reguliari, besikartojanti nusikalstama veikla, kurią vykdo individas, palaikantis santykius su valstybės aparatu, su privačiu verslo subjektu, rinkėjais, žiniasklaidos auditorija (skaitytojais, žiūrovais), ir kuri pasireiškia piktnaudžiavimu savo padėtimi bei pasitikėjimu siekiant asmeninės naudos.“ (Justickis, 2001)

Anot V. Gavelio, korupcija dažnai yra greičiausia, pigiausia ir efektyviausia konkurencinė priemonė tam tikram tikslui pasiekti. Be to, tai simptomas, rodantis, kad valstybės valdymo mechanizme kažkas sutriko, o dalis valstybės pareigūnų ir tarnautojų savo pareigybines funkcijas naudoja asmeniniams interesams tenkinti, konkurencijos funkcijoms slopinti. Taigi, V. Gavelis įvardija korupciją kaip veiksnį, mažinantį valstybės veiklos mechanizmo efektyvumą (Gavelis, 2006).

Ieškant korupcijos apibrėžimų, galima rasti atvejų, kai korupcijos reiškinys tapatinamas su kyšininkavimu ir suprantamas labai siaurai. Štai, pasak I. Michailovič, dažnai šnekamojoje kalboje, o kartais ir įvairiose publikacijose, korupcija ir kyšininkavimas yra traktuojami kaip sinonimai. Tačiau

toks požiūris nėra tinkamas, nors ir patogus, palengvina prasmės suteikimą abiem šiems terminams. Korupcija yra neapibrėžta sąvoka, sunkiai apibūdinama vienareikšmėmis definicijomis. Kyšininkavimas – pavieniai atvejai, kai duodamas, priimamas kyšis ar jo reikalaujama. Korupcija – su šiais reiškiniais susijusi būklė, neigiamai vertinama tam tikroje aplinkoje arba visuomenėje (Michailovič, 2005).

Korupcijos reiškinys yra sudėtingas, jo formos šalyse tokios įvairios, kad sunku visoms šalims rasti vienodą korupcijos apibrėžimą. A. Poviliūnas abejoja, ar apskritai yra įmanoma sukurti visoms šalims vienodą apibrėžimą (Poviliūnas, 2005).

Apibendrinant galima būtų teigti, kad visi korupcijos, kaip reiškinio, apibrėžimų autoriai iš esmės korupciją supranta vienodai. Skirtumas yra tas – kiek detaliai autorius siekia šį reiškinį apibrėžti. Kaip universalų apibrėžimą galima būtų laikyti „Transparency International“ organizacijos suformuluotą apibrėžimą: *„Korupcija yra piktnaudžiavimas valdžia asmeninei naudai gauti“*, o kaip siekį korupcijos apibrėžime įvardyti visas konkrečioje šalyje įstatymų draudžiamas ir korupcinėmis laikytinas veikas – LR STT įstatyme įtvirtintą korupcijos apibrėžimą: *„valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens tiesioginis ar netiesioginis siekimas, reikalavimas arba priėmimas turtinės ar kitokios asmeninės naudos (dovanos, paslaugos, pažado, privilegijos) sau ar kitam asmeniui už atlikimą arba neatlikimą veiksmų pagal einamas pareigas, taip pat valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens veiksmai arba neveikimas siekiant, reikalaujant turtinės ar kitokios asmeninės naudos sau arba kitam asmeniui ar šią naudą priimant, taip pat tiesioginis ar netiesioginis siūlymas ar suteikimas valstybės tarnautojui, jam prilygintam asmeniui turtinės ar kitokios asmeninės naudos (dovanos, paslaugos, pažado, privilegijos) už atlikimą arba neatlikimą veiksmų pagal valstybės tarnautojo ar jam prilyginto asmens einamas pareigas, taip pat tarpininkavimas darant šioje dalyje nurodytas veikas.“*

„Transparency International“ siūlomas korupcijos apibrėžimas nors ir trumpesnis, bet yra platesnis. Tačiau pagrindinis šio apibrėžimo trūkumas – jis neapima privataus sektoriaus. Taigi, ko gero, tiksliausiai korupcijos reiškinį apibūdino V. Justickis, kurio teigimu, korupcija – tai reguliari, besikartojanti, integrali nusikalstama veikla, kurią vykdo individas, palaikantis tarnybos santykius su valstybės aparatu, su privačiu verslo subjektu, rinkėjais, su žiniasklaidos auditorija (skaitytojais, žiūrovais), ir kuri pasireiškia piktnaudžiavimu savo padėtimi bei pasitikėjimu siekiant asmeninės naudos. Tą naudą V. Justickis siūlo suprasti ne tik kaip materialinę, bet ir kaip kitokią, pavyzdžiui, kaip prestižą, galimybę siekti karjeros, kaip atsakomąją paslaugą.

Tam, kad korupcijos reiškinį būtų galima suvokti dar geriau, trumpai apžvelgsime, kaip šis reiškinys yra klasifikuojamas, kokios jo rūšys išskiriamos.

Išsivysčiusiose pasaulio šalyse korupcijos samprata yra gana plati. Tai ne tik kyšio ar neteisėtos dovanos priėmimas ir davimas – „aktyvi“ ar „pasyvi“ korupcija, bet ir komercinis ar politinis papirkimas. Korupcija yra iš esmės socialinė disfunkcija valstybės valdžios srityje, tai valdžios konvergencija su nuosavybe (Pivoriūnas, 1997).

Kuo reiškinys senesnis, kuo dažniau jis pasitaiko realiame gyvenime, kuo daugiau žmonių su tuo reiškiniu susiduria, tuo greičiau toks reiškinys keičiasi, transformuojasi ir įgauna vis kitokias formas. Senosios reiškinio formos kartais išnyksta, o neretai ir egzistuoja kartu su naujomis. Ne išimtis yra ir korupcijos reiškinys. Korupcija minima dar gerokai prie Kristaus gimimą, tad ir šio reiškinio pasireiškimo formų, rūšių yra labai įvairių.

Susipažinus su Lietuvos Respublikos antikorupeciniais įstatymais, tik galiojančioje LR nacionalinės kovos su korupcija programoje galima rasti vienintelę tiesiogiai įvardytą korupcijos klasifikaciją. Šioje programoje išskiriamos dvi korupcijos rūšys:

- Politinė korupcija;
- Administracinė korupcija.

Politinė korupcija išsiskiria korumpuoto asmens politiniu statusu (savivaldybių tarybų nariai, Vyriausybės nariai, parlamentarai), o, antra vertus, politinės korupcijos esmė yra visos partijos arba konkrečių kandidatų rinkimų kampanijos finansavimas, už kurį vėliau rėmėjams atsilyginama. „Politinės korupcijos pagrindą sudaro neoficialus, nelegalus ir nekontroliuojamas išteklių paskirstymas tarp valdžios elito ir kitų visuomenės sluoksnių, panaudojant valstybės išteklius turtėti ir valdžiai stiprinti. Politinė korupcija – tai etinė ir teisinė ne vien paskirtų politikų problema. Pirmiausiai tai įstatymų, oficialių legitiminių elgesio taisyklių ir draudimų (visuomenės „mitų“) neatitikimas daugeliui ar kai kurioms neoficialioms nelegitiminėms „operacionalioms“ elgesio taisyklėms. Dėl korupcijos deformuojamas demokratinių rinkos dėsnių veikimas. Tam tikros politinės valdžios ir noro išraiška – įstatymas padidina ar iš esmės sumažina subjekto ekonominės komercinės ar kitokios konkurencijos galimybes priklausomai nuo to, kas „įstatymą nusipirko“ (Pivoriūnas, 1997). „Transparency International“ apibrėžia politinę korupciją kaip politikos lyderių piktnaudžiavimą viešąja galia, siekiant asmeninės naudos. Pasaulio bankas papildė šį apibrėžimą, jog piktnaudžiauujama gali būti ne tik dėl asmeninės naudos, bet ir dėl atstovaujamos partijos ar kitokios politinės organizacijos naudos. Pasak ekspertų, politinės korupcijos apibrėžimas tiesiogiai susijęs su argumentais apie sveikos politikos prigimtį (Piliponytė, 2005, p. 35). Sociologai žvelgia į politinę korupciją per kultūrinių tradicijų ir vertybių skirtumų prizmę. Pagrindinis akcentas yra moralės kaina, kuri atspindi įsisavintas nuostatas, tokias kaip: valstybės pareigūnų „ištikimybė visuomenei“, politinė kultūra ir visuomenės nuomonė apie netinkamą, korumpuotą elgesį. Ekonomistai teigia, kad žmogus nusizengia dėl naudos. Kai kurie žmonės tampa nusikaltėliais ne todėl, kad jų pagrindiniai motyvai

skiriasi nuo kitų žmonių, bet todėl, kad skiriasi jų laukiama nauda ir kaina. Pasak Indrės Makaraitytės, pačia plačiausia prasme politinės korupcija – tai renkamų politikų ir jų skiriamų pareigūnų neskaidri ir ydinga veikla, kai dėl tam tinkamų prielaidų valdžia ir jos suteikiama įtaka yra panaudojama savanaudiškiems viešų ar privačių asmenų tikslams (Makaraitytė, 2005).

Administracinė korupcija – tai tyčinis jau esančių įstatymų, taisyklių ir nuostatų iškraipymas juos vykdant valstybės ar ne valstybės veikėjų labui, neteisėtu ir neskaidriu būdu suteikiant privačios naudos valstybės pareigūnams. Ši korupcijos rūšis sutinkama viduriniojoje ir žemiausioje valstybės tarnautojų grandyje. Administracinė korupcija ypač paplitusi savivaldos institucijose ir įstaigose (licencijų, leidimų išdavimas, teritorijų planavimas ir registravimas, nuosavybės teisių atkūrimas, šaukimas į karo tarnybą, priėmimas į ikimokyklines įstaigas ir t. t.).

Korupcijos reiškinių nagrinėjantys mokslininkai siūlo įvairius jo klasifikavimo kriterijus.

A. J. Heidenheimeris skiria tris korupcijos rūšis: smulkiają, rutiniškąją, įsisenėjusiąją. Atsižvelgdamas į tai, kaip tam tikrus veiksmus suvokia elitas ir visuomenė ir kaip visuomenė suvokia korupciją skirtingose politinėse sistemose, Heidenheimeris taip pat siūlo skirstyti korupciją į baltąją, pilkąją ir juodąją (Pruskus, 2007). Pagal korupcijos pasmerkimą visuomenėje *baltoji* korupcija išsiskiria didele tolerancija tam tikrų korupcinio elgesio variantų atžvilgiu. Veiksmai, nukreipti prieš tokį elgesį, ne visada sulaukia aktyvios paramos. *Pilkoji* korupcija skirtingai visuomenės vertinama, tai tarpinė sąvoka, kur *pilkoji korupcija* reiškia, kad nėra aiškios nuomonės apie veiksmus arba nuomonės gali keistis, atsižvelgiant į tai, ar piliečiai yra linkę bausti už tokius veiksmus, ar ne. Kai kurios grupės, paprastai elitas, laiko tam tikrą elgesį neteisėtą ir siekia, kad už jį būtų baudžiama, o kitos socialinės grupės to nesiekia. Daugumos nuomonė yra tiesiog neapibrėžta. *Juodoji* korupcija vienareikšmiškai visuomenės smerkiama. Atkreiptinas dėmesys, kad nepiniginio pobūdžio korupcinės paslaugos (pavyzdžiui, retos prekės, aukšto posto gavimas) vertinamos kaip „šviesesnės“, mažiau smerkiamos korupcijos rūšys – pilkoji, baltoji korupcija arba apskritai yra už korupcinio elgesio, smerkiamo visuomenės, ribų. Tuo metu piniginės naudos, o ypač grynujų pinigų, gavimas yra vertinamas kaip juodoji korupcija (Tarchalski, 2000).

P. Van Duyne, bandydamas suklasifikuoti chaotišką korupcijos galimybių visumą, pasiūlė sistemą, pagrįstą sektorių struktūra (Van Duyne, 2001). Pagal šią sistemą, korupcija galima kiekviename iš trijų visuomenės sektorių – valstybinio, privataus ir politinio, taip pat ir tarp jų:

Korupcijos galimybės pagal sektorių struktūrą

	Viešasis sektorius	Privatusis sektorius	Politinis sektorius
<i>Viešasis sektorius</i>			
<i>Privatusis sektorius</i>			
<i>Politinis sektorius</i>			

Šaltinis : sudaryta darbo autorės, remiantis Van Duyne, 2001.

Remiantis šia klasifikacija, galimos šešios korupcijos grupės. Ta pati nusikaltimo forma (pavyzdžiui, kyšiai) galima kiekvienoje grupėje.

Korupcija dar klasifikuojama į tokias rūšis kaip: biurokratinė korupcija; verslinė korupcija; prevencinė korupcija (informacijos gavimas, indulgencijos pirkimas, apsaugos užtikrinimas); reguliacinė (kai reikia spręsti komplikuotus turtinius ginčus, dažniausiai tarp verslo įmonių); pasekmių likvidavimo (administracinės atsakomybės, pradinio baudžiamojo tyrimo tarpsniuose, kad sušvelnintų teismo paskirtą bausmę).

A. Raudonienė pagal laiko kriterijų korupciją skirsto į *epizodinę* (trunkamąją) ir *sisteminę* (tęstinę). Epizodinė korupcija yra tuomet, kai vyrauja sąžiningas elgesys, o korupcinė veika yra išimtis, ir nesąžiningas valstybės tarnautojas sudrausminamas išaiškinus jo neteisėtą veiką. Sistemine korupcija atsiranda tada, kai korupciniai teisės pažeidimai įgauna sisteminių požymių, tampa asmens ar visos įstaigos veikimo norma (Raudonienė, 2003). Prie šio klasifikavimo galima būtų pridėti dar ir trečią korupcijos rūšį – *vienkartinę* korupciją, kai korupcinį veiksma vieną kartą atlikęs asmuo daugiau taip nebesielgia.

Susipažinus su visų minėtų autorių išskiriamomis korupcijos rūšimis, reikia pripažinti, kad išsamiausiai korupciją suskirstyti į atskirus lygius siūlo korupcijos paplitimą, rūšis ir formas posovietinėse visuomenėse tyrinėjusi R. Kranklins, kurią savo disertacijoje cituoja dr. G. Šatienė. R. Kranklins, išanalizavusi posovietinių šalių korupcijos specifiką, remdamasi valstybėse vyravusiam politiniam režimui ir ideologijai būdingais bruožais, išskyrė tris šių istorinių faktų įtakoje susiformavusius korupcijos veiksma lygius:

I lygmuo. Korupcija, pasireiškianti kasdienėje piliečių (visuomenės) ir pareigūnų (tarnautojų) sąveikoje. Šiame lygmenyje išskiriamos trys pagrindinės korupcinių veiksma grupės:

- 1) valstybės tarnautojų (pareigūnų) kyšininkavimas, pasinaudojant teisės aktų spragomis ir kolizijomis, kuris gali būti: a) inicijuotas piliečių; b) inicijuotas valstybės tarnautojų (pareigūnų); c) veikiantis kaip valstybės tarnautojų (pareigūnų) organizuota grupė, kurios suformavimo tikslas – išreikalauti kuo daugiau kyšių

(„prievertauti turta“);

- 2) valstybės tarnautojų (pareigūnų) pasinaudojimas užimama padėtimi bei tinkamai nereglamentuota jų kompetencija siekiant: a) teisėtai, t. y. nepažeidžiant teisės normų, išreikalauti kuo daugiau kyšių; b) teisėtai sustiprinti savo valdžią ir kontrolę kitų atžvilgiu;
- 3) valstybės tarnautojų (pareigūnų) piktnaudžiavimas (netinkamas naudojimas) jiems suteiktomis leidimų, patikrinimų ir kontrolės funkcijomis.

II lygmuo. Korupcija, pasireiškianti tarp viešojo sektoriaus institucijų, t. y. pasireiškianti šių institucijų viduje. Šiame lygmenyje išskiriamos keturios pagrindinės korupcinių veiksmų grupės:

- 1) savęs aprūpinimas (savo poreikių patenkinimas) pasinaudojant viešomis lėšomis: a) piniginės premijos, priemokos, privilegijos ir „paslėpti“ atlyginimai; b) prabangių automobilių, įrangos, kelionių tarnybos tikslais pirkimo, priėmimui skirtų (reprezentacinių) išlaidų sąmatų nepagrįstas „išpūtimas“; c) automobilių, gyvenamųjų patalpų, poilsiu skirtų statinių ir kt. materialinių gėrybių, pirktų už viešas lėšas, pasisavinimas, nurašant kaip netinkamus naudoti ir pan.;
- 2) pelno siekimas (spekuliavimas) pasinaudojant viešaisiais ištekliais: a) išparduodant aplinkos (gamtos) vertybes, turta; b) nuomojant valstybei priklausančius biurus, įrangą ir kt. vertybes privatiems tikslams; c) viešąją darbo jėgą naudojant privatiems tikslams; d) valstybei priklausančių vertybių ir turto „kvaziprivatizacija“; e) pinigus pasisavinant pernelyg didelio (nepagrįsto) atlygio mokėjimu „direktorių tarybai“ būdu;
- 3) neteisėti veiksmai (aplaidumas) ir pelno siekimas iš privatizacijos ir viešųjų paslaugų teikimo: a) verslo ir vertybių valdymas jomis pasinaudojant asmeniniais tikslais; b) interesų konflikto nepaisymas; c) sąžiningos konkurencijos nepaisymas vedant derybas dėl kainos; d) neteisėtai gautų pinigų (angl. *kickback*) ir kyšių atidavimas aukštesniam pareigūnui; e) nepagrįsta valstybės parama ir mokesčių „sumažinimas, nurašymas“;
- 4) įtakos pardavimas, manipuliacija asmeniniais sprendimais: a) prekyba „klientizmu“, nepotizmu; b) paslaugų iš pavaldinių ar pretendentų į darbo vietas reikalavimas; c) įvairių reformų vengimas (sabotažas) siekiant išsaugoti turimas galias, valdžią, įtakos sferas.

III lygmuo. Korupcija, pasireiškianti politiniame lygmenyje (pagrindinių valstybės valdžių sistemoje). Šiame lygmenyje išskiriamos penkios pagrindinės korupcinių veiksmų grupės:

- 1) „valstybės užgrobimas“, t. y. valdžios institucijų perėmimas (išsigijimas) *de facto*: a)

viešųjų institucijų naudojimas asmeninei naudai, siekiant praturtėti ir sukurti reikiamą sistemą; b) sau palankios ir paklusnios valstybės valdymo sistemos kūrimas;

- 2) slaptos sistemos, skirtos korupciniais veiksmais atlikti, formavimas;
- 3) rinkimų ir sąžiningos politinės konkurencijos griovimas: a) neteisėtas politinių partijų ir kampanijų finansavimas; b) užslėptas reklamos informacinėse priemonėse pirkimas; c) užslėptas esamos aplinkos poveikimas turint tikslą ją išnaudoti savanaudiškiems tikslams;
- 4) piktnaudžiavimas (neteisėtas panaudojimas) įstatymų leidžiamąja valdžia: a) įstatymų „pardavimas“ siekiant privačių tikslų; b) blokuojant antikorupcinių teisės aktų priėmimą; c) sąmoningas įstatymų, skirtų skurdžių visuomenės narių gyvenimui gerinti, naikinimas; d) netinkamas pareigos prižiūrėti vykdomąją valdžią vykdymas; e) neefektyvi parlamento veiklos priežiūra;
- 5) teisingumo proceso korupcija: a) teismų sprendimų „pardavimas“; b) suklastotas baudžiamasis persekiojimas, „atpirkimo ožių“ ieškojimas; c) baudžiamąjį persekiojimą vykdančių institucijų ir pareigūnų nepriteklius (tiek žmogiškųjų išteklių, tiek materialine prasmėmis).

Analizuojant šiuos tris korupcijos reiškimosi lygius ir jų apimamas korupcijos rūšis galima išskirti tris pagrindines priežastis, kurios skatina arba bent jau netrukdo žmonėms elgtis korumpuotai: pirma – tai žema žmogaus ir visuomenės moralė, antra – naudos bet kokia kaina siekimas, ir trečia – valstybėje sukurta netobula valstybės valdymo sistema. Šios išskirtos trys priežastys toliau darbe bus analizuojamos detaliau.

Taigi, šioje dalyje išanalizuota, kad korupcija – tai reguliari, besikartojanti, integrali nusikalstama veikla, kurią vykdo individas, palaikantis tarnybos santykius su valstybės aparatu, su privačiu verslo subjektu, rinkėjais, su žiniasklaidos auditorija (skaitytojais, žiūrovais), ir kuri pasireiškia piktnaudžiavimu savo padėtimi bei pasitikėjimu siekiant asmeninės naudos. Trumpai aptartos korupcijos rūšis. Siekiant atsakyti į klausimą, ar korupcija yra nomenklatūrinio valdymo pasekmė, atsižvelgiant į du aspektus, tai yra: istorines aplinkybes ir priežastis, toliau privalu išnagrinėti, kokios apskritai yra korupcijos priežastys. Šiame darbe nebus atliekama išsami visų korupcijos priežasčių analizė. Pagrindinis tikslas – rasti reprezentatyvias korupcijos priežasčių grupes, kurias analizuojant galima būtų atsakyti į pagrindinį šiame darbe keliamą klausimą.

1.2. Korupcijos priežastys ir pasekmės

Šioje darbo dalyje pagrindinis dėmesys bus skiriamas išanalizuoti bendras mokslinėje literatūroje nagrinėjamas korupcijos reiškinio priežastis. Taip pat bus aptartos korupcijos pasekmės.

Pagal „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“, **priežastis** – tai reiškinys, dėl kurio vyksta kitas reiškinys.

Korupcijos negalima laikyti išskirtine ar patologine elgesio forma: kiekvienas yra linkęs rūpintis savimi. Nepaisant vienodos žmogaus prigimties, visuomenės nėra vienodai korumpuotos. Korupcijos lygis gali būti susijęs su visuomenės kultūra, mentalitetu, tradicijomis. Visuomenėse, kuriose korupcija buvo beveik įteisinta, pavyzdžiui, klientizmas, kaip konsoliduojanti jėga, sovietinėse sistemose, gyvenimo ir mąstymo įpročius pakeisti sunkiau. Korupciją gali skatinti ir palaikyti visas kompleksas socialinių bei ekonominių veiksnių: silpna ekonomika, darbo vietų stygius, prastai tvarkomas valstybės biudžetas ir t. t. Korupcijos lygiui turi įtakos ir teisinės sistemos brandumas. Korupciją skatina neaiškūs, prieštaringi ir nuolat keičiami įstatymai, žemos kvalifikacijos teismai ir pan. (Antikorupcinio ugdymo galimybės bendrojo lavinimo mokyklose, 2005).

G. Steponavičienė mano, kad ypač korupcijai viešajame sektoriuje plisti padeda galimybė politikams dėl asmeninio suinteresuotumo veikti priimamus sprendimus, sprendimų priėmimo diskrecija, įstatymai ir jų lydimieji aktai, sudarantys sąlygas pasinaudoti tarnybine padėtimi ir pan. (Steponavičienė, 2005).

N. Penkaitis kaip vieną iš pagrindinių korupcijos atsiradimo priežasčių įvardija „aukšto lygio“ biurokratizmą, kuris sukuria palankią dirvą valdininkams piktnaudžiauti tarnybine padėtimi. Šalyje 2005 m. pradžioje buvo 880 valstybinės institucijos. Pagal proporciją tarp piliečių ir valdžios įstaigų Lietuva pretenduoja pateikti į Gineso pasaulio rekordų knygą (Penkaitis, 2006). Panašiai mano ir R. Buivydas. Anot jo, kuo didesnis valstybinis sektorius, tuo didesnės galimybės korupcijai. Kuo daugiau valdžia turi įtakos, tuo labiau sukuriama sąlyga duoti kyšius valstybės tarnautojams (Buivydas, 2003).

L. Stračinskienės nuomone, dažnai žmogaus laisvėms ir pačiai demokratijai kyla pavojų, kai visuomenė nerodo jokio susidomėjimo valdžios institucijų veikla. Palyginti nedaug piliečių aktyviai dalyvauja politiniame gyvenime, dauguma jų yra linkę leisti priimti sprendimus atsakingiems valstybės tarnautojams (Stračinskienė, 2005).

Kita priežastis, prisidedanti prie korupcinių pažeidimų atsiradimų, yra mažų atlyginimų sistema viešajame sektoriuje. Pasak N. Penkaičio, pasitelkiant tarptautinę patirtį, įrodyta, kad egzistuoja koreliacija tarp skurdo ir korupcijos. Jei viešajame sektoriuje dirbantys žmonės gauna menkus atlyginimus, paskatos imti kyšius išties yra didelės (Penkaitis, 2006).

Anot E. Bakonio ir kt., nepaisant vienodos žmogaus prigimties, visuomenės nėra vienodai korumpuotos. Korupcijos lygis gali būti susijęs su visuomenės kultūra, mentalitetu, tradicijomis. Korupcijai lengviau išsiskirti šalyse, kuriose visuomenės išsilavinimo lygis žemas, o pilietinė sąmonė nebrandi (Bakonis ir kt., 2005). Pasak R. Ališauskienės ir kt., gyventojai korupcijos atžvilgiu išgyvena kognityvinį disonansą: reikšdami neigiamą nuostatą dėl korupcijos, daugelis iš jų yra linkę duoti kyši. Taip pat duodantieji kyšius linkę neprisiimti atsakomybės už šį poelgį. Patys nevengdami naudoti kyšio, kaip problemų sprendimo priemonės, gyventojai daugelį valstybinių institucijų laiko korumpuotomis (Ališauskienė ir kt., 2005).

V. Pruskus mano, kad negalima teigti, jog pagrindinė korupcijos priežastis yra pareigūnų godumas ar siekimas materialinės bei asmeninės naudos. Korupcijos priežastys kur kas sudėtingesnės (Pruskus, 2007).

Šiuo metu galiojanti Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa siūlo korupcijos priežasčių skirstymą į atskiras grupes. Šioje programoje santykinai išskiriamos penkios korupcijos priežasčių grupės, pateikiamos 1.2 lentelėje (Lietuvos Respublikos nacionalinė kovos su korupcija programa, 2002).

2 lentelė

Korupcijos priežastys

Priežasčių grupės	Priežastys
Bendrosios socialinės	Nedarbas, sveikatos draudimo sistemos netobulumas, maži valstybės tarnautojų atlyginimai ir pan.
Teisinės	Teisės aktų netobulumas, dažnas keitimas bei koalizijos, nebaudžiamumas, kontrolės sistemų, liudytojų apsaugos programų, teisinių procedūrų ir priemonių, pareigūnų skyrimo ir atleidimo bei nušalinimo procedūrų netobulumas, profesinių elgesio kodeksų valstybės tarnyboje nebuvimas.
Institucinės	Ne visose institucijose taikomas rotacijos principas, motyvacinė karjeros sistema, neišplėtotos vidaus ir išorės audito sistemos, nepakankamai skaidrus sprendimų priėmimo procesas, nepašalintos prielaidos korupcijai skiriant įmonių, kuriose vyrauja valstybės kapitalas, vadovus, nustatant jų atsakomybę.
Visuomenės pilietiškumo stokos	Visuomenės požiūrio į korupciją neapibrėžtumas ir prieštaravimas, nesipriešinimas korumpuotiems valstybės tarnautojams, piliečių pasyvumas antikorpucinėje veikloje.
Išorinių veiksnių įtakos	Tarptautinės korupcijos atsiradimas, tinkamų sąlygų atskirų ūkio subjektų sąžiningai konkurencijai nesudarymas, pasienio kontrabandos ir korupcijos specifika ir pan.

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis Lietuvos Respublikos nacionaline kovos su korupcija programa, 2002.

Praėjus septyneriems metams po LR nacionalinės kovos su korupcija programos patvirtinimo 2002 metais, šiuo metu LR Seime svarstomame naujos programos projekte išskiriamos keturios korupcijos priežasčių grupės:

- Politinės-teisinės – dažnai ir nesistemiškai keičiami įstatymai; neefektyvus teisėkūros procesas; politinės valios stoka kovojant su korupcija ir kt.
- Ekonominės – žemas pragyvenimo lygis šalyje; maži valstybės tarnautojų atlyginimai.
- Socialinės-kultūrinės – pilietinės visuomenės nebuvimas: visuomenės požiūrio į korupciją neapibrėžtumai ir prieštaravimai, nesipriešinimas korumpuotiems valstybės tarnautojams, piliečių pasyvumas antikorupcinėje veikloje; žema valstybės tarnautojų profesinė etika.
- Technologinės – nepakankama informacinių technologijų plėtra Lietuvoje ir su tuo susijusi gyventojų informacijos stoka; valstybinių institucijų naudojamos tarpusavyje nesuderintos informacinės technologijos (skirtingos programinės įrangos, duomenų registrai ir t. t.).

Panašią korupcijos priežasčių klasifikaciją siūlo ir V. Justickis: ekonominės, organizacinės bei etinės-kultūrinės priežastys. V. Justickio minimos organizacinės priežastys galėtų būti lyginamos su aukščiau aprašytais politinėmis-teisinėmis priežastimis. Be to, prie jų galima būtų prijungti ir minėtas technologines priežastis. Socialinės-kultūrinės – tai tos pačios etinės-kultūrinės priežastys. LR nacionalinės kovos su korupcija programos projekte minimos ekonominės priežastys ir V. Justickio įvardytos kaip ekonominės korupcijos priežastys.

Analizuodamas ekonomines korupcijos priežastis, V. Justickis remiasi ekonomistės S. Rose-Ackerman korupcijos tyrimais, pagal kuriuos bet kurio valdininko korumpuotas elgesys yra aiškinamas ekonominėmis priežastimis. Mokslininkė netgi pasiūlė matematinę ekonominių korupcijos priežasčių formulę: Kyšio paėmimo tikimybė = kyšio dydis / (išaiškinimo tikimybė × (dabartinis atlyginimas – atlyginimas mažiau mokamoje vietoje)). Šią iš pirmo žvilgsnio sudėtingą formulę galima būtų pavaizduoti taip:

$$\begin{array}{c}
 \boxed{\text{Kyšio paėmimo tikimybė}} \\
 \\
 \boxed{\text{Kyšio dydis}} \\
 \\
 \boxed{\text{Išaiškinimo tikimybė}} \quad \boxed{\text{Dabartinis atlyginimas}} \quad \boxed{\text{Atlyginimas mažiau mokamoje vietoje}} \\
 \\
 =
 \end{array}$$

1 pav. Kyšio paėmimo tikimybė

Šaltinis: sudaryta darbo autorės pagal S. Rose-Ackerman (1999).

Trumpai apibrėždamas organizacines korupcijos priežastis, V. Justickis teigia, kad korupcija dėsningai atsiranda visada, kai stokojama geros valdininkų sprendimų kontrolės, ir nurodo, kad pagrindinės šios rūšies priežastys yra blogas valstybinio valdymo nuo „viršaus“ iki „apačios“ organizavimas, sprendimų priėmimo skaidrumo neužtikrinimas ir susiformavusi nebaudžiamumo atmosfera korupcijos srityje. Etines-kultūrinės korupcijos priežastis V. Justickis sieja su asmens, įstaigos, įmonės bei organizacijos dorovine aplinka ir žema profesine etika.

Pagal „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“, **pasekmė** – tai reiškinys, kuris eina po kito ir yra jo rezultatas.

Korupcija, be abejonės, yra neigiamas reiškinys, kurio rezultatai yra žalingi visuomenei ir valstybei įvairiais aspektais. Tačiau visų pirma kyšiai valdininkus savaime veikia kaip paskata geriau ir sparčiau dirbti (Ackerman, 1999), tačiau nereikia pamiršti, kad tai daroma nusižengiant taisyklėms kažkieno naudai arba vadovaujantis asmeniniais interesais. Toks kyšių veiksmingumas yra efektyvus tada, kai valstybės aparatas yra perdėm biurokatiškas ir neveiklus, o valdininkų algos mažos. Kitas atvejis, anot Ackerman, kai korupcija veikia kaip paskata, tai yra neefektyvios teisės normos ar sunkūs mokesčiai, kurių apėjimas duoda daugiau naudos ir efektyvumo pačiai valstybei, nei įstatymų laikymasis. Tokia korupcija tam tikrais atvejais yra pateisinama ir užsienio investuotojų, kurie nori įsitvirtinti besivystančiose šalyse.

Gerald E. Caiden ir Naomi J. Caiden pabrėžia daugiau korupcijos teigiamų bruožų. Pirmiausia kadangi vyriausybė administracija veikia kaip privačias iniciatyvas slopinanti jėga, korupcija skatina gerus pasirinkimus, gausina išteklių paskirstymą investicijoms, gerina valstybės tarnautojų darbo kokybę, didina biurokratijos atsakomybę ir dėl nepotizmo įgalina valstybinio darbo sistemos kaitą. Be to, korupcija yra gera alternatyva smurtui. Taip pat nelegalūs veiksmai skatina nacionalinį susivienijimą, stabilumą, padeda integruotis ir dalyvauti viešuose reikaluose kitu atveju atskirtas nuo visuomenės socialines grupes. Korupcija naudinga ir mažinant politinės kaitos spaudimą bei silpnina biurokatiškumą. Kaip vieną iš teigiamų bruožų galima minėti ir politinį institucionalizavimą, turint omenyje ne korumpuoto valstybės aparato įsigalėjimą, tačiau keičiamas taisyklės, bendravimo formas tarp valdininko ir piliečio taip, kad būtų geriau struktūruojama politika ir jos institutai. Taip pat korupciniai ryšiai sudaro galimybes elito rotacijai arba žemesnio sluoksnio integravimuisi į valdantįjį. Nepotizmas, kurį galima laikyti vienu iš korupcijos ryšių arba bent turinčius abu bendrų bruožų, paskatina kompetentingesnių biurokratų atėjimą į valstybės valdymo aparatą. Tačiau visi šie minėti „pliusai“ yra taikomi skurdžioms, besivystančioms valstybėms, ir būtina pabrėžti tokių priemonių trumpalaikį veiksmingumą su ilgalaikėmis

neigiamomis pasekmėmis, pavyzdžiui, tolerancija korupcijai vienoje sferoje gali duoti impulsą neteisėtiems veiksams įsivyrauti ir kitur (Ackerman, 1999).

Korupcija taip pat labiau paplitusi tose šalyse, kur valstybė aktyviau kišasi į ekonominį gyvenimą, kai verslo atstovai ir biurokratai turi daugiau bendradarbiauti tarpusavyje, kitaip tariant, bet koks ryšys tarp įmonės ir valstybės tarnautojo sudaro sąlygas korupcijai atsirasti. Kyšius valdininkams ar kitą korupcinę veiklą užsienio investuotojai gali traktuoti kaip papildomą mokesčių našta, kuri, be to, yra dar nelegali ir todėl šalis tampa nepatraukli užsienio kapitalui. Taip pat valstybės korumpuotumas sunkina galimybes gauti finansinę paramą iš tarptautinių fondų, nes nėra užtikrinamas efektyvus ir skaidrus skiriamų lėšų panaudojimas. Ekonometriniais tyrimais nustatyta, kad korupcijos augimas yra atvirkščiai proporcingas ekonominiam augimui, t. y. kuo didesnis korupcijos lygis valstybėje, tuo didesnis sąstingis jos ekonomikoje. Be to, specialistų teigimu, korupciniai ryšiai gali pakelti viešųjų darbų kainą ir nusmukdyti jų kokybę net iki 50 proc. (Trumpa, 2001).

Politiniu aspektu korupcijos žala susijusi su politine kultūra ir politinės sistemos stabilumu. Korupcijos žala visuomenei yra daugiau socialinio nei politinio ar administracinio pobūdžio: tai skatina piliečių nepagarbą įstatymams, jų nesilaikymą, kitaip sakant, griauamas teisinis valstybės pamatas, nes valstybė nebegali užtikrinti Konstitucijos, kuri nustato visuotines vertybes, laikymosi, tai ir nusikalstamumo didėjimas, demokratijos nestabilumas ir silpnėjimas (Rudokas, 1998). Tai pačios bendriausios neigiamos pasekmės valstybei, nors apskritai šiuolaikinėje visuomenėje beveik išnyko pagarbus požiūris į etiką, vertybių sistemos turėjimą, gimsta ciniškumas, pragmatiškumas ir demoralizacija.

Autoriai, kurie nagrinėja korupcijos problemas, pripažįsta, kad korupcija – vienas pavojingiausių visuomenės reiškinių. Kaip ir kiekvienas reiškinys, taip ir korupcija sukelia tam tikras pasekmes. Pasak R. Klitgaard ir kt., įvairių korupcijos atmainų pasekmės yra skirtingos. Nors korupcinė veikla kartais gali atnešti grynosios socialinės naudos, vis dėlto paprastai dėl jos mažėja veiksmingumas ir atsiranda neteisybė (Klitgaard ir kt., 2005).

J. Palidaukaitės teigimu, dažna organizacija susiduria su korupcijos reiškiniu, kuris yra ir „viršūnių“, ir „apačių“ problema, pažeidžianti etikos taisykles, neleidžianti tinkamai atlikti darbo. Korupcija kenkia administravimo normoms, smukdo visuomenės moralę, menkina valdžios autoritetą ir politinę drąsą. Dar daugiau, korupcija pažeidžia vidinę organizacijos etiką, pakerta visuomenės pasitikėjimą, todėl ateityje sunku tikėtis bendruomenės bendradarbiavimo ir pagalbos (Palidaukaitė, 2001).

Pabandžius suklasifikuoti korupcijos pasekmes į tam tikras grupes, lengviau suvokti šio reiškinių įvairumą, išvengti supaprastinto požiūrio į jį, pasirinkti geresnes korupcijos poveikio priemones. V. Justickis siūlo korupcijos pasekmes pagal pasireiškimo sritį klasifikuoti į dvi grupes:

Pasekmės visuomenės viešųjų santykių srityje:

- nesugebama pasiekti tikslų, kuriuos numato šalies valdžia (tam skirti išteklių panaudojami korumpuotų valdininkų, o ne šalies tikslams);
- didėja valdymo išlaidos (mokesčių mokėtojas ne tik išlaiko administraciją mokėdamas mokesčius, bet ir turi mokėti papildomai – duoti kyšius);
- blogėja administracinio aparato darbo kokybė. Mažėja ryžtas dirbti dorai ir sąžiningai. Valdininkas vykdo savo pareigas gerai, jeigu interesantas sugeba jį „suinteresuoti“ kyšiu;
- mažėja piliečių pasitikėjimas demokratija, jos principais, didėja „tvirtos rankos“ ideologijos populiarumas;
- didėja piliečių susvetimėjimas valstybės atžvilgiu. Pilietis žino, kad valstybės vadovybė bei valdymo aparatas rūpinasi tik savo interesais, taigi jis turi pasirūpinti savo;
- korupcija tampa šalies vystymosi stabdžiu. Mat šalies labui tenka priimti drąsius sprendimus, rizikuoti savo populiarumu. Korumpuotas valdininkas arba politikas šito nesugeba. Jis atmeta bet kokį sprendimą, kuris nėra jam asmeniškai naudingas;
- visuomenėje sukuriami santykiai, kai „viskas perkama ir viskas parduodama“. Netikima demokratijos, teisinės valstybės, humanizmo idealais;
- didelė šalies pajamų dalis skiriama ne investicijoms, o kovai su korupcija ir jos padariniams. Didelė biudžeto dalis tenka policijai, kontrolės ir represijos institucijoms. Lėšos, kurios galėtų būti panaudojamos ekonominei plėtrai, leidžiamos saugumui;
- visuomenėje įsiviešpatauja dviguba moralė. Apskritai korupcija smerkiama, bet korumpuotas individas gerbiamas (net jeigu visuotinai žinoma, kokias metodais jis pasiekė savo tikslų);
- neveiksmingos tampa visuomenės ir savivaldybės išlaidos. Mokesčių mokėtojų lėšų paskirstymas priklauso ne nuo visuomenės tikrų poreikių, o nuo gautų kyšių;
- atsiranda neoficiali „sprendimų priėmimo virtuvė“. Svarbiausi sprendimai priimami slapta, vadovaujantis principu „tu man – aš tau“. Paskui sugalvojami priimto sprendimo oficialūs pagrindimai, skirti visuomenei.

Pasekmės privačių santykių srityje:

- sutrinka rinkos ir privataus verslo funkcionavimo sąlygos. Dėl korupcijos ūkiniai sprendimai priklauso ne nuo paklausos ir pasiūlos santykio, teikiamų prekių bei paslaugų kokybės, kaip tai turėtų būti rinkos sąlygomis. Sutrikdoma konkurencija tarp gamintojų. Blogėja gaminamų prekių ir paslaugų kokybė, nes išlikimas rinkoje priklauso ne nuo prekės kokybės ir kainos, o nuo firmos

korumpuotų santykių su valdininkais, kurie prižiūri ekonomiką. Korupcija suvaržo ekonomiką, mažina gamybą bei didina nedarbą. Korupcija didina pagamintų prekių kainą, mažina paklausą, o tai savo ruožtu stabdo gamybą;

– mažėja šalies ūkio efektyvumas. Daug papildomų pastangų iš gamintojų reikalauja „ryšių užmezgimas“ biurokratinėse struktūrose, nuo kurių priklauso verslas;

– padidėja verslo subjektų pažeidžiamumas. Jie pažeidžia įstatymus, moka korumpuotiems valdininkams už pažeidimų slėpimą. Tai daro tokias įmones beginkles prieš kitus korumpuotus valdininkus, dar negavusius iš verslininkų „savo dalies“. Taigi korupcija gimdo korupciją. (Justickis, 2001).

2.

TRUMPA KORUPCIJOS IR JOS SUVOKIMO ISTORINĖ APŽVALGA

Korupcija – latentinis [lot. latens (kilm. latentis) — paslėptas, nematomas] reiškinys. Šis požymis apsunkina korupcijos reiškinio mokslinius tyrinėjimus, kadangi nėra visiems vienodai suprantamos galimybės vienodai apibrėžti korupcijos, konstatuoti korupcijos egzistavimo fakto, jos masto, formų ir t.t. (J. Piliponytė (2006) tai apibūdina dviem žodžiais – „korupcijos diagnostika“). Kaip teigia kita Lietuvos mokslininkė, tyrinėjanti korupcijos reiškinį, J. Palidauskaitė, nors daugelis tyrinėtojų linkę teigti, kad neįmanoma išmatuoti korupcijos lygio dėl šio reiškinio latentiskumo ir kultūrinio reliatyvizmo ir nesant universalios korupcijos apibrėžimo, vis dėl to yra du tarptautiniu mastu tuo tikslu naudojami tyrimo metodai: korupcijos suvokimo lygio (KSI - *corruption perception index*) ir polinkio į korupciją (*corruption-proxy*) vertinimas (sociologiniai tyrimai). Prie šių dviejų metodų tikslinga pridėti trečiąjį - teisėsaugos institucijų kovos su korupcija statistinių rezultatų analizė. Ir korupcijos suvokimo, ir polinkio į korupciją tyrimo metodai nėra tobuli, nes 1) korupcijos suvokimas nėra vienareikšmiškai apibrėžiamas; 2) tai politiškai jautri tema (žiniasklaida neretai pateikia iškreiptą suvokimą), 3) kultūros specifika (politinis jautrumas) gali turėti įtakos atsakymams, 4) tai susiję su nacionaline garbe. Polinkio į korupciją metodas patikimesnis matuojant korupcijos lygį, nes klausimai orientuoti į veiksmus, o ne į suvokimą. Todėl tuose tyrimuose žiniasklaidos ir politikos įtaka menkesnė. Antra vertus, kai kurie tyrinėtojai teigia, kad vertinant korupciją pagal korupcijos suvokimo indeksą, atspindimas ekspertu ir verslininku suvokimas, o jie sudaro uždarą ratą, kuris taip pat neapsaugotas nuo stereotipu, subjektyvumo, ir todėl išlieka patikimumo problema (Palidauskaitė, 2006).

Vertinant tai, konstatuotina, kad nėra vieno universalios matavimo įrankio korupcijos lygiui šalyje nustatyti. Objektyvią, tačiau ne tikrąją, padėti atskleisti gali tik kelių skirtingų korupcijos diagnostikos būdų kompleksinis pritaikymas ir jų rezultatų analizė.

2.1. Korupcijos suvokimo matavimas

Korupcijos suvokimo matavimas atskleidžia asmenų nuostatas, požiūrius į korupciją, jos lygį ir vaidmenį visuomenėje. Apklausoje, diskusijose, giluminiuose interviu dalyvauja elito atstovai, verslininkai, valstybės tarnautojai, specialistai, ekspertai bei plačioji visuomenė. Savo moksliniame darbe J. Piliponytė (2006) aprašo du elito tyrimus susijusius su korupcija. Jos teigimu, elito tyrimai sunkiai įgyvendinami, tačiau labai svarbūs ir naudingi tyrimai. Elitas paprastai yra nedidelė piliečių dalis, kuri atsakinga už sprendimų priėmimą valstybėje. Valstybės institucijų, įgyvendinančių antikorporucines iniciatyvas, efektyvumas ir reformos priklauso nuo elito gebėjimų, noro suprasti ir

pripažinti korupcijos problemas šalyje bei politinės valios jas spręsti. Oslo universiteto Politikos mokslų katedra atliko tyrimą, kurio tikslas buvo išsiaiškinti Latvijos, Lietuvos, Estijos ir Rusijos elito atstovų požiūrį į demokratizaciją ir marketizaciją naudojant struktūrinių interviu metodą (Steen, 2004). Kiekvienoje šalyje buvo apklausti parlamento nariai, vadovaujantys ministerijų atstovai, valstybės ir verslo įmonių bei teismų, savivaldybių ir kultūros institucijų (žiniasklaidos, švietimo ir meno) atstovai. Rezultatai parodė, kad pokomunistinių šalių elitas įvardija korupciją kaip svarbią problemą, kuri reikalauja dėmesio. Duomenys parodė, kad Estija turi mažiau korupcijos problemų nei Latvija, Lietuva ar Rusija (Steen, 2004). Kitas pavyzdys, iliustruojantis elito tyrimus, randamas Pietų Afrikoje. Tyrimai, kurių tikslas – sužinoti elito požiūrį į politinę korupciją Pietų Afrikoje buvo atlikti 1995 ir 2000 metais (Kotze and Masutha, 2002), kaip dalis didelio projekto „Pietų Afrikos elito ir jo požiūrio į politinius ir socialinius pokyčius longitudinalinė (tęstinė) studija“. Tyrėjai išsiaiškino respondentų nuomonę apie politinės korupcijos paplitimą įvairiuose valstybės lygmenyse, sužinojo, kaip jie vertina vyriausybės veiklos veiksmingumą korupcijos prevencijos srityje bei poveikį vyriausybei dėl korupcijos prevencijos; sužinojo, kokio lygmens valstybės tarnautojai dažniausiai dalyvauja korupcinio pobūdžio nusikaltimuose. Vienas svarbiausių šios studijos atradimų buvo tas, kad elitas, kaip ir plačioji visuomenė, patvirtino, kad korupcijos atvejų daugėja ir situacija blogėja. Elito tvirtinimas, kad „mes pralaimime kovą“, gali turėti svarbią reikšmę vykdant viešąją politiką korupcijos klausimais (Kotze and Masutha, 2002). Elito tyrimai taip pat gali pagelbėti analizuojant viešosios politikos kryptis atskirose šalyse, kadangi tokių tyrimų respondentai turi galimybę įtakoti politinius sprendimus tiesioginiu arba netiesioginiu būdais. Be elito korupcijos suvokimo tyrimų respondentai taip pat gali būti verslo atstovai, valstybės pareigūnai, specialistai ir plačioji visuomenė.

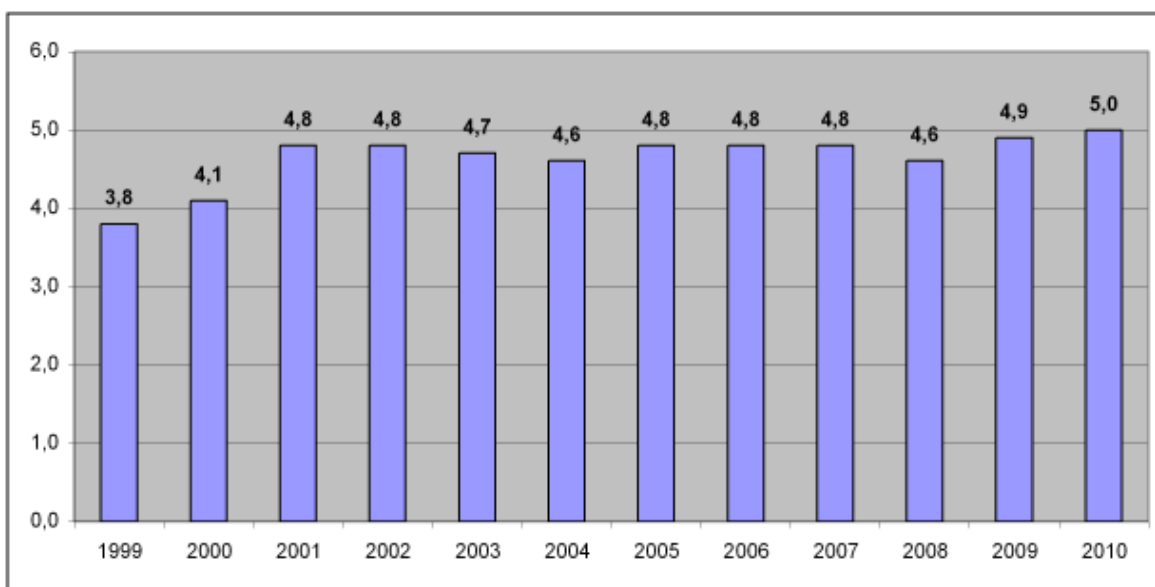
E.Sik teigimu, žmonių pasitikėjimas valdžia (jos atstovais ir atskiromis valdžios institucijomis) gali būti korupcijos suvokimo paralelė. Pasitikėjimas nėra asmeninė psichologinė savybė, bet socialinės ir politinės aplinkos vertinimo išraiška. Kuo aukštesnis nepasitikėjimas, tuo labiau galima įtarti esant aukštesnį korupcijos laipsnį (Palidauskaitė, 2006).

Korupcijos suvokimo matavimo Lietuvoje analizei atlikti buvo pasirinktas vienas žinomiausių korupcijos suvokimo tyrimų pasaulyje – Transparency International Korupcijos suvokimo indeksas (KSI). Šiuo indeksu matuojama, kiek tiriamoje šalyje suvokiama egzistuojanti valstybės bei savivaldybių tarnautojų ir politikų korupcija. KSI yra kompleksinis indikatorius, nustatomas remiantis verslo atstovų apklausomis ir kitais ekspertiniais tyrimais. Dešimties balų sistemoje nulis reiškia absoliučią korupciją, o 10 - minimalų korupcijos lygį. Indeksas išvedamas iš keliolikos verslo atstovų ir ekspertų apklausų. Šis tyrimas turėtų būti vertinamas teigiamai dėl dviejų priežasčių:

1. Tai kasmet atliekamas šalių tyrimas ir vertinimas. O tai leidžia konstatuoti vertinamų šalių kovos su korupcija pažangą bei išvelgti tendencijas;
2. Tai beveik 200 pasaulio valstybių apimantis tyrimas, kas daro įmanomą atlikti valstybių palyginimą su kitomis valstybėmis.

Transparency International pradėjo skelbti korupcijos suvokimo indeksą nuo 1995 metų. 1995 metais korupcijos suvokimo indeksas buvo tiriama tik 41 valstybėje (2010 metais – 178 valstybės). Kaip mažiausiai korumpuota valstybė buvo pripažinta Naujoji Zelandija, įvertinta 9,55 balo. Antroje vietoje Danija – 9,32 balai. Kaip labiausiai korumpuota buvo įvardinta Indonezija. Jai priskirtas 1,94 balų korupcijos suvokimo indeksas.

Lietuvoje korupcijos suvokimo indeksas pradėtas matuoti 1999 metais. Žemiau pateiktoje lentelėje matyti, koks korupcijos suvokimo indeksas buvo nustatytas Lietuvoje 1999-2010 metų laikotarpiu:

2 pav. Korupcijos suvokimo indeksas

Šaltinis: Transparency International (2010).

Vertinant valstybes pagal korupcijos suvokimo indeksą, 5 balai laikomi kaip riba, nuo kurios traktuojama, kad valstybė sugeba kovoti su korupcija. Lentelėje matyti, kad Lietuvoje Korupcijos

suvokimo indekso 5 balų riba buvo pasiekta tik per 12 šio indekso matavimo Lietuvoje metų. 2010 metais, palyginti su kaimyninėmis šalimis – Estija ir Latvija, vienintelei Lietuvai skirtas aukštesnis KSI nei 2009 metais, t. y. 5 balai, nors aukščiausią vertinimą iš kaimyninių šalių gavo Estija, tačiau jos KSI sumažėjo nuo 6,6 iki 6,5, Latvijos KSI sumažėjo nuo 4,5 iki 4,3. Atsižvelgus į ekspertų vertinimus, galima teigti, kad ekspertai teigiamai vertina antikorupecinius pokyčius Lietuvos įstatymuose bei valdžios atstovų dėmesį korupcijai ir Lietuva pasiekė barjerą, nuo kurio šalis yra laikoma pajėgi kontroliuoti korupciją.

Vertinant Lietuvos korupcijos suvokimo indekso tendencijas, atkreiptinas dėmesys į tai, kad pagrindinė Lietuvos kovos su korupcija institucija – Lietuvos Respublikos specialiųjų tyrimų tarnyba, savo 2011 – 2013 metų strateginiame veiklos plane numatė vieną iš veiklos vertinimo kriterijų: „Tarptautinės organizacijos „Transparency International“ atliekamo tyrimo „Korupcijos suvokimo indeksas“ rezultatai – išlaikyti 5.0 balų ribą, skiriančią valstybes, sugebančias pažaboti korupciją, nuo valstybių, kurios susiduria su rimtomis korupcijos problemomis, ir palaipsniui gerinti“. 2011, 2012 ir 2013 metais tikimasi, kad Lietuvos korupcijos suvokimo indeksas išliks 5 balai.

KSI kartais kritikuojamas dėl to, kad jis esą atspindi tik nedidelio visuomenės fragmento - verslininkų ir ekspertų - korupcijos suvokimą ir nėra pakankamai apibendrintas. Taip pat kritikuojama, kad indeksas atspindi tik suvokimą, o ne realią institucijų korupciją.

2.2. Korupcijos sociologiniai tyrimai

Korupcija – vienas iš sunkiausiai tiriamų reiškinių. Korupciniais ryšiais susiję asmenys daro viską, kad tie ryšiai neišaiškėtų. Tam tikslui imamas įvairiausių slaptumo ir saugumo priemonių. Kuo ilgiau trunka korupciniai santykiai, tuo daugiau sukaupiama patirties slepiant juos. Tam tikslui nustatomi ryšiai, kurie gali padėti apsaugoti korupcinius santykius, imamas atsargumo priemonių ir panašiai. Suprantama, kad tokiomis aplinkybėmis labai neveiksmingos įvairiausios apklausos priemonės. Tai, kas veiksminga per įprastas apklausas, pavyzdžiui, respondento įtikinimas, kad apklausa yra anoniminė, neveiksminga tiriant korupciją. Mat teigiamai atsakydamas į tiesioginius klausimus „ar jūs duodate kyšį?“, „ar jums siūlomas kyšis?“, „ar jūs imate kyšį?“ respondentas kartu prisipažįsta, kad padarė tikrai sunkų ir griežtai baudžiamą nusikaltimą. Todėl į tokius klausimus dažniausiai atsakoma neigiamai. Ir ne dėl to, kad tokie nusikaltimai nedaromi, o dėl to, kad visomis išgalėmis siekiama nusišlėpti padarytus nusikaltimus.

Tiriant korupciją mažai veiksmingi ir viktimologijos metodai, kurie vaidina didelį vaidmenį tiriant kitus nusikaltimus. Mat korupcijos, priešingai nei kitų nusikaltimų, atveju auka irgi nusikalsta.

Įstatymui nusižengia tiek duodantis, tiek imantis kyši asmuo. Bandymai išspręsti šią problemą formuluojant netiesioginius, „užmaskuotus“ klausimus taip pat nėra sėkmingi. Apklaustųjų rezultatus galima panaudoti tik atsižvelgiant į tą faktą, kad tikrasis skaičius daug didesnis. Apklausos duomenys rodo, kiek tyrimo organizatorius dominančių nusikaltimų padaroma mažiausiai. Paklausus respondentų, ar jiems teko imti ar duoti kyši, ir sulaukus teigiamą atsakymą, sužinoma tik tai, kad korupcijos atvejų yra ne mažiau negu prisipažinusiųjų. Pavyzdžiui, jeigu tik apie 3 proc. teisėjų prisipažįsta, kad per pastaruosius 5 metus juos bandė papirkti, tai nereiškia, kad bandymai papirkti visai nebūdingi mūsų teismų sistemai. Tiesiog tiek teisėjų pripažįsta, jog tokių bandymų buvo. Nežinoma, kiek respondentų korupcijos faktą nuspė. Pavyzdžiui, yra pagrindo manyti, kad teigiamai į šį klausimą atsakė tie valdininkai, kurie atsisakė paimti kyši. O tie, kurie siūlomą kyši paėmė, tikriausiai neprisipažino gavę tokį pasiūlymą. Tačiau, kaip rodo korupcijos tyrimų patirtis, net ir tokie duomenys gali būti labai svarbūs ir įdomūs nagrinėjant jos paplitimą ir tendencijas mūsų visuomenėje. Korupcijos tyrimų patirtis parodė, kad apklausos ypač tinkamos „korupcijos diskursams“ tirti, tai yra, tirti, ką žmonės mano ir kalba apie korupciją, kaip supranta jos priežastis, padarinius, kiek jie apskritai linkę galvoti arba kalbėti apie ją. Tai savo ruožtu svarbu norint suprasti, kaip žmonės reaguoja į korupciją ir su ja susijusius reiškinius. Tokie tyrimai ypač svarbūs siekiant nustatyti, kiek pati visuomenė linkusi kasdieniame gyvenime kreipti dėmesio į korupcijos faktus, pastebėti, aptarti ir galiausiai pasmerkti korupciją.

 Sociologiniai korupcijos tyrimai Lietuvoje pradėti nuo 1999 m. „Transparency International“ Lietuvos skyrius (TILS), Specialiųjų tyrimų tarnyba, savivaldybės ir akademinės institucijos, bendradarbiaudami su viešosios nuomonės tyrimų kompanijomis „Baltijos tyrimai“, „Vilmorus“, „Spinter“ ir kitomis yra atlikę dešimtis įvairių sociologinių diagnostinių korupcijos tyrimų. Korupcijos tyrimai sąlyginai galėtų būti skirstomi į dvi atskiras grupes:

Pagal tyrimų atlikimo kartotinumą galima būtų išskirti:

1. Vienkartinius korupcijos tyrimus („Korupcijos pasireiškimas teikiant suaugusiųjų reabilitacijos paslaugas“);
2. Daugkartinius korupcijos tyrimus („Lietuvos korupcijos žemėlapis“).

Pagal korupcijos tyrimo geografinį paplitimą:

1. Tarptautiniai tyrimai („Pasaulinis korupcijos barometras“);
2. Lietuvos tyrimai („Lietuvos korupcijos žemėlapis“);
3. Vieno administracinio vieneto, vienos srities, vienos institucijos ir kt. tyrimai („Viešųjų pirkimų skaidrumo tyrimas“, „Korupcijos apraiškos atrinktose šalies apskrityse ir savivaldybėse“).

Siekiant įvertinti gyventojų korupcinę patirtį ir pagal tai konstruoti korupcijos paplitimo Lietuvoje vaizdą, tikslinga atlikti žinomiausio Lietuvoje korupcijos sociologinio tyrimo – „Lietuvos korupcijos žemėlapis“ - rezultatų istorinę lyginamąją analizę.

Korupcija tapatinama ne tik su korupcinio pobūdžio nusikalstama veika, bet ir su blogu administravimu, netinkamu administracinių ir viešųjų paslaugų teikimu, valstybės tarnautojų nepakankama kompetencija, valstybės tarnautojų etikos trūkumu. Sociologinio tyrimo „Korupcijos žemėlapis“, kurį atlieka „Transparency International“, tyrimo dalyviai korupcijos problemas Lietuvoje yra linkę sieti ne su nacionalinėmis kultūros savybėmis ar sovietmečio paveldu, bet, visų pirma, su moraliniu visuomenės nuosmukiu bei demokratinio valdymo ir administravimo įgūdžių stoka. Kaip papildomus veiksnius, kurie skatina korupcijos plitimą, gyventojai, tarnautojai ir verslininkai mini visuomenės atlaidumą korumpuotiems asmenims, žmonių, ištraukusių į korupcinius sandėrius, nebaudžiamumą ir gėdos jausmo nebuvimą. Vertindami antikorupcinį potencialą, respondentai mano, kad pagrindinės priemonės, padėsiančios sumažinti korupcijos lygį šalyje – tai sankcijų už korupcinį elgesį griežtinimas, visuomenės moralės kėlimas ir švietimo priemonių taikymas, įstatymų tobulinimas, atliekant jų antikorupcinę ekspertizę.

Korupcija didina nepasitikėjimą valstybe ir jos institucijomis, keldama vis didesnę piliečių nusivylimą ir politinį pasyvumą. Nepasitikėjimą valdžios institucijomis lydi nusivylimas jomis ir jų priimamais sprendimais, stiprėja netikėjimas savo galimybėmis kažką pakeisti. Tokį nusiteikimą atspindi ir aktyvumas politiniame šalies gyvenime, dalyvavimas (veikiau nedalyvavimas) priimant sprendimus. Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ 2010 m. liepos 2–11 dienomis atlikta apklausa atskleidė vyraujančią lietuvių neigiamą nusiteikimą politinio gyvenimo, valdžios atžvilgiu: Seimui nepasitiki 73,8 proc., Vyriausybei – 56,3 proc., politinėms partijoms – 75,7 proc. apklaustųjų. Nepasitikėjimą valdžios institucijomis lydi nusivylimas jomis ir jų priimamais sprendimais, taip pat ir netikėjimas savo galimybėmis kažką pakeisti. Tokį nusiteikimą atspindėjo ir aktyvumas politiniame šalies gyvenime, dalyvavimas (veikiau nedalyvavimas) priimant sprendimus. Kaip rodo „Korupcijos žemėlapis 2008“ tyrimo duomenys, televizija yra pagrindinis informacijos šaltinis (po asmeninės arba draugų patirties), kuris, pateikdamas informaciją, leidžia susidaryti gyventojams nuomonę apie korupcijos mastą Lietuvoje. Viešumas ir skaidrumas yra geriausi ginklai kovojant su korupcija, tačiau neretai žiniasklaida, formuodama neigiamą nuomonę apie valstybės institucijas, taip pat ir asmenų elgseną, ne mažina, o veikiau didina korupciją, stiprina bejėgiškumo jausmą pasipriešinti korupcijai, skatina socialinį pasyvumą. Tuo tarpu, žiniasklaida galėtų diegti piliečiams pasitikėjimą savo jėgomis ir skatinti juos netoleruoti korupcijos.

2008 metų pabaigoje prasidėjęs precedento neturintis ekonomikos nuosmukis, nulemtas pasaulinės ekonomikos ir finansų krizės, paskatino spartų nedarbo augimą, kurio lygis, Statistikos

departamento duomenimis, 2010 metais sudarė 17,8 proc., arba 4,1 procentinio punkto didesnis nei 2009-aisiais. Prognozuojama, kad 2011 metais nedarbo lygis sieks apie 15,5 proc. Padidėjęs nedarbas, žemas pragyvenimo lygis, darbo užmokesčio sumažinimas viešajame sektoriuje – tai socialiniai veiksniai, priskiriami prie korupcijos prielaidų. Blogėjant socialinei būklei, didėjant nedarbui, pajamų skirtumai ir maži valstybės tarnautojų, dirbančių tose srityse, kuriose gali pasireikšti korupcija, atlyginimai, netvirtos socialinės garantijos sudaro galimybes plisti korupcijai. Korupcija didina nepasitikėjimą valstybe ir jos institucijomis, keldama vis didesnę piliečių nusivylimą ir politinį pasyvumą. Sociologinio tyrimo „Korupcijos žemėlapis 2008“, kurį atliko „Transparency International“ Lietuvos skyrius, duomenimis, tiek ekspertai, tiek apklausoje dalyvavę respondentai (Lietuvos gyventojai, tarnautojai ir įmonių vadovai) korupciją laiko viena rimčiausių problemų Lietuvoje. Absoliuti dauguma apklaustųjų mano, kad kyšiai padeda spręsti problemas. Dėl šios padėties respondentai labiausiai kaltina valdžią. Valstybės sektorius kenčia nuo politikų kišimosi į sprendimų priėmimą bei giminių ir bičiulių protegavimo. Kita vertus, didėja Lietuvos piliečių ryžtas dalyvauti antikorupcinėje veikloje, o pareiškėjai, pranešę apie galimus korupcijos atvejus, vertinami kaip drąsūs ir pilietiškai aktyvūs žmonės. Apklaustų gyventojų nuomonė – kad per pastaruosius 5 metus korupcijos mastai Lietuvoje labai išaugo – pakito. 2005 metais taip manė 50 proc. gyventojų, 2007 metais – 42 proc., 2008 metais – 54 proc. Sumažėjo įmonių vadovų, manančių, kad korupcija per pastaruosius 5 metus labai išaugo. 2005 metais taip manė 38 proc., 2007 metais – 28 proc., 2008 metais – 25 proc. Vertinant situaciją Lietuvoje per pastaruosius 12 mėnesių, pasikeitė gyventojų nuomonė dėl teiginio, kad korupcijos mastai nepakito. 2007 metais taip mane 36 proc. gyventojų, 2008 metais – 25 proc. Palaiapsniui sumažėjo ir įmonių vadovų, manančių, kad per pastaruosius 12 mėnesių korupcijos mastai nepakito. 2007 metais taip manė 42 proc. verslininkų, 2008 metais – 39 proc. Nežymiai mažėja pasirengusiųjų duoti kyši, norint išspręsti problemas. 2002 metais taip būtų darę 60 proc. gyventojų ir 63 proc. verslininkų, 2004 metais – 59 proc. gyventojų ir 67 proc. verslininkų, 2005 metais – 68 proc. gyventojų ir 55 proc. verslininkų, 2007 metais – 67 proc. gyventojų ir 42 proc. verslininkų, 2008 metais – 64 proc. gyventojų ir 51 proc. verslininkų. Palyginus ankstesnius sociologinių tyrimų duomenis, nustatyta, kad 2005 metais per pastaruosius metus nors kartą davė kyši 27 proc. gyventojų ir 20 proc. verslininkų, 2007 metais – 28 proc. gyventojų ir 17 proc. verslininkų, 2008 metais – 24 proc. gyventojų ir 11 proc. verslininkų. Galima daryti prielaidą, kad situacija nors pamažu, bet gerėja. Per pastaruosius 5 metus nors kartą kyši nurodė davę 43 proc. Lietuvos gyventojų (2005 metais – 48 proc., 2007 metais – 47 proc.) ir 33 proc. verslininkų (2005 metais – 37 proc., 2007 metais – 33 proc.).

Vertinant korupcijos paplitimą konkrečiose srityse, gyventojų nuomone, labiausiai korumpuotos institucijos Lietuvoje yra Seimas, 49 proc. (2005 metais taip mane 61 proc., 2007

metais – 63 proc.), teismai, 49 proc. (2005 metais taip manė 59 proc., 2007 metais – 53 proc.), Vyriausybė, 43 proc. (2005 metais taip manė 56 proc., 2007 metais – 54 proc.), politinės partijos, 40 proc. (2005 metais taip manė 46 proc., 2007 metais – 59 proc.), savivaldybės, 39 proc. (2007 metais taip manė 42 proc.). Įmonių vadovų nuomone, labiausiai korumpuotos yra savivaldybės, 60 proc. (2007 metais taip manė 45 proc.), apskrities viršininkė administracijos, 59 proc. (2007 metais taip manė 38 proc.), Seimas, 55 proc. (2005 metais taip manė 53 proc., 2007 metais – 60 proc.), Vyriausybė, 55 proc. (2005 metais taip manė 53 proc., 2007 metais – 46 proc.), politinės partijos, 54 proc. (2005 metais taip manė 46 proc., 2007 metais – 65 proc.).

Remdamiesi asmenine patirtimi, Lietuvoje respondentai įvardijo, kad labiausiai korumpuotos procedūros yra šios: - žemes paskirties keitimas (taip mano 48 proc. įmonių vadovų, 36 proc. gyventojų ir 23 proc. valstybės ir savivaldybės tarnautojų); - leidimų statybai ir rekonstrukcijai išdavimas (taip mano 48 proc. įmonių vadovų, 43 proc. gyventojų ir 23 proc. valstybės ir savivaldybės tarnautojų); - viešieji pirkimai (taip mano 44 proc. įmonių vadovų, 20 proc. valstybės ir savivaldybės tarnautojų); - įdarbinimas į valstybės tarnybą (taip mano 40 proc. įmonių vadovų ir 32 proc. gyventojų); - nuosavybės teisių atkūrimas (taip mano 31 proc. gyventojų, 18 proc. valstybės ir savivaldybės tarnautojų); - 31 proc. gyventojų nuomone, korumpuotos procedūros sveikatos apsaugoje, 37 proc. įmonių vadovų nuomone – įstatymų priėmimo / pakeitime.

Tyrimu duomenimis, analizuojant kyšininkavimo patirtį, dažniausiai gyventojų minimos šios institucijos: 65 proc. respondentų teigia davę kyši sveikatos apsaugos darbuotojams (20 proc. – miestų ir rajonų ligoninėse, 16 proc. – poliklinikose, 15 proc. – respublikinėse ligoninėse / klinikose, 14 proc. – valstybinėse gydymo įstaigose); 18 proc. – policijos darbuotojams (11 proc. – kelių policijai, 7 proc. – policijai); 4 proc. – VI „Regitrai“; 3 proc. – apskričių ir rajonų žemėtvarkos skyriuose.

Šis sociologinis tyrimas atspindėjo ir kyšio davimo geografiją – 28 proc. gyventojų kyši davė Vilniuje, Vilniaus apskrityje, 22 proc. – Kaune, Kauno apskrityje, 11 proc. – Klaipėdoje, Klaipėdos apskrityje, 9 proc. – Panevėžyje, Panevėžio apskrityje, 8 proc. – Šiauliuose, Šiaulių apskrityje, 5 proc. – Alytuje, Alytaus apskrityje.

Tarp institucijų, efektyviai mažinančių korupciją Lietuvoje, visi tyrimo dalyviai geriausiai vertina žiniasklaidą (49 proc. gyventojų ir 46 proc. verslininkų, 40 proc. valstybinių įstaigų tarnautojų), Specialiųjų tyrimų tarnybą (28 proc. gyventojų ir 38 proc. verslininkų, 41 proc. valstybinių įstaigų tarnautojų), Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybą (21 proc. gyventojų ir 36 proc. verslininkų, 38 proc. Valstybinių įstaigų tarnautojų), Valstybės saugumo departamentą (20 proc. gyventojų ir 33 proc. verslininkų, 34 proc. valstybinių įstaigų tarnautojų), o neefektyviausiai – Seimą (85 proc. gyventojų ir 78 proc. verslininkų, 55 proc. valstybinių įstaigų tarnautojų), Vyriausybę (82

proc. gyventojų ir 76 proc. verslininkų, 59 proc. valstybinių įstaigų tarnautojų), Prezidentūrą (63 proc. gyventojų ir 67 proc. verslininkų, 47 proc. valstybinių įstaigų tarnautojų). Tyrimo duomenys atspindi esminius pokyčius tiek dėl gyventojų, tiek dėl įmonių vadovų noro / nenoro dalyvauti antikorupcinėje veikloje: 2005 metais šioje veikloje norėjo dalyvauti 17 proc. gyventojų ir 17 proc. verslininkų, 2007 metais – 15 proc. gyventojų ir 21 proc. verslininkų, 2008 metais – 22 proc. gyventojų ir 35 proc. verslininkų; 2005 metais nenorėjo dalyvauti antikorupcinėje veikloje 59 proc. gyventojų ir 54 proc. verslininkų, 2007 metais – 56 proc. gyventojų ir 43 proc. verslininkų, 2008 metais – 46 proc. gyventojų ir 45 proc. verslininkų. Gera sociologinio tyrimo „Korupcijos žemėlapis 2008“ tendencija yra ta, kad daugėja asmenų, žinančių kur kreiptis norint pranešti apie korupcijos atvejus, ir mažėja nežinančiųjų skaičius: 2005 metais žinojo kur kreiptis 22 proc. gyventojų ir 44 proc. verslininkų, 2007 metais – 18 proc. gyventojų ir 35 proc. verslininkų, 2008 metais – 42 proc. gyventojų ir 69 proc. verslininkų; 2005 metais nežinojo kur kreiptis norint pranešti apie korupcijos atvejį 78 proc. gyventojų ir 56 proc. verslininkų, 2007 metais – 82 proc. gyventojų ir 65 proc. verslininkų, 2008 metais – 58 proc. gyventojų ir 31 proc. verslininkų.

Analizuojant kitų autorių darbus visuomenės nuomonės apie korupciją tema, pažymėtina, kad R. Ališauskienė, A. Dobryninas, V. Gaidys, D. Tureikytė, L. Žilinskienė analizavo ne tik bendrą visuomenės nuomonę apie korupciją, bet ir gilinosi į atskiras temas. Pažymėtinas tyrinėtojų dėmesys žiniasklaidos korupcijai. Skirtingai nei kiti sociologai, J. Piliponytė bandė ne tiek analizuoti Lietuvos situaciją, kiek daugiau gilintis į teorinius klausimus: korupcijos prigimtį, motyvaciją, reiškinių sudėtinės dalis ir kt. R. Grigas, bandydamas kritiškai įvertinti šiuolaikinės lietuvių visuomenės portretą, šalia deformato individualizmo, servilizmo, priešinimosi sindromo, valstybinio bei nacionalinio patriotizmo stygiaus, emocionalumo pertekliaus ir dezadaptacinio sindromo identifikuoja korupcinės sąmonės sindromą. Jis teigia, kad „praktiškai korupcinės sąmonės sindromas pasireiškia tuo, kad viešajame administravime savavališkai gali būti keičiami valstybės suformuluoti tikslai; patys tarnautojai, norėdami išlikti savo postuose, gali būti verčiami elgtis pagal korupcijos nustatytas taisykles, kurioms, žinoma, priversti sąmoningai ar ne paklusti ir eiliniai piliečiai“. Konstatuojama, kad korupcinės sąmonės sindromas pasireiškia politiniu ir partiniu favoritizmu, nepotizmu, klienteliškumu ir apima vos ne visas valstybės struktūras, šalies gyventojų sąmonę ir realią elgseną (Palidauskaitė, 2006).

2.3. Teisinė statistika

Dar vienas iš galimų būdų įvertinti korupcijos situaciją šalyje – pasinaudoti surinkta teisėsaugos institucijų statistika. Nusikalstamumo statistiniai rodikliai – tradicinis nusikalstamumo būklės

vertinimo būdas. Žinomas korupcijos tyrinėtojas Robertas Haris kalba apie problemas, kylančias naudojant teisinį korupcijos apibrėžimą ir remiantis oficialiaja teisėsaugos institucijų statistika. Kaip teigia minėtas mokslininkas, pagrindinė problema slypi korupcijos reiškinių latentiskume, todėl dokumentuotų korupcijos atvejų nėra daug. Kaip teigia mokslininkai, oficialioji teisėsaugos statistika „nusako tik institucinį pajėgumą tirti korupcinius atvejus vadovaujantis esamais baudžiamaisiais įstatymais“. Be to, 2004 m. tarptautinė kriminalinės policijos organizacija, Interpolas, nusprendė riboti priėjimą prie teisėsaugos institucijų statistikos, kuri yra skelbiama jų interneto svetainėje dėl apgaulingos tokių duomenų prigimties ir galimų neteisingų interpretacijų. Dabar tarptautine nusikaltimų statistika gali naudoti tik atskirų teisėsaugos institucijų darbuotojai (Piliponytė, 2006).

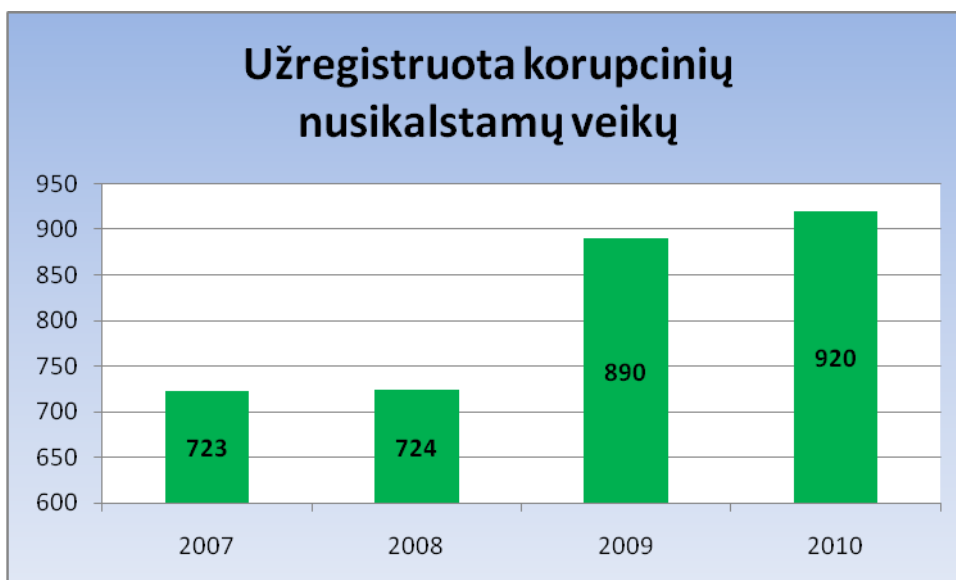
Korupciniai nusikaltimai – viena iš didžiausių problemų, keliančių susirūpinimą valstybiniu ir tarptautiniu lygiu. Šis reiškinys – didelė grėsmė teisei valstybei, demokratijai, žmogaus teisėms. Korupciniai nusikaltimai priskiriami prie nusikalstamų veikų, kurios mažiausiai atspindimos kriminologinėje statistikoje. Jiems būdingas aukštas latentiskumo koeficientas, nes sandorio šalys suinteresuotos išlaikyti korupcijos fakto paslaptį. Statistiniai duomenys apie tokio pobūdžio nusikalstamas veikas yra nedideli ir neatspindi šios problemos reikšmės. Apskritai, palyginus su bendroju nusikalstamumu respublikoje, korupcijos reiškinių (siaurąja prasme) paplitimas nėra didelis ir nuo bendro nusikaltimų skaičiaus sudaro vidutiniškai 0,1 procento nuo registruotų nusikaltimų skaičiaus. Tiriant minėtas nusikalstamas veikas susiduriama su įrodinėjimo sunkumais. Neretai iš gausybės epizodų didžiausia dalis lieka neįrodyta. Dažniausiai išaiškinami paprasčiausi, akivaizdžiausi korupcijos atvejai, tačiau jos branduolį sudaro sudėtingi, komplikuoti sisteminės korupcijos atvejai.

Nusikalstamumo statistika parodo tik užregistruotų nusikaltimų duomenis, todėl remiantis vien tik jais realius korupcijos paplitimo pokyčius įvertinti sudėtinga dėl šiam reiškiniui būdingo itin didelio latentiskumo. Korupcinio pobūdžio nusikalstamas veikas Lietuvoje atskleidžia ir tiria kelios teisėsaugos institucijos. Informatikos ir ryšių departamento prie Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 2010 metais Lietuvoje užregistruotos korupcinio pobūdžio nusikalstamos veikos (kurios apima ir STT užregistruotas):

- 87 kyšininkavimai (BK 225, 226 str., str.), t. y. 6 nusikalstamomis veikomis arba 6 proc. mažiau nei 2009 metais;
- 449 papirkimai (BK 227 str., 226 nusikaltimai ir 223 baudžiamieji nusižengimai), t. y. 65 nusikalstamomis veikomis arba 17 proc. daugiau nei 2009 metais;
- 384 piktnaudžiavimai (BK 228 str.), t. y. 29 nusikalstamomis veikomis arba 7 proc. mažiau nei 2009 metais.

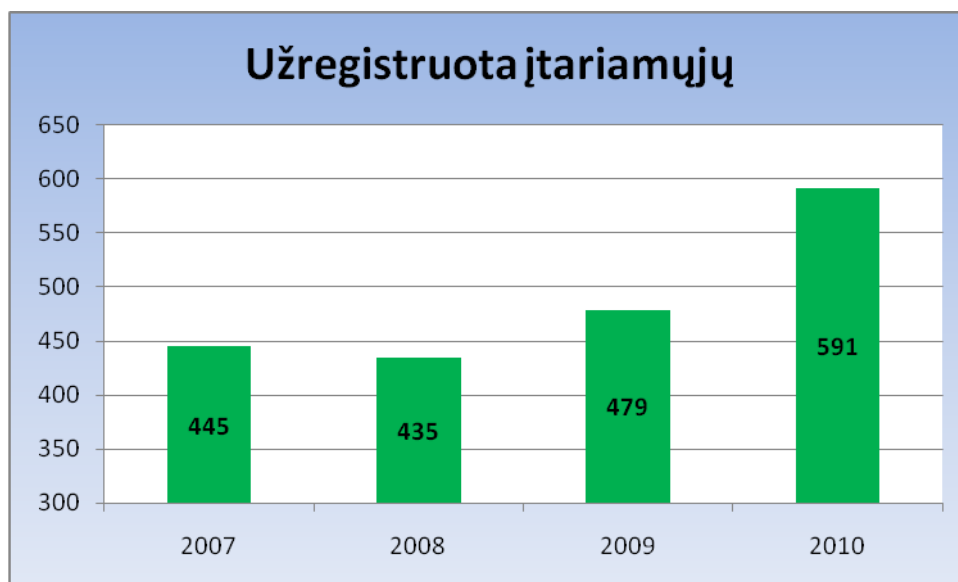
2010 metais Lietuvoje užregistruoti asmenys, įtariamais nusikalstamų veikų (BK 225, 226, 227, 228, 229 str.) padarymu:

- 46 asmenys, įtariamais kyšininkavimu (BK 225 str.), t. y. 16 asmenų arba 53 proc. daugiau nei 2009 metais;
- 1 asmuo, įtariamais tarpininko kyšininkavimu (BK 226 str.), t. y. 3 asmenimis mažiau nei 2009 metais;
- 400 asmenų, įtariamų papirkimu (BK 227 str.), t. y. 58 asmenimis arba 16 proc. daugiau nei 2009 metais;
- 110 asmenų, įtariamų piktnaudžiavimu (BK 228 str.), t. y. 15 asmenų arba 16 proc. daugiau nei 2009 metais;
- 34 asmenys, įtariamais tarnybos pareigų neatlikimu (BK 229 str.), t. y. 26 asmenimis arba 325 proc. daugiau nei 2009 metais.

3 pav. Užregistruota nusikalstamų korupcinių veikų

Šaltinis: Vidaus reikalų ministerija, 2010.

4 pav. Užregistruota įtariamųjų

Šaltinis: Vidaus reikalų ministerija, 2010.

Atlikus istorinę lyginamąją ketverių metų Lietuvoje užregistruotų korupcinių nusikalstamų veikų (kyšininkavimo, papirkimo ir piktnaudžiavimo atvejai) bei Lietuvoje užregistruotų asmenų, įtariamų korupcinio pobūdžio nusikalstamų veikų padarymu duomenų analizę, darytina akivaizdi išvada, kad statistiniai rezultatai sparčiai didėja.

Pažymėtina, kad neteisinga vertinti tik užregistruotų korupcinių nusikalstamų veikų skaičių. Siekiant objektyvumo, tikslinga įvertinti, kiek iš pradėtų ikiteisminių tyrimų būna nutraukiama, kiek bylų perduodama teismui ir kiek asmenų nuteisiama. 2010 metų Lietuvos Respublikos Generalinės prokuratūros 2010 metų ataskaitoje pateikiami tokie duomenys:

3 lentelė

Perduotų bylų teismui ir nuteistų asmenų skaičius

2010 metai	Kyšininkavimas	Tarpininko kyšininkavimas	Papirkimas	Piktnaudžiavimas
Pradėta ikiteisminių tyrimų	66	4	346	299
Perduota bylų teismui	21	6	319	63
Perduota asmenų teismui	25	11	329	83
Nuteista	22	11	301	39
Išteisinta	1	0	1	7

Šaltinis: sudaryta autoriaus remiantis Generalinės prokuratūros 2010 metų duomenimis.

Taigi, šioje darbo dalyje aptarti trys korupcijos diagnostikos būdai – korupcijos suvokimo matavimas, korupcijos patirties matavimas (sociologiniai tyrimai) bei teisinė statistika. Išsiaiškinta, kad korupcijos suvokimo indeksas keletą metų iš eilės nežymiai gerėjo ir 2010 metais pasiekė aukščiausią 5 balų ribą. Nustatyta, kad sociologinių tyrimų, skirtų išsiaiškinti Lietuvos žmonių korupcinę patirtį, paskutinių metų rezultatai taip pat indikuoja situacijos gerėjimo tendencijas. Taip pat buvo konstatuota, kad su korupcija kovojančių teisėsaugos institucijų bendri statistinių rezultatų duomenys dideliu tempu auga. Nežiūrint į tai, mokslas dar nenustatė tokios metodikos, kuri įgalintų, turint šias aprašytas tris dedamąsias, tiksliai konstatuoti šalies korumpuotumą. Atlikta analizė tik leidžia susidaryti kiekvienam individualią nuomonę apie korupciją šalyje. Taip pat atsiranda prielaidos tolimesniems šių išvadų moksliniams tyrinėjimas, siekiant nustatyti sąveikos ryšius tarp šių korupcijos diagnostikos būdų: kaip teisinė statistika veikia korupcijos suvokimo indeksą, o šis – žmonių korupcinės patirties tyrimus ir atvirkščiai.

3. NOMENKLATŪRINIS VALDYMAS: SAMPRATA, POŽYMIAI, RAIDA

3.1. Nomenklatūrinio valdymo samprata

Demokratija neįmanoma be organizacijos, nes nėra kitų būdų suformuluoti ir išreikšti kolektyvinę valią, realizuoti atstovavimo principą. Didelė masė žmonių, minia negali priimti jokių sprendimų, lengvai pasiduoda ir panikai, ir nepagrįstam entuziazmui. Todėl būtina perduoti įgaliojimus delegatams, kurie atstovauja masei ir išreiškia jos valią. Atsiranda pastovūs lyderiai. Nuo čia organizacijoje pradeda pasireikšti oligarchinės tendencijos. Kuo daugiau organizacijoje narių, kuo sudėtingesnė jos struktūra ir kuo platesnė veikla, tuo didesnė joje pastoviai dirbančių biurokratų vaidmuo, ir atvirksčiai, tuo mažesnės eilinių narių galimybės ją kontroliuoti. Biurokratai greitai tampa "lyderiais". Profesionalių lyderių atsiradimas yra demokratinės organizacijos galo pradžia. Kuo galingesnė organizacija, tuo labiau jai reikalingas stiprus lyderis. Kovingos revoliucinės partijos tampa diktatoriškomis (Lasalle pateisino diktatūrą tuo, kad ji yra vienintelis būdas greitai mobilizuoti narius), net perima karinę terminologiją. Organizacijai plečiantis, joje įsigali netiesioginių rinkimų sistema: centrinę vadovybę renka ne eiliniai partijos nariai, o jų išrinkti partijos ar organizacijos suvažiavimo delegatai. Lyderiai, įgydami darbo komitetuose ir parlamente patirtį, tampa praktiškai nepakeičiami, nes išrinkimas trumpam periodui nepasiteisina. Vokiečių socialistų lyderiai Vilhelmas Liebnechtas ir Augustas Babelis ėjo vadovaujančias pareigas virš 30 metų. Nemaža dalimi lyderių nepakeičiamumą nulemia tai, kad jie kontroliuoja organizacijos finansus ir spaudą. Didžiausias pavojus lyderiams - ne eiliniai organizacijos nariai ar rinkėjai, o tarpusavio kova. Revoliucijose būtent lyderiai sunaikina vienas kitą: Dantoną – Robespierre'as, pastarąjį – išlikę dantonistai. Pagrindinėms nesantaikos tarp lyderių priežastimis Michelsas skaitė konfliktą tarp ateinančių į judėjimą įžymybių ir veikėjų, padariusių karjerą judėjime, socialinę kilmę, amžiaus skirtumą, horizontalią stratifikaciją. Ilgai vadovaujant, neišvengiamai vyksta lyderių metamorfozė. Jie patiki savo didybe, nepakeičiamumu, pamiršta idealius tikslus ir tampa oportunistais, pateisindami naujos taktikos poreikį pakitusiomis aplinkybėmis. Lyderiams būdingas bonapartizmas - individualus viešpatavimas liaudies vardu, demokratijos ir autoritarizmo sinteze. Vadas įkūnija daugumą, todėl priešintis jo valiai nedemokratiška. Negalima jo ir pakeisti, nes jis - liaudies statytinis, o liaudis negali prieštarauti sau. Bonapartizmas pretenduoja į tai, kad jis tiesiogiai, be tarpinių grandžių, išreiškia liaudies valią. Kita svarbus faktorius, nulemiantis oligarchines tendencijas, yra biurokratijos augimas. Panašiai kaip ir valstybė, didelė organizacija ar partija tampa stambiu darbdaviu, nuo kurios finansiškai tampa priklausomas didelis skaičius tarnautojų: buhalterių, vairuotojų, žurnalistų, spaustuvių ir kitų padalinių darbininkų. Didėjanti organizacija greitai netenka bet kokio revoliucingumo. Radikalizmas sparčiai sumažėja, kai partija integruojasi į valstybinės valdžios institucijas, tačiau neturi realios

galimybės tapti valdančiąja. Ta pačia kryptimi ją stumia poreikis plėsti savo socialinę bazę, pritraukti kaip galima daugiau narių ir rinkėjų. Dėl šių priežasčių keičiasi partijos programa, atsisakoma revoliucinių tikslų.

Nomenklatūros – kaip specifinės socialinės grupės – reiškinys buvo ir yra daugelio mokslinių tyrimų objektas. Šį reiškinį įvairiais požiūriais savo darbuose nagrinėjo Rytis Bulota, Kastytis Antanaitis, Vilius Ivanauskas, Jolanta Palidauskaitė, Jolanta Piliponytė, Saulius Pivoras, Raimondas Ibenskas, Irmina Matonytė ir kiti. Analizuojant mokslinę literatūrą, galima rasti sąvokas „Nomenklatūra“, „Biurokratija“ ir „Elitas“, kurios atskirais atvejais vartojamos, kaip sinonimai, tačiau kitais atvejais analizuojamos, kaip atskiras savitas išskirtinio mokslinio dėmesio reikalaujantis reiškinys. Kai kurie tyrinėtojai savo darbuose analizuoja ir daugiau giminingų sąvokų. Kaip pavyzdį galima paminėti Valdo Kilpio straipsnyje analizuojamą „aukštuomenės“ sąvoką.

Siekiant tiksliau apibrėžti nomenklatūros sąvoką, tikslingą šį terminą paanalizuoti jau paminėtų giminingų terminų kontekste.

3.1.1. Elitas

Elitu (iš prancūzų *élite* – geriausias, rinktinis) sociologijoje bei bendrąja prasme vadinama santykinai nedidelė dominuojanti visuomenės grupė, kuriai būdingi tam tikri išskirtiniai bruožai, savybės, ir kuri suvokia save kaip dominuojančią visuomenėje grupę šių savybių pagrindu. Buitinėje kalboje ir publicistikoje „elitas“ Lietuvoje dažnai tapatinamas su turtingiausią visuomenės dalimi. Kartais skiriami „funkciniai elitai“ ir „valdžios arba valdantys elitai“.

Politinio proceso pagrindiniai subjektai yra ne tiek individai, lyderiai, kiek grupės, dažniausiai vadinamos elitais. Nuo XVII a. žodis buvo vartojamas, kalbant apie aukščiausios kokybės prekes, XIX amžiuje pradėjo reikšti aukščiausias socialines grupes, o šiame šimtmetyje plačiai vartojamas sociologijoje ir politikos moksluose. Kaip terminas, *elitas* interpretuojamas labai įvairiai: jis gali reikšti asmenis, daugiausia pasiekusius savo veiklos srityje, valdantįjį sluoksnį, kūrybinę mažumą (priešpastatomą nekūrybinei daugumai), aukščiausio lygio valdininkus, specialistus ir t.t. Nemaža politologų skaito šį terminą nemoksliniu, pabrėždami, kad jis arba sutampa su klasine struktūra ir tokiu atveju neturi naujo turinio, arba pateikia tik paprasčiausią dichotomiją „elitas - masės“ ir tuo pačiu pernelyg suprimityvina visuomenės struktūrą. Tačiau neginčytina, kad terminas jau pirmoje amžiaus pusėje įsitvirtino Europos (Italijos, Vokietijos, Prancūzijos), o po Antrojo pasaulinio karo taip pat Amerikos politologijoje.

Valdantįjį elitą sudaro individai, kurie užima dominuojančias, svarbiausias pozicijas įvairiose visuomenės gyvenimo sferose. Atitinkamai išskiriamos kelios valdančiųjų elitų kategorijos:

- ekonominis elitas - stambaus kapitalo atstovai, didžiausiu (šalies mastu) firmų bankų ir kitų ekonominių objektų savininkai;
- ideologinis arba informacinis elitas - labiausiai žinomi žiniasklaidos, dalinai aukštojo mokslo ir humanitarinių mokslų atstovai;
- karinis elitas - generalitetas, aukštojo rango karininkai; šio elito įtakingumas priklauso nuo visuomeninio gyvenimo militarizacijos laipsnio;
- mokslinis elitas;
- literatūros ir meno elitas;
- kriminalinis elitas: įtakingiausių, kontroliuojančių tam tikras visuomenės gyvenimo sferas, mafiozinių grupių vadovai (cosa nostra, “krikštaitėvis” su artimiausiais bendražygiais), kriminalinio pasaulio “autoritetai”;
- politinis elitas - nedidelė grupė politikų ir aukščiausio rango valdininkų, betarpiškai kontroliuojančių valstybinę valdžią ir vadovaujančių visuomenei.

Tiksliai apibrėžti kiekvieno elito ribas neįmanoma nei teoriškai, nei praktiškai. Dažnai yra naudojami formalūs kriterijai: politiniu elitu skaitomi ministrai, parlamento frakcijų ir komisijų vadovai, moksliniam elitui priskiriami tiriamųjų institutų direktoriai, universitetų rektoriai, mokslinių sąjungų vadovai. Tačiau formalūs kriterijai neduoda pilno vaizdo, nes įtakingas politikas ar žymus mokslininkas, nekalbant jau apie meno žmones ir rašytojus, gali ir neužimti jokio vadovaujančio posto.

Šiuolaikinių elitų teorijų klasikai yra italų mokslininkai Vilfredo Pareto (1849-1923) ir Gaetano Mosca (1858-1941) ir šveicaras Robert Michels (1876-1936). Lietuvoje elito teorijas išsamiai tyrinėjo Irmina Matonytė.

Kaip teigė G. Mosca, “Visose visuomenėse - nuo mažiausiai išsivysčiusių, vos pasiekusių civilizacijos aušrą iki pačių progresyviausių ir stipriausių - randame dvi klases žmonių - valdančiąją klasę ir pajungtą klasę. Pirmoji iš jų, visada mažiau skaitlinga, atlieka visas politines funkcijas, monopolizuoja valdžią ir naudojami pranašumais, kuriuos suteikia valdžia, o antroji, skaitlingesnė klasė yra pajungta ir pirmosios kontroliuojama”. Vystydamas šią mintį, Mosca prieina išvados, kad visais laikais ir visose visuomenėse yra galima tik viena valdymo forma - oligarchija. Valdžia pereina nuo vienos mažumos kitai, bet niekada - daugumai. Jo nuomone, kuo didesnė visuomenė, tuo mažesnis valdančiosios mažumos lyginamasis svoris, ir tuo sunkiau daugumai pasipriešinti mažumos viešpatavimui. Taip yra todėl, kad pirma, elitas yra labiau organizuotas, ir antra, jis kontroliuoja valstybę. Pastaroji yra tik “konkreči organizacija daugelio elementų, valdančių visuomenę”, kitaip tariant - instrumentas elito rankose. Be to, kiekvienas elitas valdo, remdamasis “politine formule” - ideologija, kuri pateisina elito dominavimą ir yra įdiegiama į visuomenės sąmonę. Elito bazė ir

viešpatavimo pagrindas priklauso nuo visuomenės tipo. Pirmykštėje visuomenėje tai buvo karinis šaunumas, vėliau svarbiausią reikšmę įgyja mokėjimas manipuluoti religiniais simboliais. Sekančioje vystymosi pakopoje elitinio statuso pagrindas yra turtas. Galiausiai, labiausiai išsivysčiusiose visuomenėse, valdant biurokratijai arba technokratijai, lemiamą reikšmę turi specializuotos žinios. Tokiu būdu elitai išsirikiuoja chronologine tvarka: karinis, religinis, ekonominis, profesionalinis (*merit elite*) elito tipas. Tai nereiškia, kad įsigalėjus vienam elitui, ankstyvesni dingsta - jie lieka, bet dominuoja vienas tipas. Mosca įveda subelito sąvoką, apimančią vidutinę tarnautojų, menedžerių, mokslininkų klase. "Kiekvieno politinio organizmo stabilumas priklauso nuo šio antrojo sluoksnio moralės ir intelekto lygio bei veiklos". Laikui bėgant elitas netenka sugebėjimų suteikti daugumai laukiamas paslaugas, arba jos netenka savo vertės, atsiradus kitiems poreikiams, interesams ir problemoms. Todėl vieną valdantįjį elitą pakeičia kitas. Mosca atžymi, kad istorijoje veikia dvi tendencijos - aristokratinė ir demokratinė. Tačiau nei pirma, nei antra nenumato masių valdžios - tai yra neįmanoma. Skirtumas yra tik tas, kad aristokratinis elitas yra uždaras ir nepasipildo žmonėmis iš neelitinių sluoksnių, tuo tarpu kai demokratiška valdančioji mažuma pasipildo iš visu sluoksnių, kooptuojant tuos individus, kurių psichologinės savybės yra naudingos valdymo tikslais. Vienu iš svarbiausių elito pasipildymo kanalų Mosca pripažino demokratinius rinkimus. Tačiau jo nuomone rinkimai nėra instrumentas, leidžiantis masei kontroliuoti elitą.

Tuo tarpu V. Pareto tvirtino, kad elitui priskirtini žmonės, kurie turi tam tikras įgimtas savybes. Nepasiekę vadovaujančių postų jie sudaro kontrolitą, arba nevaldantįjį elitą. Valdantieji elitai yra dviejų tipų: vienų viešpatavimo pagrindas yra gudrumas ("lapės"), kitų - jėga ("liūtai"). Visi elitai remiasi taip pat *derivacijomis*, t.y. mitais, arba ideologija. Norint palaikyti socialinį stabilumą, reikia kooptuoti į elitų eiles naujus žmones, turinčius elitines savybes, ir išmesti netekusius šių savybių. Tačiau šitaip nevyksta, nes elitai ne tik siekia išlaikyti įgytas privilegijas, bet ir perduoti jas savo palikuonims. Todėl elito kokybė laikui bėgant blogėja ir kartu auga kontrolitas. Galų gale pastarasis mobilizuoja mases arba ir be jų pagalbos nuverčia senąjį elitą ir tampa valdančiuoju. Procesas prasideda iš naujo, ir taip vyksta be galo. „Istorija yra aristokratijų kapinės,“ - reziumuoja Pareto savo koncepciją.

3.1.2. Biurokratija

Sąvoka „biurokratija“ yra sudurtinis prancūzų kalbos žodžio „bureau“, kuris atsiradęs 18- jame amžiuje reiškė ne tik rašomąjį stalą prie kurio dirba pareigūnas (valdininkas), bet ir apibendrintai pareigūnų darbo vietą, ir graikų kalbos žodžių „kratia“ ar „kratos“ reiškiančio „valdžia“ ar

„valdymas“, junginys. Taigi, pažodžiui, biurokratija yra „pareigūnų valdžia“ arba „pareigūnų valdymas“ (Krupavičius, 2008).

Kauno technologijos universiteto Politikos ir viešojo administravimo instituto direktorius Algis Krupavičius analizavo biurokratijos ištakas. Jo teigimu, 15 – 18 amžiais Prancūzija palaipsniui tapo absoliutine centralizuota monarchija, kur ypatingai suklesti biurokratija kaip pagrindinis monarcho valdžios išplėtimo ir valstybės centralizacijos įrankis. Žinomas 18-ojo amžiaus prancūzų ekonomistas Jean Claude Marie Vincent de Gournay yra rašęs, kad Prancūzija serga liga, kuri ją niokoja ir siaubia, o šios ligos vardas yra *biuromanija*. Jean Claude Marie Vincent de Gournay biurokratiją yra pavadinęs ir ketvirtąją valdžią, sekdamas Charles de Montesquieu idėjomis apie valdžių padalijimą į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę. 1765 metais baronas von Grimm, rašytojas ir artimas J. J. Rousseau bičiulis sakė, kad nors biurokratija yra sukurta įgyvendinti įstatymus ir viešąjį interesą, bet faktiškai jos galia yra tokia, kad viešasis interesas tarnauja biurokratijai, o ne atvirkščiai. Istoriskai anksčiausiai biurokratija atsirado ne Prancūzijoje ar kitoje Vakarų Europos šalyje, o jos ištakos yra net 30-jame amžiuje prieš mūsų erą Šumerio civilizacijoje, kur atsirado raštininkų luomas. Moderniausią biurokratiją senaisiais laikais sukūrė Kinija. Biurokratija Kinijoje formavosi dar 11-3-ajame amžiuose prieš mūsų erą Džou dinastijos laikais, o jos filosofiją kūrė garsus mąstytojas Konfucijus (6–5 a. pr. m. e.). Kinijos centralizacija per įstatymų ir administracinių procedūrų, rašto ir pinigų suvienodinimą, atvedusi į imperijos sukūrimą, ir Čin dinastijos įsitvirtinimas nuo 3-ojo amžiaus pr. m. e. galutinai įtvirtino biurokratiją kaip valstybės valdininkų luomą. Valdininkų atrankai nuo 3-ojo amžiaus Kinijos imperatoriai naudojo rekomendacijų sistemą, sukūrė imperatoriškosios tarnybos devynių rangų sistemą, kuri tapo valdininkų karjeros pagrindu. Nuo 7-ojo amžiaus pradžios valdininkų atrankai pirmą kartą pasaulio istorijoje Kinija įvedė imperatorišką egzaminų sistemą. Pagal šią sistemą formaliai kiekvienas suaugęs vyras, nepaisant turinės padėties ir socialinio statuso, išlaikęs egzaminus galėjo tapti centrinės valdžios tarnautoju (Krupavičius, 2008).

Šiais laikais biurokratija yra suprantama kaip personalas, kuris užima pareigas valstybės tarnyboje ir įgyvendina viešojo administravimo funkcijas. Nors biurokratijos interpretacijų yra daugiau. Neretai biurokratija yra suvokiama kaip aiškus administracinis kompetencijų ir funkcijų pasidalijimas organizacijoje, arba hierarchiška „iš viršaus į apačią“ valdymo organizacija. Svarbiausias šiuolaikinės biurokratijos, dar vadinamos „idealios biurokratijos“, teorijos kūrėjas yra vokiečių sociologas, ekonomistas Max Weber (1864 – 1920). Weber yra klasikinės biurokratijos teorijos tėvas. Max Weber idealios biurokratijos teorija teigia, kad biurokratinės administravimo formos stiprybė yra jos formalus racionalumas. „Formalus racionalumas“ – tai logiškai sukonstruota taisyklių sistema, tiksliai ir nedviprasmiškai nustatanti kiekvieno organizacijos tarnautojo pareigas ir kompetencijos sritį. Idealios biurokratijos teorija pagal Max Weber grindžiama

šiomis nuostatomis: biurokratinio aparato tarnautojai išlaiko asmeninę nepriklausomybę ir yra pavaldūs vadovybei tik dėl savo nuasmenintų oficialių pareigų; biurokratinio aparato tarnautojai sudaro aiškiai apibrėžtą pareigybių hierarchiją; kiekviena pareigybė turi teisiniu požiūriu aiškiai apibrėžtą kompetencijos sritį; į darbo vietą pareigūnas paskiriamas, remiantis sutartimi, taigi, iš principo, vykdoma laisva atranka; kandidatų atranka vykdoma remiantis techniniais gebėjimais; racionaliausiu atveju, gebėjimų lygis nustatomas egzamino pagalba ir / arba kandidatui pateikus diplomą, patvirtinantį jo išsilavinimą; tarnautojai skiriami, o ne renkami; už atliktą darbą atlyginama fiksuoto dydžio pinigine alga; tik esant ypatingoms aplinkybėms, ypač privačiose organizacijose, darbdavys turi teisę priimti į darbą terminuotam laikotarpiui, tačiau pareigūnas turi teisę bet kuriuo metu atsistatydinti; atlyginimo dydis nustatomas pirmiausia pagal užimamą poziciją įstaigos hierarchijoje; bet be šio kriterijaus gali būti atsižvelgiama ir į darbo atsakingumo lygį bei tarnautojo socialinį statusą; tarnyba laikoma vieninteliu arba bent jau pagrindiniu valdininko darbu; biurokratinis aparatas sukuria prielaidas karjerai; egzistuoja paaukštinimo, remiantis darbo stažu ir/ arba nuopelnais, sistema, o paaukštinimas priklauso nuo viršininkų sprendimų; tarnautojas dirba visiškai atskirtas nuo administravimo priemonių nuosavybės ir negali pasinaudoti savo padėtimi; tarnautojas, vykdydamas savo pareigas, turi paklusti griežtai ir sistemingai disciplinai ir yra kontroliuojamas.

Biurokratija kaip valstybės valdžios organizavimo būdas yra pastaruoju metu labiausiai paplitusi pasaulyje - ir demokratinėse, ir totalitarinėse valstybėse. Tiriant sovietmetį, biurokratijos tyrimų tematika lietuviškoje istoriografijoje nėra pakankamai išplėtotą. Biurokratijos tema iš dalies buvo paliesta K. Antanaičio darbuose, kuriuose nagrinėjama aukščiausio jos sluoksnio – nomenklatūros – specifika, taip pat I. Matonytės sociologinėje studijoje apie posovietinį elitą, kurioje trumpai užsimenama ir apie sovietinės biurokratijos bei elito pagrindinius bruožus. Remiantis Ludwig von Mises biurokratijos apibrėžimu (biurokratija būdinga tik viešajam sektoriui, nes biurokratinė vadyba yra neišvengiama ten, kur pasiektų rezultatų vertė neturi tiesioginės rinkos kainos), sovietinio režimo metais visi darbuotojai buvo biurokratai, dirbantys biurokratinėse institucijose. Išvalgiai ir bene taikliausiai posovietinės biurokratijos prigimtį yra charakterizavęs amerikiečių tyrinėtojas Jone L. Pearce, beje, remdamasis ir Lietuvoje 1994 m. darytu tyrimu, kurio išvados vis dar aktualios. Posovietinė biurokratija pagal jos realią prigimtį gali būti apibūdinama kaip pseudobiurokratijos („formalistinės biurokratijos“, kaip ją įvardino žymus besivystančių šalių biurokratijos tyrinėtojas Fred Riggs) atmaina. Kadangi centralizuotai planuojamoje ekonomikoje neįmanomas tikslus planavimas ir yra mažai galimybių taisyklės laikyti substancinėmis, o ne vien formalistinėmis, individai įprato pasikliauti gerais žmonėmis, o ne bloka organizacija. Komunistinė pseudobiurokratija apsirūpino daugeliu organizacinių priemonių, tačiau asmeniniai ryšiai bet kuriuo momentu galėjo būti naudojami kaip viršesnė priemonė. Pseudobiurokratija formaliai turi Makso Vėberio biurokratinės

organizacijos požymius: formali tvarka, taisyklės, hierarchija ir griežtas darbo pasidalijimas. Tačiau visa tai netarnauja viešai pripažįstamų tikslų ne asmeniniam meritokratiniam įgyvendinimui. Tokios taisyklės veikia gali būti atidedamos ir tikriausiai yra atidedamas į šalį personalinio įgeidžio labui. Sovietų lyderis Nikita Chruščiovas yra sakęs, kad mes esame įstatymo šeimininkai, o ne įstatymas mūsų, tad galime lengvai keisti įstatymą pagal poreikį (Pivoras, 2009).

3.1.3. Nomenklatūra

Nomenklatūros anatomija nėra paprasta. Džeimsas Maselas knygoje „Valdančiosios klasės mitas“ (Kilpys, 2005) pateikė plačiai žinomą trijų S formulę. Jos esmę sudaro trys žodžiai: „sąmonė – susitelkimas – susitarimas“. Jis teigia, kad politikos elitas iš esmės ir yra nomenklatūra, kuri yra grindžiama labiau neformaliais santykiais nei teisiniais reguliavimo(-si) būdais. Nors, be politikos, nomenklatūros buvimas pastebimas ir kitose gyvenimo srityse (meninė kūryba, teisinė valstybės sistema ir t.t.), tačiau mes apsiribosime būtent politine nomenklatūra.

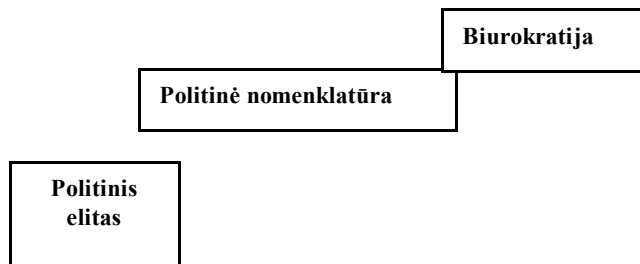
Marksistinė - leninistinė ideologija iškėlusį kovos idėją numatė, jog įsivyravusi proletariato diktatūra turėtų išlaisvinti darbo žmones iš kapitalistinio jungo. Buržuazija, anot marksistų, valdydama kapitalą ir resursus, nepaiso plačiųjų visuomenės masių interesų, juos engia. Todėl, sekant šia logika, jos nuvertimas ir kapitalo perdavimas darbo žmonių kontrolei turėtų sukurti gėrovę visai visuomenei. Leninistinė šios ideologijos kryptis numato, jog komunistų partija įvesdama proletariato diktatūrą (t.y. išlaisvintų darbo žmonių valdžią) turėtų veikti kaip „liaudies“ interesus ginantis ir socialistinio rytojaus link vedantis institutas. Geresnio, sotesnio, laimingesnio rytojaus kūrimas įgyvendinant šiuos principus rėmėsi penkmečio darbo planų kūrimu, socialistinio lenktyniavimo principu, "stachanoviečių" ir darbo didvyrių iškėlimu. Pagal vyravusią ideologiją socialistinėje visuomenėje turėtų nelikti klasiniu pagrindu atsirandančios nelygybės bei diskriminacijos, o vadovaujantieji asmenys neturėtų jaustis esą aukščiau už kitus, nes jie dirba visos visuomenės labui. Kitaip tariant, atskira valdančioji klasė – nomenklatūra – nebuvo numatyta iš anksto. Nepaisant tokių sovietinių ideologų pretenzijų, atskiri sovietinę sistemą nagrinėję autoriai sovietinę visuomenę laikė hierarchiškai suskaidytą. Vienas pirmųjų apie tai prakalbo rašytojas Dž. Orvelas, savo kūriniuose kritikuodamas totalitarinių sistemų ideologijų utopiškumą, minėjęs "lygesnius tarp lygių". Italų marksistas B.Rizz dar 1939 m. kritikuodamas sovietinę sistemą užsiminė, jog ji yra kontroliuojama valdančiosios klasės. Jugoslavų komunistas M.Džilasas, dar „geležinei uždangai“ Rytų Europoje nesugriuvus, kalbėdamas apie "naująją klasę" įvardijo, jog socialistinėje visuomenėje susiformavo geresnėmis nei kiti visuomenės nariai galimybėmis besiskiriantis socialinis sluoksnis, sudarytas iš nomenklatūrai priklausančių asmenų. Toks požiūris

netrukus buvo įsisavintas sovietologų vakariečių tarpe, kurie nomenklatūrą buvo linkę apibrėžti kaip sovietinį elitą. Lietuviškosios sovietinės nomenklatūros tyrinėjimų srityje panašų požiūrį pateikė K. Antanaitis. Jo išskirta sovietinė nomenklatūra, turėjusi valdžią, privilegijas ir geresnes vartojimo galimybes, suprantama kaip darinys priešpriešinamas likusiai visuomenei (Ivanauskas, 2008).

H. Brožaitis, aptardamas politinės biurokratijos kontrolės, biurokratijos politikos problemas, įvardija, kad sovietinio režimo metais komunistų partijos aparatas buvo naudojamas kaip politinės kontrolės instrumentas. Bet kokia riba tarp politinio lygmens (komunistų partija) ir administracinio lygmens buvo nutrinta, nes iš biurokratų buvo reikalaujama ir narystės partijoje. Iš biurokratų tad buvo tikimasi ne neutralumo (nešališkumo), o politinės ištikimybės bei angažuotumo. Šia prasme sovietinė biurokratija buvo politinė biurokratija (politizuota biurokratija). Tačiau Vakarų demokratių valstybių tradicijoje biurokratijai priklauso ne tik administravimo kaip grynai techninės veiklos, o ir valdymo (viešosios politikos darymo) funkcijos. Sovietinėje sistemoje biurokratija buvo apribota grynai tik technokratinio administravimo veikla, o viešoji politika buvo išimtinai komunistų partijos kompetencijos sritis. Šia prasme politikos atskyrimas nuo administravimo buvo netoli nuo idealaus. Ir taip pat šia prasme sovietinė biurokratija buvo kone tobulai depolitizuota (atribota nuo viešosios politikos sprendimų). Vėlesnė to pasekmė – labai silpni viešosios politikos (vyriausybinių valdymo) gebėjimai posovietiniu laikotarpiu. Viešosios politikos planavimo, mokėjimo formuluoti ir pateikti savo pagrįstas idėjas, adekvačiai reaguojant į visuomenės problemas, pasiryžimo prisiimti riziką ir atsakomybę gebėjimų posovietinė biurokratija neturėjo visai. Ir ugdomi jie buvo ir dar tebėra menkai (Pivoras, 2009).

Apibendrinant atliktą terminų „Elitas“, „Biurokratija“ ir „Nomenklatūra“ analizę, akivaizdžiai pastebimas „Elito“ ir „Nomenklatūros“ sinonimiškumas, o „Nomenklatūros“ santykis su „Biurokratija“ tiesiogiai priklauso nuo to, kiek sąvoka „Biurokratija“ atitinka Maxo Weberio suformuluotus biurokratijos kriterijus. Grafiškai tai galima būtų pavaizduoti taip:

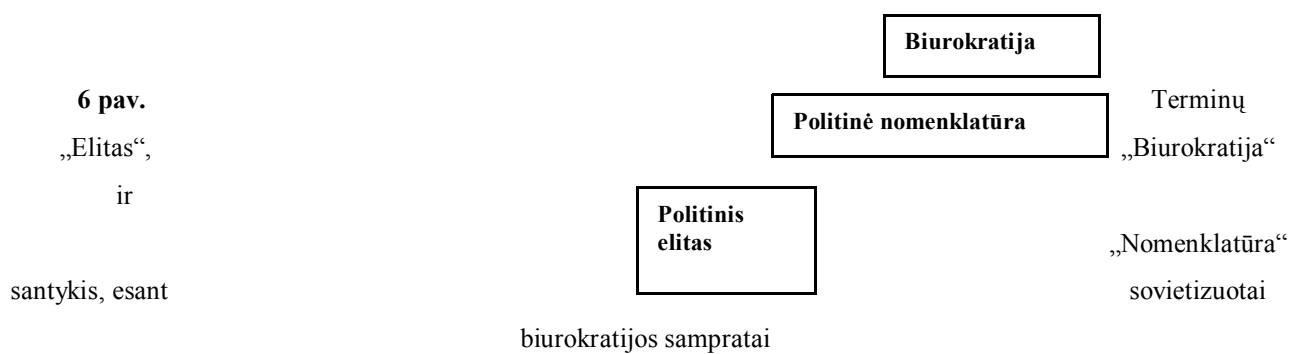
1. Terminų „Elitas“, „Biurokratija“ ir „Nomenklatūra“ santykis, esant idealiai, (Maxo Weberio požiūriu) biurokratijai:

5 pav. Terminų „Elitas“, „Biurokratija“ ir „Nomenklatūra“ santykis esant idealiai biurokratijai

Šaltinis: Sudaryta autoriaus.

2. Terminų „Elitas“, „Biurokratija“ ir „Nomenklatūra“ santykis, esant sovietizuotai biurokratijos sampratai:

Šaltinis: Sudaryta autoriaus.

3.2. Nomenklatūrinio valdymo požymiai

Tęsiant nomenklatūrinio valdymo analizę reikėtų aptarti šio reiškinių požymius. Nomenklatūrinio valdymo požymius savo darbuose analizavo Valdas Kilpys, Vilius Ivanauskas, Kastytis Antanaitis ir kiti. Valdas Kilpys išskyrė šiuos nomenklatūros požymius (Kilpys, 2008):

1. Grupinė sąmonė. Nomenklatūros sąvoka gali būti kildinama iš sovietmečio, kada priklausymas anuometei politinei „klasei“ buvo ne tik formalus, bet savyje talpino tam tikrą sąmonės bendrumą. Iš esmės niekas nepakito ir šiandien. Buvimas politiku reikalauja iš žmogaus tam tikro „tikėjimo“ išpažinimo, sutikimo su niekur neskelbiamomis taisyklėmis. Politinė veikla suponuoja tarsi atskirą ezoterinį diskursą. Tai nuo pašalinių akių paslėpti bendravimo kodai, elgesio normos, savi tabu ir panašūs dalykai.
2. Savitarpio pagalba. Tai labai svarbi nomenklatūros savybė, beveik pagrindinė ir veikianti tik tarp „savų“. Nomenklatūros nariai visada gali tikėtis pagalbos net iš priešingos barikados pusės. Kodėl? Tiesiog buvimas valdžioje visada yra susijęs su ribotų išteklių perskirstymu. Valdžia dėl to ir yra valdžia, kad kažką valdytų. Kitaip tariant, visada yra tie, kurie valdo, ir tie, kuriuos valdo, t.y. egzistuoja tam tikra legitimi nelygybė. Būtent ją ir gina nomenklatūros atstovai. Visiškai nesvarbu, kokiai partijai priklausai, nes visus nomenklatūros atstovus vienija vienintelis tikslas – išlikti prie kuo didesnių resursų perskirstymo vietų. Šnekant paprastai – išlikti valdžioje. Vardan to visi kiti tikslai, ideologijos, vertybės gali būti be skrupulų paaukoti. Taigi nomenklatūra visada yra apsupta „priešų“, kurie visokiais būdais nori atimti iš valdančiųjų galimybę perskirstyti vertybes. Šis karas yra permanentinis, todėl be savitarpio pagalbos tiesiog sunku išlikti ir visai įmanoma, jog būtų prarastas ne mažiau svarbus politikos bruožas – stabilumas. Šia prasme savitarpio pagalba gali būti traktuojama ir kaip pozityvus aptariamojo politinio sluoksnio savireguliacijos aspektas. Jo dėka politinis gyvenimas įgauna tam tikro stabilumo.
3. Vidinių santykių specifika. Nomenklatūra niekada nebuvo ir nebus didelis darinys. Kadangi politinį elitą sudaro gana nedaug žmonių, tai santykiai tarp jų klostosi ypatingi. Iš esmės visi vienas kitą pažįsta. Visiškai natūralu, kad neformalūs santykiai pradeda vis labiau daryti įtaką sprendimų priėmimui ir kt. Neformalus bendravimas padeda išspręsti praktiškai visas problemas. Kuo ilgiau politikas užima kokį nors postą, tuo neformalesnius santykius jis gali užmegzti. Susidaro situacija, kai visi vienas kitą pažįsta, ir taip tampa įmanoma įvairiausia savitarpio pagalba. Tarkim, tu man – žemės sklypą, aš tau – užnugarį po nesėkmingos „medžioklės“, tiksliau, brakonieravimo. Tobulos nomenklatūrinės situacijos atveju valstybėje visi esantys valdžioje yra skolingi vienas kitam, ir nepadėti savam tiesiog negali. Susidaro savotiškas užburtas ratas, kurio grandys yra organiškai susietos vienos su kitomis.

4. Karjera. Nors nomenklatūra yra nedalomas junginys, tačiau tam tikras skirstymas vis dėlto įmanomas. Karjeros galimybė egzistuoja ir čia. Kaip jau minėta, pagrindinis ir pats svarbiausias žingsnis yra tapimas nomenklatūrininku. Esant stabiliai situacijai valstybėje, viskas priklauso nuo laiko – kuo ilgesnį laiką žmogus yra valstybės tarnyboje, tuo didesnę įtaką įgauna. Nebūtinai dėl to, kad užima vis aukštesnius postus. Visai pakanka fakto, jog pažiūrta vis daugiau „reikalingų žmonių“ ir atitinkamai pats darosi reikalingesnis kitų atžvilgiu. Tai klasikinis ir visai natūralus nomenklatūros gyvavimo būdas.
5. Uždarumas. Ilgas politinio stabilumo laikas valstybėje neišvengiamai didina negalinčiųjų patekti valdžion skaičių. Atėjus kritiniam momentui, neišvengiamai kyla konfliktas tarp jau esančių valdžioje ir jos siekiančių. Jis nebūtinai turi būti viešas ir aiškiai matomas. Bet kurioje valstybėje egzistuoja vadinamoji „alternatyvi nomenklatūra“, kuri nėra tas pats, kas opozicija. Opozicija priklauso politiniam elitui net būdama „ne valdžioje“. Tuo tarpu alternatyvioji nomenklatūra nepriklauso politiniam elitui.

Tuo tarpu Vilius Ivanauskas, tyrinėdamas sovietinių biurokratų darbo etiką, atliko Alytaus miesto sovietmečio organizacijų biurokratijos ir jos išorinės aplinkos, ryšių su ją kuruojančiomis institucijomis etnografinių lauko tyrimų medžiagos analizę ir išskyrė šiuos nomenklatūros požymius, kurie susiję su jos narių elgesiu (Ivanauskas, 2008):

1. Bendros medžioklės ir žvejybos. Šios nomenklatūrai būdingos laisvalaikio formos buvo būdingos ir Alytaus nomenklatūros darbuotojams. Tarkime, keli pateikėjai iš Alytaus prisimena, kaip nuolat žvejojo Žuvinto rezervate (kuriame žvejoti reikalingi specialūs leidimai). Kas keletą savaitių organizuojamos žvejybos metu buvo galima aptarti reikalus.
2. Viešos šventės. Lankymasis Alytaus kultūriniuose renginiuose, miesto ir miesto įmonių ar gamyklų šventėse būdavo gera proga šiems asmenims neformaliai pabendrauti. Užimamos pareigos ir pažintys padėdavo jiems gauti kvietimus į svarbesnius renginius, juolab dažnai tokie pareigūnai kontroliavo konkrečią organizaciją (pvz., dirbant vykdomajame komitete). Renginių metu valdžios atstovai dažnai sėdėdavo geriausiose vietose.
3. Kaimynystė. Kaimynystė buvo dar vienas svarbus nomenklatūrininkų bendrumą sutvirtinantis veiksnys. Kiekvieno miesto ar rajono prestižinėse vietose būdavo statomi specialūs gyvenamieji namai, kuriuose butus (namus) gaudavo nomenklatūrininkai. Atliekant tyrimą Alytuje, pastebėtos panašios tendencijos. Pavyzdžiui, viename iš sovietmečiu prestižiniaus laikytų gyvenamųjų daugiabučių namų (miesto centre) gyveno miesto vykdomojo komiteto pirmininko, jo pavaduotojo šeimos. Netoli jų privačius namus buvo pasistatę Alytaus stambiųjų įmonių vadovai. Galima pažymėti, jog šių šeimų bendrumas buvo sutvirtintas bendromis

talkomis, ūkinių reikalų, susijusių su gyvenamąja teritorija, aptarimais. Kaimynystė sąlygojo ir tai, jog neformalioje aplinkoje buvo gana patogiu aptarti kai kuriuos darbo ir asmeninius klausimus.

4. Šeimų bendravimas. Tai patys stabiliausi ryšiai, nes nomenklatūrininkai pajungiami gana tvirtiems asmeniniams ryšiams, kurie įtvirtinami šeimos rato tradicijomis, rūpinimusi vaikais ir padedant vieni kitiems. Keli Alytaus pateikėjai priklausė vienam šeimų draugų ratui. Šių ryšių glaudumą galima pastebėti per kartu su šeimomis švenčiamas šventes: gimtadienius, vaikų gimtadienius, Naujuosius metus, vardines ir kitas šventes. Šiam draugų rateliui priklausantys asmenys „jautė“ pareigą vieni kitiems padėti vaikų išsilavinimo, medicinos paslaugų, deficitinių prekių įsigijimo srityje ir pan.

Vilius Ivanauskas savo darbe taip pat išskiria nomenklatūrinio valdymo principus, kurie buvo būdingi sovietiniam nomenklatūriniam valdymui (Ivanauskas, 2008):

1. Pirmas principas – „Jokiu būdu nesugadinti santykių“
2. Antras principas – „Formos viršenybė prieš turinį“
3. Trečias principas – „Raštas turi pagulėti“
4. Ketvirtas principas – „Veikimas socialiniuose tinkluose“
5. Penktas principas – „Rasim formą“

Priklausymas nomenklatūrai yra labiau panašus į dalyvavimą uždaroje žmonių grupės veikloje. Tai lyg narystė kokiam nors prestižiniame klube ar draugijoje. Nepaisant to, jos buvimas nepaneigia demokratijos buvimo valstybėje. Abu dalykai dera tarpusavyje paradoksaliai.

3.3. Nomenklatūrinio valdymo raida

Siekiant visapusiškai išanalizuoti nomenklatūros valdymo sampratą, būtina apžvelgti ir šio reiškimo istorinę raidą. Politinė nomenklatūra nėra vien dirbtinis sąmonės produktas. Jinai egzistuoja iš tikrųjų, todėl neretai šios sąvokos vartojimas žiniasklaidoje nėra sąmoningas. Jai suteikiamos „etiketės“, „postsovietiškumo“ prasmės, visai užmirštant, jog nomenklatūra gyva ir dabar, nepriklausomos Lietuvos laikais. Jai būdingas autonomiškumas, kolektyvinė sąmonė, uždarumas ir kiti, mažiau pastebimi, aspektai. Nomenklatūrinio valdymo istorinę raidą savo darbuose išsamiai tyrinėjo Lietuvos mokslininkai Kastytis Antanaitis, Rytis Bulota, Jolanta Palidaukaitė ir kiti.

Šioje darbo dalyje bus analizuojama nepriklausomos Lietuvos nomenklatūrinio valdymo raida, siekiant atskleisti sąlygas ir istorines aplinkybes, kaip buvo formuojama nepriklausomos Lietuvos valstybės valdymo sistema, kokią tam įtaką turėjo sovietinio laikotarpio įpročiai bei patys sovietinės nomenklatūros nariai. Ši analizė leis įvertinti šiuo metu egzistuojančią Lietuvos valdymo sistemą antinomenklatūriniu požiūriu.

Detaliai nomenklatūrą pereinamuoju laikotarpiu išanalizavęs Kastytis Antanaitis smulkiai aprašė tiek nomenklatūrinio valdymo žlugimo prielaidas, tiek atskleidė sovietinės nomenklatūros siekius transformuotis į nepriklausomų valstybių (tarp jų ir Lietuvos) nomenklatūrinį valdymą (Antanaitis, 2008). Jo teigimu, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas buvo ne tik išsivadavimas iš TSRS okupacijos, bet ir politinės bei socialinės sistemos pertvarkymas. Sovietinė okupacija siekė likviduoti Lietuvos savarankiškumą ir labai aktyviai ėmėsi lietuviškos visuomenės perkūrimo pagal Tarybų Sąjungos pavyzdį. Lietuvos išsivadavimas iš TSRS valdžios kartu reiškė ir egzistavusios politinės sistemos bei visuomenės modelio pakeitimą. Specifinės socialinės grupės - nomenklatūros — dominavimas valstybėje ir visuomenėje sovietiniam režimui buvo labai svarbus. Nomenklatūros valdžia ir galia žlugo kartu su režimu.

Devintojo dešimtmečio viduryje SSKP generalinis sekretorius Gorbačiovas pradėjo sovietinės sistemos liberalizaciją siekdamas išvesti valstybę ir visuomenę iš ekonominės, socialinės ir ideologinės krizės, susiformavusios ir nuolat gilėjusios dėl neefektyvios planinės ekonomikos, kurią vis labiau sekino SSRS dalyvavimas Šaltojo karo ginklavimosi varžybose. Dėl federacinės Sovietų Sąjungos sandaros respublikose susiformavo biurokratinis nacionalizmas, todėl net ir kai kurie nomenklatūros atstovai nebuvo abejingi tautiniams interesams. Inteligentija Sovietų Sąjungoje buvo gausus visuomenės sluoksnis. Dalis jos priklausė nomenklatūrai. Turėdama daugiau informacijos apie režimą nei dauguma visuomenės ir nusivylusi esama padėtimi nemažai inteligentijos atstovų neviešai laikėsi opozicinių pažiūrų. Įvairios oficialios organizacijos, dažniausiai kūrybinės sąjungos ir inteligentijos sambūriai, buvo panaudojamos tautinėms ir demokratinėms vertybėms puoselėti. Taip pat buvo vykdoma įvairi, nors ir netiesiogiai, bet režimui oponuojanti veikla. Bendra veikla sukūrė pasitikėjimo tinklus, o LSSR elito atstovai, atsiradus politinei galimybei, tapo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatoriais ir lyderiais (Bulota, 2008).

Formaliai nomenklatūros egzistavimas Tarybų Sąjungoje baigėsi 1990 m. lapkritį, kai TSKP CK Politbiuro nutarimu nomenklatūra buvo paskelbta „panaikinta“. Nepaisant formalus nomenklatūros uždraudimo, nomenklatūrinė sistema Lietuvoje kurį laiką veikė LKP(TSKP) komunistinėse organizacijose. Organizacija, ištikima Maskvai, tęsė nomenklatūrines tradicijas. Apie 70% LKP(TSKP) CK narių buvo nelietuvių kilmės. Daugumą vadovybės narių sudarė buvę partiniai ir ūkiniai nomenklatūriniai darbuotojai. Lietuvoje nauji pretendentai į nomenklatūrinės valstybės

vadovus iš karto ėmėsi senų nomenklatūrinių metodų. Nors jie neturėjo jokių teisių net ir pagal galiojančius TSRS įstatymus, vis tiek LKP(TSKP) veikėjai sudarinėjo sąrašus tų įmonių vadovų, kuriuos reikia atleisti iš pareigų. 1991 m. balandžio 10 dieną TSKP CK apibrėžė būsimas kadru politikos gaires ir paskelbė, kad kova už kadrus yra kova už valdžią. Nors, kaip jau buvo minėta, nomenklatūra formaliai buvo panaikinta, tačiau tai dar nereiškė nomenklatūrinės sistemos pabaigos - prasidėjus nomenklatūros restauracijai buvo suformuoti nauji nomenklatūros skyrimo principai, kurie skelbė, kad TSKP, kaip valdančios partijos, CK Sekretoriatas skiria TSRS ministrus ir Ministrų Tarybos pirmininką, o TSKP CK sekretoriai - ministrų pavaduotojus. Panašiai reformuota sistema turėjo veikti ir žemesniuose, respublikiniuose, lygiuose. Buvo kuriamas nomenklatūrinių kadru rezervas: „tolimas“ rezervas, skirtas būsimiems politiniams lyderiams rengti, ir „artimas“ - konkrečioms pareigoms užimti. 1991 m. TSKP CK nustatė, kad kadru rezervas neturi apsiriboti tik buvusia nomenklatūra. Lietuvoje nuo LDDP atskilusi LKP(TSKP) tokios sistemos sukurti taip ir nesugebėjo, o Latvijoje nomenklatūrinė sistema iki 1991 m. rugpjūčio pučo buvo, bent jau popieriuje, atkurta. 1991 m. rugpjūčio pučo pralaimėjimas reiškė nomenklatūrinio režimo pralaimėjimą - valdžią, grįsta nomenklatūrinių paskyrimų sistema, žlugo ir TSRS, ir Lietuvoje. Nors nomenklatūra kaip vieninga klasė pamažu iro ir maišėsi su nauju ekonominiu bei politiniu elitu, bet jos egzistavimas paliko pėdsaką Lietuvos politinių jėgų arenoje. LDDP tiesiogine prasme perėmė LKP biurokratinio darbo patirtį ir formas, t. y. net ir atsiskyrusi nuo TSKP 1990 m. partinio darbo organizavimo instrukcijose tęsė kiek pakeistas TSKP partinio-organizacinio darbo tradicijas. Buvusios nomenklatūros kaip visuomeninės grupės ekonominės pozicijas Lietuvoje iš pradžių pakirto ekonominė krizė, kilusi po TSRS pradėtos ekonominės blokados. Dėl politinių įvykių nutrūkus ekonominiams ryšiams nemažai nomenklatūrinių darbuotojų pasirodė nekompetentingi dirbti laisvos rinkos ir konkurencijos sąlygomis, todėl greitai ekonomiškai žlugo kartu su bankrutuojančiomis įmonėmis arba buvo pašalinti naujos kartos ekonomikos veikėjų. Vis dėlto potraukis ekonominei galiai daugelį nomenklatūrinių laikinai pastūmėjo iš politikos verslininkystės link. Pasikeitus ekonominiams santykiams visoje buvusios TSRS teritorijoje nomenklatūriniai ūkinių įmonių vadovai, naudodamiesi jiems įprastu valdžios monopolium, per ekonomikos privatizaciją greitai į savo rankas perėmė nemažą dalį gamybos, todėl beveik visur vietinės nomenklatūros prisidėjo prie nuosaikių autonominių judėjimų, nes to reikalavo jų ekonominiai interesai.

Nomenklatūros laimė, kad 1989-1991 metų revoliucijos Rytų Europoje (taip pat ir Lietuvoje) beveik niekada nebuvo socialinės. Revoliucijų rezultatai menkai pakeitė aktyviausiai jose dalyvavusių visuomenės sluoksnių gerovę. Lietuvoje labiausiai išsivadavimą rėmusi inteligentija savo padėti pagerino labai mažai arba netgi pablogino, o socialinė visuomenės struktūra, nepaisant atsiradusio socialinio mobilumo, liko panaši į anksčiau buvusią. Tai, kad revoliuciniai pasikeitimai, žlungant

komunizmui visoje Europoje, įvyko beveik be jokio rimtesnio nomenklatūrininkų smurtinio pasipriešinimo, leidžia teigti, jog valdančioji nomenklatūros klasė savo politinį kapitalą lengvai pavertė ekonominiu ir pasinaudodama socialinės sistemos reformomis įgijo legitimumą, kurio taip trūko komunistiniams režimams daugumos kitų visuomenės grupių akyse. Greta to, įvyko kultūrinių orientacijų perkainojimas - vietoj marksistinės įsitvirtino ekonominio liberalizmo, taip pat valstybės įtakos sprendžiant socialines problemas neigimo, ekonomikos veikėjų reikšmės pervertinimo ir žmonių gebėjimų nelygybės idėjos. Tam tikra išskirtine Lietuvos ypatybe buvo nomenklatūrininkų nesugebėjimas privatizuoti partinį turtą. Lietuvos komunistai, nutraukę santykius su TSKP, nesulaukė iš TSRS centro organizuojamo partinio turto pavertimo kapitalu, kaip nutiko Latvijoje, kurioje, TSKP CK leidus, jau 1990 m. imta investuoti partinį turtą į bendras su užsienio - Švedijos ir JAV - partneriais firmas, kuriose komunistai valdė 55% akcijų. Pagaliau per rugpjūčio pučą partinio turto likimas buvo nulemtas – 1991 m. rugpjūčio 22 dieną Lietuvos Aukščiausioji Taryba nacionalizavo dar likusį LKP organizacijos turtą. Sovietinės ekonominės sistemos krizė devintojo dešimtmečio pradžioje pagimdė hiperinfliaciją, kuri nuvertino nomenklatūrininkų santaupas, o prasidėjęs TSRS ekonominės dezintegracijos procesas tą pinigų dalį, kuri buvo saugojama bankuose daugeliui metų „išaldė“. Sovietmečiu legaliai ir nelegaliai nomenklatūrininkų sukauptos asmeninės pinigines santaupos didesnės reikšmės nebeturėjo.

Netekus užtikrintos ekonominės gerovės, nomenklatūra užsiėmė tuo, ką ji geriausiai mokėjo, - paversti valstybinę valdžią asmeninio praturtėjimo šaltiniu. Neformalus dešimtmečiais sąmoningai formuoti nomenklatūrininkų tarpusavio ryšiai (būtent asmeninis pavaldinių stebėjimas ir asmeninė „globa“, buvo pagrindinis oficialus nomenklatūrinio vadovavimo metodas), kurie buvo grindžiami draugyste ar(ir) giminyste, padėjo naudotis savo tarnybine padėtimi, apsaugojo nuo teisėsaugos institucijų dėmesio ir konsolidavo nomenklatūrininkus krizių laikotarpiu. Pati bolševikų partija nuo savo veiklos pradžios nevengė įtraukti kriminalinių elementų, kaip ir kriminalinės veiklos bei tradicijų, mažai kuo besiskyrusių nuo kriminalinių nusikaltėlių organizacijų. Be to, bolševikų judėjimas dažnai buvo finansuojamas iš kriminalinių pajamų šaltinių. TSRS nomenklatūros viršūnės pamažu ėmė maišytis su kriminalinių elementų pasauliu; nebaudžiamumo sąlygomis mafijos struktūros įsitvirtino kai kurių Vidurinės Azijos respublikų valdžioje. Tokios raidos tendencijos nekelia nuostabos, nes pati nomenklatūrinė sistema su slapta ryšių, bausmių ir dovanų sistema iš esmės buvo kažkokios mafijos prototipas. Be to, ji veikė viską grįsdama slaptumu ir jėgos filosofija, o tai nesukūrė nepakantumo korupcijai. Paprasčiau — išnykus formalioms nomenklatūros veikimo formoms atsirado neformalus ryšiai, dažnai turintys tam tikrą korupcijos atspalvį. Tokių neformalių nomenklatūrinių ryšių išlikimas net ir po režimo žlugimo, nomenklatūrininkų dominavimas politinėje arenoje ir ekonomikoje galėjo tapti ir tapo rimtu atviros visuomenės priešū.

Sudėtinga tarptautinė Lietuvos būklė, kova už Lietuvos nepriklausomybę 1989-1991 m. nustūmė nomenklatūrą į politinės scenos užkulsius. Nors būta LDDP uždraudimo šalininkų ir net diskusijų apie tai, tačiau nei LKP sunaikinimo, nei specialaus nomenklatūrinės sistemos demontavimo planų ar nomenklatūrininkų galimybių užimti postus valstybės tarnybose ribojimo Bendroji Sąjūdžio programa, nei 1990-ųjų Sąjūdžio rinkiminė programa nenumatė - tiesiog demokratijos ir laisvos ekonomikos sukūrimas turėjo pakeisti esančią būklę. Galima teigti, kad viena pagrindinių priežasčių, kodėl nomenklatūra nei Lietuvoje, nei kitoje Vidurio ir Rytų Europos šalyje po sovietinio režimo žlugimo — net tuomet, kai režimas būdavo nuverčiama su ginklu rankose - netapo pagrindiniu represijų taikiniu, buvo ypatingas nomenklatūrinės sistemos slaptumas. Nomenklatūrinė sistema pirmiausia buvo slapta biurokratinė vadovų apskaitos, priežiūros ir skyrimų sistema. Kruopščiai surašytose instrukcijose buvo nurodomos ne tik griežtos dokumentų rašymo, bylų sudarymo ir anketinių duomenų papildymo bei dokumentų saugojimo taisyklės, bet numatomos iki smulkmenų saugojimo seifuose sąlygos, patalpų valymo dažnis ir formos, bylų naikinimo ar perdavimo į archyvą tvarka. Kitaip tariant, bet koks darbas su nomenklatūriniais dokumentais buvo taip griežtai reglamentuotas, o už taisyklių nesilaikymą buvo taip griežtai baudžiama, kad bet kokia improvizacija ar nukrypimas nuo veikiančios sistemos buvo neįmanomas. Nomenklatūrininkų asmens bylos, pareigybių sąrašai ir sistemos veikimą reglamentuojantys dokumentai ne tik buvo saugomi uždaruose partiniuose archyvuose, bet bylos neretai buvo papildomai paženklintos grifu „slaptai“ ar „visiškai slaptai“, t. y. jei ne sovietinio režimo žlugimas, tai jokie pašaliniai asmenys jokiais aplinkybėmis su nomenklatūriniais dokumentais susipažinti negalėtų, arba jei dokumentus pavyktų perskaityti, tai tokie žmonės būtų priversti saugoti savo žinias kaip valstybinę paslaptį.

Kaip veikia nomenklatūrinė sistema, kaip jos veikla reglamentuojama, kokios pareigybės priklausė ar nepriklausė nomenklatūrai, kokie nomenklatūrinių pareigybių lygiai egzistavo - viso to dauguma Lietuvos Respublikos piliečių 1990-1992 metais nežinojo. Nežinojo to ir dauguma politikų, LR Aukščiausiosios Tarybos (Atkuriamojo Seimo) deputatų. Buvusiame LKP CK archyve nei nomenklatūrinių pareigybių sąrašų, nei nomenklatūrininkų asmens bylų net ir 1992 metais AT deputatams nebuvo duodama be leidimo, patvirtinto Zigmo Vaišvilos parašu. Tokio slaptumo pasekmė ta, kad išsivadavusioje Lietuvoje apie nomenklatūrinės sistemos veikimo principus ar nomenklatūrininkų asmenybes mažai kas žinojo. Nomenklatūra kaip sąvoka publicistikoje ir viešojoje politikų retorikoje virto terminu, kuris sujungė visus su sovietiniu režimu kolaboravusius ar vadovais buvusius asmenis; kitaip tariant, ir sovietinių dainų autorius, ir kaimo kultūros namų vedėjas, ir rajono sekretorius atsidūrė vienoje reikšminėje grupėje. Taip atsitiko dėl to, kad nesant rimtų faktinių tyrimų išvirtino publicistiniai štampai.

Būtent toks, „publicistinis“, nomenklatūros suvokimas vyravo viešajame politiniame diskurse po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Nomenklatūros sąvoka, kovos su nomenklatūra politiniai šūkliai būdingi 1989-1992 metų politinei Lietuvos scenai, tačiau prieš nomenklatūrą nukreipta politinė retorika daugiau taikyta politinei agitacijai arba radikalių politinių organizacijų politiniams manifestams. Tuo tarpu jokiuose Aukščiausiosios Tarybos priimtuose įstatymuose, deklaracijose ar nutarimuose nomenklatūra neminima. Imtis realios, o ne visus su sovietiniu režimu susijusius asmenis apimančios, nomenklatūros įtakos ribojimo valstybėje rimčiau bandyta priimant du specialius įstatymus.

Daugiausia diskusijų dėl nomenklatūros vaidmens sovietinio režimo metais sukėlė įstatymų, skirtų asmenims, susijusiems su KGB veikla, svarstymai, tačiau bandymas kompleksiskai spręsti kolaborantų ribojimo nuo valstybinės valdžios problemą nepavyko. Antra išimtis iš bendro kovos su nomenklatūra, kaip sunkiai apibrėžiama politinė jėga, fono buvo desovietizacijos įstatymo, oficialiai vadinto „Įstatymu dėl kai kurių apribojimų užimti pareigas valstybės tarnyboje“, svarstymas. Nors nomenklatūra suvokta kaip vienas pagrindinių Lietuvos nepriklausomybės priešų, pirmasis šio įstatymo projekto svarstymas įvyko tik LR AT 80-ame ir 81-ame posėdyje 1992 m. vasario 5 dieną. Audringas svarstymas vietoj diskusijos apie konkrečius įstatymo projekto straipsnius nukrypo į politinius pareiškimus ir kaltinimus. Vytauto Landsbergio, Alfonso Svarinsko, Sauliaus Pečeliūno ir kitų Sąjūdžio atstovų kalbos kėlė bendros komunistų atsakomybės už sovietinio režimo nusikaltimų klausimą. O toks LDDP atstovas kaip Lionginas Šepetys teigė, kad priėmus desovietizacijos įstatymą „Lietuvos žmonių supriešinimas ir susipriešinimas, atėjęs iš praeities ir tų pačių tamsių jėgų kurstomas, ko gero, įgytų oficialų valstybinį pobūdį“. Savo ruožtu deputatas Povilas Varanauskas įstatyme išvelgė KGB įtaką rengiant šį įstatymą. Pagaliau projekto svarstymas po Virgilijaus Čepaičio kalbos pasiekė savotišką emocinį apogėjų. V. Čepaitis ir jo Nepriklausomybės partija dar savo steigiamajame suvažiavime 1990 m. spalį nutarė šalinti nomenklatūrą iš vadovaujančių pareigų ir vėlesniuose suvažiavimuose nuosekliai siekė desovietizacijos įstatymo priėmimo, net jei tam prireiktų referendumo. Pagrindiniu įstatymo iniciatoriumi ir autoriumi buvo laikomas V. Čepaitis. Posėdžio metu Kazimieras Antanavičius Čepaitį apkaltino esant KGB agentu, kuris filmavo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susirinkimus ir Juozo slapyvardžiu rašė ataskaitas KGB. Šitaip desovietizacijos įstatymas ir jo iniciatoriai iš esmės buvo sukompromituoti. Vis dėlto įstatymo projektui po pirmojo svarstymo buvo pritarta 37 balsais iš 61. Siekiant į desovietizacijos svarstymą įtraukti visuomenę ir šitaip daryti įtaką deputatams, po posėdžio praėjus mėnesiui AT Prezidiumas nusprendė 5 000 egzempliorių tiražu išleisti brošiūrą su šio posėdžio stenograma.

Antrasis desovietizacijos įstatymo svarstymas prasidėjo 1992 m. kovo 26 dieną. Liberalų frakcijai pareiškus, kad balsavimas dėl pirmojo projekto buvo neteisėtas, nes vasario 5 dieną

neužteko kvorumo posėdžiui pratęsti, jie pasiūlė balsuoti iš naujo. Atmetus liberalų pretenzijas, buvo dar kartą svarstytas įstatymo projektas, kuriame jokių ryškesnių pakeitimų beveik nepadaryta, o diskusija nutrūko ne tik nebaigus jos, bet jai net neįpusėjus. Pastovus desovietizacijos įstatymo atidėliojimas, diskusijų nutraukimas ar(ir) visiškai įstatymo projekto dingimas iš dienotvarkės kai kuriems deputatams ėmė atrodyti įtartinu KGB darbu. Antrasis įstatymo projekto svarstymas pratęstas tik 1992 m. balandžio 23 d. Šiam įstatymo svarstymui ypač daug pasiūlymų teikė Tautos pažangos frakcijos atstovai, kurie desovietizaciją stengėsi panaudoti ir prieš Sąjūdžio vadovus (siūlymai apriboti buvusių visuomeninių disciplinų dėstytojų veiklą skirti V. Landsbergiui), ir prieš LDDP atstovus. Kai kuriais savo pasiūlymais, tokiais kaip asmenų, kurių veikla turėtų būti apribota, sąrašo išplėtimas, įstatymo projektą vertė absurdu. Kadangi tą pačią dieną, balandžio 22-ąją, buvo skubiai svarstomas referendumo dėl sovietinės kariuomenės išvedimo klausimas, tai vėl, nebaigus įstatymo projekto antrojo svarstymo, diskusija buvo nutraukta, o po pietų pertraukos ilgai svarstyti referendumo bei kiti dienotvarkės klausimai; šio posėdžio pabaigoje vicepremjeras A. Dobrovolskis atsistatydino: ketvirta savo pasitraukimo priežastimi įvardijo svarstomą desovietizacijos įstatymą.

Daugiau Lietuvos Respublikoje niekada rimtai nebesiekta priimti desovietizacijos įstatymą, buvo tik keli nepavykę bandymai gegužės 19 ir 21 dieną grįžti prie įstatymo svarstymo. 1992 m. gegužę LR Aukščiausiąją Tarybą ištiko gili parlamentinė krizė: skubotai bandyta Lietuvą paversti prezidentine respublika; vis didėjantis Sąjūdžio deputatų skaidymasis į atskiras, bendros kalbos nerandančias frakcijas; LDDP ir kitų opozicinių AT frakcijų pasirinktas parlamentinės obstrukcijos veiklos kelias - visa tai paralyžiavo parlamento veiklą. Aukščiausiosios Tarybos deputato Jokūbo Minkevičiaus, susijusio su KGB, pasitraukimas iš politinės veiklos ir viešai aprašyta Algirdo Klimaičio sąsajų su KGB istorija paveikė LDDP pozicijas. Kaip matyti iš kai kurių to meto LDDP veikėjų memuarų, jiems 1992 metai buvo nepakantumo opozicijai, vienos nuomonės monopolio, gyventojų skaldymo metas, o Sąjūdžio lyderiai nukrypo į aiškų autoritarizmą.

Galima tik spėti, kokios priežastys nulėmė AT deputatų neryžtingumą. Jei LDDP viršūnė dėl pritarimo Lietuvos nepriklausomybei ir parodyto lojalumo Lietuvai 1991 m. sausį ir rugpjūtį galėjo nebijoti atsakomybės už savo nomenklatūrinę praeitį, tai žemesnio rango LDDP veikėjams, ypač ministerijų vidutinės grandies darbuotojams ir nomenklatūrininkams iš rajonų, desovietizacija galėjo kainuoti brangiai. Kadangi vietos savivaldybių sistema iki 1994-1995 metų buvo gana menkai reformuota, o nauji rinkimai surengti tik tuose rajonuose, kurių tarybos buvo išvaikytos, tai po AT rinkimų susiklostė paradoksali padėtis - 1990 m. centrinė Lietuvos valdžia atsidūrė Sąjūdžio rankose. Tuo tarpu dalis rajonų ir miestų vykdomųjų komitetų, tapę 1990 metais išrinktų tarybų vykdomosios valdžios organais, po senovei buvo valdomi nomenklatūrininkų. Griežtai ir bekompromisiškai vykdoma desovietizacija galėjo grėsti ir daliai Sąjūdžio veikėjų -

kūrybinių sąjungų vadovams, mokslo įstaigų vadovams, leidyklų ir laikraščių redaktoriams, LKP CK priklausiusiems sąjūdiečiams, net jei jie savo postuose atsidūrė tik 1989-1990 metais, tačiau, formaliai žvelgiant, galėjo būti traktuojami kaip gana aukšti nomenklatūrininkai. 1992 m. birželio 3 dieną AT Prezidiumas pasiūlė oponuojančioms frakcijoms susitarti dėl naujų rinkimų į Seimą sistemos ir datos. Po frakcijų pasitarimų birželio 18 dieną buvo paskelbta naujų Seimo rinkimų data. Iki rinkimų Aukščiausioji Taryba turėjo dirbti pagal darbotvarkę, suderintą AT frakcijų, bet, nors desovietizacijos įstatymą įtraukti į dienotvarkę atkakliai siekė Tautos pažangos frakcija, nieko nuostabaus, kad ieškant kompromiso nė vienam su desovietizacija susijusiam klausimui AT dienotvarkėje vietos neatsirado.

1992 metų Seimo rinkimuose laimėjus LDDP (gavo 42,61% rinkimuose dalyvavusiųjų balsų, o Sąjūdžio koalicija - 20,52%) apie desovietizaciją negalėjo būti net kalbų - nomenklatūrininkai nebuvo pašalinti iš valdžios, o valdžios institucijos nebuvo apsaugotos nuo nomenklatūrininkų skverbimosi į jas. Nomenklatūros įtaką Lietuvos politikai geriausiai liudija jos atstovų dominavimas aukščiausiuose valstybės postuose po 1992 metų: straipsnio autoriaus duomenimis (Antanaitis, 2008) iš 5 Lietuvos Respublikos vadovų — pirmojo Seimo pirmininko, prezidento ir laikinai prezidento pareigas einančių asmenų - 2 nomenklatūrininkai (Algirdas Brazauskas ir Artūras Paulauskas); iš 6 Seimo pirmininkų - 5 nomenklatūrininkai (vienintelė išimtis – Vytautas Landsbergis); iš 10 ėjusių ar laikinai buvusių ministrų pirmininkų - 5 nomenklatūrininkai. Apie nomenklatūrininkus aukščiausiose valstybinėse teismo ir prokuratūros institucijose nėra net ko kalbėti, nes sovietmečiu jos buvo ypač įdėmiai stebimos partinių institucijų, o jų vadovybė integruota į nomenklatūrinių paskyrimų sistemą. Ir visi po 1992 metų buvę šių institucijų vadovai turi vienokį ar kitokį nomenklatūrinį šleifą, išskyrus asmenis, atėjusius iš akademinės aplinkos, arba jaunosios teisininkų kartos atstovus. Toks nomenklatūrininkų skaičius aukščiausiuose valstybės postuose neatitinka nei proporcinio nomenklatūrininkų kiekio Lietuvos visuomenėje, nei jų skaičiaus politinėse partijose ar parlamentinėse frakcijose. Apibendrinant galima teigti, kad dalis nomenklatūros pabandė išsaugoti ir išsaugojo savo įtaką tiek valstybėse institucijose, tiek politinėse organizacijose. Ir nors apie nomenklatūros atgimimą ar lemiamą nomenklatūros įtaką Lietuvos ekonomikai, kultūrai ar visuomenei kalbėti nėra prasmės, tam tikras nomenklatūrininkų integravimasis į nepriklausomos Lietuvos elitą yra akivaizdus.

Lietuvos išsivadavimas iš sovietinės okupacijos - tai išsivadavimas iš politinės nomenklatūrinės sistemos režimo bei šio režimo suformuotos ir dominuojamos visuomenės. Nomenklatūros valdžios žlugimas prasidėjo XX devintojo dešimtmečio ekonominės krizės metu, kai žlungant planinei ekonomikai TSRS nomenklatūros grupės savo politinę valdžią pabandė transformuoti į ekonominę galią. 1991 metais, nomenklatūrinei sistemai nustojus oficialiai veikti, jos suformuoti bendravimo

įgūdžiai ir asmeniniai ryšiai niekur nedingo, todėl dalis nomenklatūrininkų išliko kaip savotiška įtakinga interesų grupė. Dėl nomenklatūrinės administravimo sistemos slaptumo jos veikimo principai ir net nomenklatūrininkų kategorijos ar sąrašai 1989-1992 metais buvo žinomi labai siauram politikų ratui, todėl politiniame diskurse nomenklatūra suvokta kaip visas priešiškas Lietuvai jėgas apibendrinanti galia. Konkrečiai, įstatymais apibrėžtą kovą prieš nomenklatūros išsigalėjimą administraciniame valstybės aparate 1991-1992 metais bandė pradėti LR Aukščiausioji Taryba (Atkuriamasis Seimas), tačiau desovietizacija nebuvo prioritetinga jos veikla. 1992 metais, kilus parlamentinei krizei dėl opozicinės LDDP veiklos, jokių nomenklatūrininkų galimybes ribojančių įstatymų nei tuomet, nei vėliau priimta nebuvo. Nesugebėjimas apriboti nomenklatūros įtaką Lietuvos valstybės tarnybai leido neproporcingai išsigalėti buvusiems nomenklatūrininkams aukščiausiuose valdžios postuose (Antanaitis, 2008).

4. SOVIETINIO NOMENKLATŪRINIO VALDYMO ĮTAKA KORUPCIJOS PAPLITIMUI NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE

Korumpuotos visuomenės etiketė dažnai bandoma priklijuoti jaunoms Rytų ir Vidurio Europos demokratijoms, tarp jų ir Lietuvai. Įvairūs mokslininkai savo darbuose bandė nubrėžti ribą tarp sovietmečio palikimo ir rinkos ekonomikos padiktuotų taisyklių bei gyvenimo būdo įtakos korupcinės veiklos praktikai. Prieš pradėdant plėtoti šią temą, būtina viena esminė pastaba: dėl pereinamojo laikotarpio procesų sudėtingumo (visuomenės institucijų, struktūrų transformacija sąlygojo mentaliteto pokyčius, nulėmusius elgesio transformacijas) labai sunku nubrėžti takoskyrą tarp sovietinės praeities palikimo ir laisvosios rinkos padarytų korekcijų. Kai kuriais atvejais buvusi socialiai abejotina praktika („blato“, kyšių davimo, piktnaudžiavimo padėtimi, socialinių tinklų kultūra) transformavosi, prisitaikydama prie naujos aplinkos ir įgaudama naujų formų, tačiau ir toliau neprisidėdama prie bendros gerovės kūrimo, nedidindama socialinio kapitalo. A.Morgan, akcentuodamas skirtingų metodologinių priėjimų galimumą pabrėžia korupcijos priežasčių sudėtingumą ir tarpusavio susipynimą. Tyrinėtojas išskiria tris korupcijos priežasčių grupes:

- etines ar kultūrinės (visuomenės moralė, tikėjimų pokyčiai, tradicijos ir naujovės konfliktas);
- ekonomines (privataus sektoriaus korupcijos toleravimas, ekonominės tarnautojų paskatos);
- politines-teisines (silpnos politinės sistemos ir institucijos gali skatinti formalių taisyklių laužymą) (Palidaskaitė, 2006).

Tęsiant darbą, tikslinga trumpai apžvelgti šias tris korupcijos priežasčių grupes, tam, kad toliau šioje darbo dalyje galima būtų analizuoti, kaip atskiri nomenklatūrinio valdymo sudėties elementai įtakojo šias korupcijos priežastis Lietuvoje.

Etinės – kultūrinės priežastys. Pasak dabartinio Lietuvos Respublikos Vyriausybės Ministro Pirmininko Andriaus Kubiliaus, šiandien svarbiau suvokti gilumines korupcijos reiškinio priežastis. Kas lemia tai, jog ne tik kad nepasimokoma iš ankstesnių skandalų, bet, atrodo, dar atviriau brendama į tą pačią nuodėmės jūrą. Ir brendant manoma, kad tokia jūra yra tik iki kelių. Didžiausia pastarojo meto lietuviškos politikos problema yra sąžinės deficitas. Kai jos, sąžinės, trūksta, tada visos jūros ir pasidaro iki kelių. Ypač kai yra tokia pagunda, kaip milijardinė parama iš Europos Sąjungos. Joks įstatymas nesulaikys ministro nuo naudojimosi tarnybine padėtimi, jeigu ministro sąžinė yra atrofavusis arba jeigu ministras "sąžiningai" suvokia ministro pareigas vien kaip galimybę "tvarkyti (ir tvarkytis) reikalus". Ką daryti, kaip kovoti su korupcija (nes naudojimasis tarnybine padėtimi yra paprasčiausia korupcijos forma) tais atvejais, kai esminis deficitas yra ne įstatymų, institucijų ar kovos su korupcija strategijų, bet paprasčiausios sąžinės stoka? Ir tai toks deficitas, kuris būdingas visai visuomenei, ne vien tik politikams ar ministrams, kurie yra dabar valdžioje (Kubilius, 2005). A. Kubilius taip savo kalboje išsakė pagrindines etines-kultūrinės korupcijos priežastis. Lietuvoje kiekvienas gyventojas pasakytų, kad valstybės tarnautojai, atlikdami tarnybines pareigas valstybės ir savivaldybių institucijose ir įstaigose, ne gali, bet privalo gerbti žmogų ir valstybę, būti teisingi, nesavanaudiški, padorūs, nešališki, pavyzdingi, vienodai tarnauti visiems gyventojams nepriklausomai nuo jų įsitikinimų, kilmės, socialinės padėties ir kt., teisingai spręsti prašymus, nepiktnaudžiauti jiems suteiktomis galiomis ir valdžia, atsakyti už priimtus sprendimus ir pan.. Valstybės tarnautojas ar kitas asmuo, išsiskiriantis savo socialiniu-teisiniu statusu bei jam suteiktais įgaliojimais, vykdydamas jam priskirtas pareigas ir realizuodamas jam suteiktas teises, privalo elgtis etiškai. Tačiau, kodėl ne visada taip yra elgiama? G.Šatienė savo disertacijoje teigia, kad vykstant globalizacijai, žmonės tampa pragmatiškesni, ieškantys naudos sau, tai sudaro sąlygas plisti korupcijai, lengviau surandama pasiaiškinimų, kodėl renkantis elgesio modelį vienoje ar kitoje situacijoje pasirenkamas būtent sau naudingesnis variantas (Šatienė, 2008).

Didelis nepasitikėjimas valstybe bei jos institucijomis, menka informacijos, skatinančios priešintis korupcijai, sklaida, viešojo administravimo neefektyvumas lemia visuomenės narių pakantumą korupcijos atvejams. Pagal 2007 m. „Eurobarometro“ atlikto tyrimo rezultatus išlieka tendencija, jog Lietuvos gyventojai mažai pasitiki valstybės institucijomis: 67 proc. nepasitiki Lietuvos Respublikos Vyriausybe, o 79 proc. – Lietuvos Respublikos Seimu. Valstybės institucijomis

Lietuvos gyventojai yra linkę mažiau pasitikėti negu jomis vidutiniškai pasitiki kitų ES valstybių narių gyventojai.

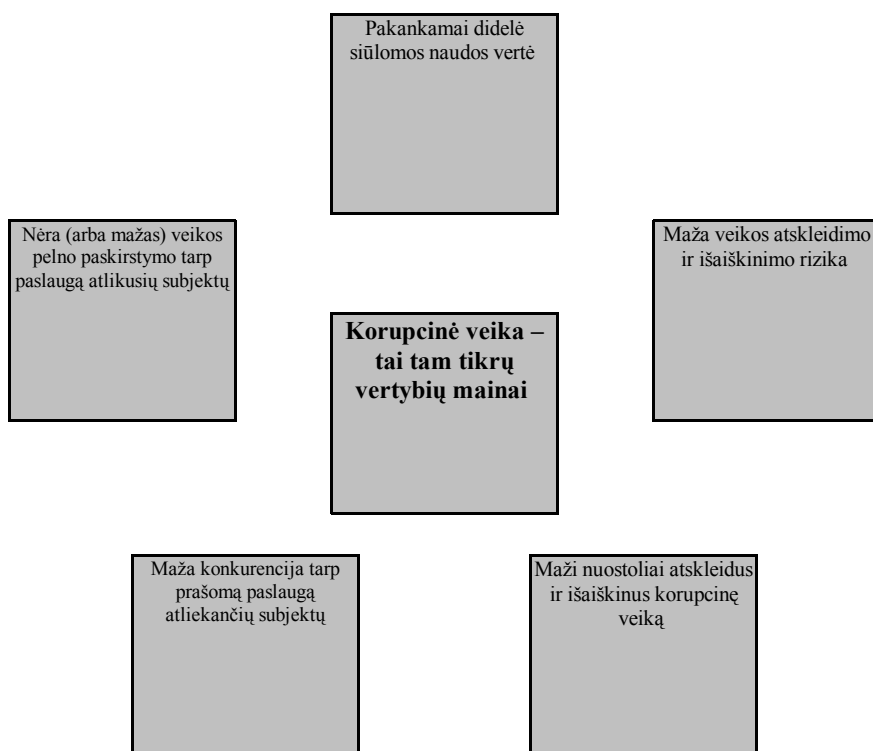
Visuomenės požiūrio į korupciją neapibrėžtumas ir prieštarumas, nesipriešinimas korumpuotiems valstybės tarnautojams, piliečių pasyvumas antikorupcinėje veikloje ir net, priešingai, aktyvumas dalyvaujant ar skatinant korupciją, moralės stoka – šiandien laikomos pagrindinėmis etinėmis–kultūrinėmis korupcijos priežastimis Lietuvoje. G. Štatiene savo disertacijoje aprašo retai sutinkamą, tačiau labai tiksliai etinę–kultūrinę korupcijos aplinką apibūdinantį terminą – etikos infrastruktūrą. Ir nurodo, kad jis susideda iš įstatymų, taisyklių ir elgesio kodeksų, pareigūnų profesionalumo. Pagal G. Štatiene, etikos infrastruktūra – tai priemonės ir sąlygos, apsaugančios nuo nepageidaujamo elgesio ir skatinančios elgtis pagal atitinkamus etikos bei moralės principus. Netobula etikos infrastruktūra taip kaip netobula įstatyminė bazė, politinė sistema ar panašiai – sukuria priežastis korupcijai reikštis (Štatiene, 2008).

Ekonominės priežastys. Korupcija – tai tam tikra ekonominė veikla. Jeigu tikimybė būti pagautam yra nedidelė, bauda yra švelni, o gautas atlygis didelis, lyginant su valstybės pareigūni siūlomomis paskatos priemonėmis, tuomet galima tikėtis aptikti korupciją (Štatiene, 2008). Mokslinėje ir teisinėje literatūroje dažniau yra analizuojamas atvirkščias ryšys – kaip korupcija įtakoja šalies ekonomiką - daro tiesioginę įtaką investicijoms valstybiniame ir privačiame sektoriuose bei bendrajam nacionaliniam produktui, sudaro prielaidas šešėlinės ekonomikos plėtrai, monopolinių darinių atsiradimui, neigiamai veikia mokesčių įplaukas į valstybės biudžetą, mažėja šalies ūkio efektyvumas, yra iškreipiama konkurencija, prastėja prekių ir paslaugų kokybė, - tačiau mes aptarsime, kokie ekonomikos aspektai lemia pačios korupcijos paplitimą Lietuvoje.

Literatūroje kaip ekonominės korupcijos priežastys įvardinamas nedarbas, sveikatos draudimo sistemos netobulumas, maži valstybės tarnautojų atlyginimai ir kt. Pagrindinė ekonominė korupcijos priežastis yra žmogaus siekis praturtėti. Šis siekis jungia visus korupcinių santykių dalyvius ir gali sąlygoti korupcijos reiškimąsi įvairiose Lietuvos gyvenimo srityse, pavyzdžiui, siekiant laimėti valstybės organizuojamus viešųjų pirkimų konkursus, siekiant gauti Europos sąjungos paramos lėšų, siekiant privatizuoti finansiškai patrauklų objektą, siekiant atkurti nuosavybę, bet ne ten, kur ji buvo seniau, o geresnėje vietovėje. Ši pagrindinė ekonominė korupcijos priežastis padalina valstybę į dvi dalis: žmonės ir valstybė. Demokratinėje santvarkoje žmonės ir yra valstybė, tačiau korumpuotoje aplinkoje, kai siekis praturtėti yra aukščiau moralinių idealų, žmonės savęs nebetapatina su valstybe. Žmonės valstybei moka mokesčius kaip „duoklę“, tačiau gyvena ir „kitoki“ gyvenimą. Pagal Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės pateiktus duomenis „šešėlinės“ ekonomikos dalis Lietuvoje gali sudaryti apie 14,5 proc. bendrojo vidaus produkto, tuo tarpu Lietuvos laisvosios rinkos instituto tyrimų duomenimis, apie 20 proc.. Dalis „šešėlinės“ ekonomikos

apyvartos lėšų gali būti panaudojama korupcinio pobūdžio teisės pažeidimams. Kyšių mastai išaugo dėl visuomenės pragmatiškumo: piliečiai perka ne tik medikų, švietimo darbuotojų ar kelių policininkų paslaugas, bet ir teisėjų, politikų, valdininkų paslaugas, o tai kelia rimtą grėsmę teisinės valstybės egzistavimui. Žvelgiant į Lietuvą korupcijos suvokimo kontekste, akivaizdu, kad šiame regione tebevyrauja išlikimo vertybės: ekonominis ir fizinis saugumas yra svarbiau nei saviraiška ir gyvenimo kokybė; akcentas – sunkus darbas ir materialinė gerovė; pajamos svarbiau nei pasiekimai; pirmumas teikiamas stipriam lyderiui o ne parlamentui; didesnis tikėjimas mokslo ir technologijos galia nei noras bendromis pastangomis spręsti problemas; tikėjimas, kad valdžia turi daugiau rūpintis žmonių gerove ir kt.

G. Šatienė savo disertacijoje schematiškai pavaizdavo ekonominius korupcijos bruožus, kurie mūsų darbo kontekste laikytini ir ekonominėmis korupcijos priežastimis (Šatienė, 2008):

7 pav. Ekonominiai korupcijos bruožai

Šaltinis: G. Šatienės daktaro disertacija, (2008).

Pagal šią schemą visuose penkiuose aplink centrinį apskritimą išdėstytuose apskritimuose nurodytos priežastys laikytinos ekonominėmis korupcijos priežastimis.

Ekonominės korupcijos priežastis galima nagrinėti

ir pagal Lietuvoje vykstančius ekonominius procesus, kitaip vadinamą tikslą, į ką nukreipta korupcija. ES struktūrinė parama. Lietuvos ekonomikos augimas iki 2009 metų buvo vienas didžiausių ES, o vienas iš pagrindinių šio augimo veiksnių yra skiriamos ir efektyviai panaudojamos ES lėšos. 2007–2013 m Lietuvai numatyta daugiau kaip 23 milijardai litų ES struktūrinė parama, kuri turėtų būti panaudota investavimo, darbo ir gyvenimo sąlygoms Lietuvoje gerinti, o ūkio augimas būtų naudingas visiems Lietuvos gyventojams. Viešieji pirkimai. Viešieji pirkimai, kuriems naudojamos valstybės biudžeto lėšos, priskiriami prie sričių, kuriose yra didesnė korupcijos

pasireiškimo tikimybė. Viešųjų pirkimų tvarkos pažeidimai, nepakankama viešųjų pirkimų komisijos narių kvalifikacija, perdėtai smulkmenišką supaprastintų pirkimų reglamentavimas arba netinkamai taikomos pirkimų organizavimo taisyklės, lemia neteisėtą, neefektyvų valstybės biudžeto lėšų panaudojimą ir sudaro sąlygas korupcijai pasireikšti.

Remiantis aukščiau pateiktomis sąvokomis galima teigti, kad korupcijos ekonominis aspektas atsispindi tuo, jog korupcinė veika – tai produktų, paslaugų ar informacijos gavyba, paskirstymas, mainai ar vartojimas už tam tikrą atlygį ar pasinaudojant tam tikrais ryšiais. Todėl galima pagrįstai daryti išvadą, kad ekonominiai korupcijos motyvai akivaizdūs.

Politinės priežastys. Politinėmis – teisinėmis korupcijos priežastimis galima būtų įvardinti tokius šiuo metu Lietuvoje pasitaikančius reiškinius kaip: teisės aktų netobulumas, dažnas keitimas bei kolizijos, nebaudžiamumas, kontrolės sistemų, liudytojų apsaugos programų, teisinių procedūrų ir priemonių, pareigūnų skyrimo ir atleidimo bei nušalinimo procedūrų netobulumas, profesinių elgesio kodeksų valstybės tarnyboje nebuvimas. Ne visose institucijose taikomas rotacijos principas, motyvacinė karjeros sistema, neišplėtos vidaus ir išorės audito sistemos, nepakankamai skaidrus sprendimų priėmimo procesas, nepašalintos prielaidos korupcijai skiriant įmonių, kuriose vyrauja valstybės kapitalas, vadovus, nustatant jų atsakomybę. Tarptautinės korupcijos atsiradimas, tinkamų sąlygų atskirų ūkio subjektų sąžiningai konkurencijai nesudarymas, pasienio kontrabandos ir korupcijos specifika. Visų lygių valstybės valdymas vis dar yra pernelyg biurokратиškas, pasižymintis pertekliniais draudimais, apribojimais, įvairių pažymų, leidimų, papildomų dokumentų reikalavimais, procedūrų vilkinimu. Teisės aktų projektų inicijavimas tinkamai neįvertinus numatomo teisinio reguliavimo būtinumo, teisės aktų projektų sprendimų poveikio neišsamus vertinimas, kai nėra numatomos galimos neigiamos pasekmės, sąnaudos, alternatyvūs siūlomų problemų sprendimo būdai, lemia nesisteminę teisėkūros procesą, skubotumą, dėl kurio dažnai nukenčia teisės aktų kokybė. Įstatymų bei įstatymų lydimųjų teisės aktų kokybės trūkumai tam tikrais atvejais, lemiantys teisės aktų kolizijas, dviprasmybes, nepakankamas savo teisių ir pareigų išmanymas visuomenėje sudaro sąlygas valstybės tarnautojams piktnaudžiauti tarnyba, sudaryti dirbtines kliūtis žmonėms, siekiantiems įgyvendinti savo teisėtus interesus.

V. Justickis kaip vieną iš organizacinių korupcijos priežasčių nurodo sprendimų priėmimo skaidrumo trūkumą. Tuo pačiu teigia, kad pats efektyviausias valdininkų priimamų sprendimų kontrolės subjektas būtų – piliečiai (Justickis, 2001). Tačiau, tam, kad piliečiai galėtų susipažinti su valdininkų priimamais sprendimais, kontroliuoti tokių sprendimų priėmimo procedūras, būtina išplėtoti informacinių technologijų tinklą visoje šalyje, kad ne tik valstybės tarnyboje sprendimai būtų rengiami ir priimami bei skelbiami elektroninėje erdvėje, bet ir kiekvienas pilietis turėtų galimybę be didesnių sunkumų prieiti prie tokios informacijos.

Jungtinių Amerikos Valstijų Brauno universiteto tyrimo duomenimis, Lietuva pagal elektroninio valdymo kokybę iš 198 šalių pasaulyje užima tik 114 vietą, o 2006 m. Lietuva buvo 83 vietoje. Elektroninis valdymas - tai viešojo administravimo subjektų veikloje diegiamų informacijos ir ryšio technologijų, naujovių, skirtų administracinėms ir viešosioms paslaugoms, demokratiniams procesams ir viešajai politikai tobulinti, visuma. Skirtingas informacinių technologijų plėtojimas valstybės ir savivaldybės įstaigose riboja spartesnę informacijos sklaidą. Valstybės ir savivaldybės įstaigos nederina savo veiksmų, diegdamos naujas informacines technologijas. Modernių informacinių technologijų efektyvus naudojimas leistų išplėsti antikorpacinės informacijos sklaidą, užtikrinti informacijos valdymo sistemų funkcionavimą, disponuojamos informacijos apsaugą, padidinti keitimosi duomenimis spartą, gebėjimus analizuoti vis didėjančius duomenų informacinius srautus, supaprastinti darbą, sumažinti veiklos kaštus ir kt.

Vienareikšmiška, kad informacinės technologijos gerina žmonių gyvenimo kokybę, sukuria galimybes jomis pasinaudoti kovojant su korupcija, šviečiant visuomenę, bei įgyvendinant skaidrumo politiką, tačiau reikia pripažinti, kad informacinių technologijų plėtra ir apsunkina korupcinių nusikalstamų veikų įrodinėjimo procesą (mobilieji telefonai, internetas, internetinė telefonija, elektroninė bankininkystė ir kt.) ir taip netiesiogiai skatina pačią korupciją.

Visa ši analizė rodo, kad Lietuvoje šiuo metu vis dar nesant brandžios politinės sistemos (ypatingai didelis Politinių partijų skaičius – registruotos 37, o aktyviai politinėje veikloje dalyvauja 18, dažna valdančiųjų partijų kaita, netobula rinkimų į Parlamentą sistema, sudaranti galimybes nors ir neturintiems visuomenės pasitikėjimo politikams patekti į Seimą pagal partijų sąrašus ir t.t.), aukštų standartų teisėkūros proceso (dažna įstatymų kaita, ne visada įvertinamas antikorpacinis naujų įstatymų poveikis, nepakankama jau galiojančių įstatymų vykdymo kontrolė, kuriant nacionalinę antikorpacinių įstatymų bazę ir teisės normose apibrėžiant korupcines veikas, negalima apsiriboti vien tik teisės aktų keitimu kitais, o būtina išsiaiškinti žmonių teisinio mąstymo principus, visuomenės vertybių sistemą ir kriterijus, ir tik po to pereiti prie socialinių reiškinių objektyvizacijos ribų nustatymo teisės normose ir jų įgyvendinimo), bei pilietinės visuomenės (žemas rinkėjų aktyvumas rinkimų metu, pasyvus reagavimas į akivaizdžiai neskaidrius valdžios sprendimus, pasyvus dalyvavimas valstybės valdyme), politinės-teisinės (organizacinės) priežastys yra pačios svarbiausios korupcijos reiškinio priežasčių sistemoje.

Tęsiant nomenklatūrinio valdymo ir korupcijos sąsajų analizę, išskyrus korupcijos pagrindines priežasčių grupes, tikslinga išskirti tokius nomenklatūrinio valdymo reiškinio sudėtinius elementus, kurie: 1) atspindėtų nomenklatūrinio valdymo reiškinio esmę; 2) įgalintų atlikti jų ir aptartų

korupcijos priežasčių priežastinio ryšio lyginamąją analizę. Apibendrinant jau išanalizuoto nomenklatūrinio valdymo kaip reiškinių turinį, išskirtini šie elementai:

- Nomenklatūra – „Nomenklatūra“ kaip ypatingas vardų sąrašas. Sovietų Sąjungoje tų laikų mokykliniuose vadovėliuose „nomenklatūra“ tai: pačių svarbiausių pareigybių sąrašas, į kurias kandidatai skiriami, tik rekomenduojant ir patvirtinant partiniams komitetams. Iš šių pareigų asmenys buvo atleidžiami taip pat tik pritarus komitetui. Саяпов А. Д. apie nomenklatūrą rašė taip: „nors ir nebuvo vykdomi jokie atitinkami tyrimai arba jie buvo įslaptinti, tačiau buvo aišku, kad yra susiformavęs ypatingas politinis-biurokratinis sluoksnis“ (Восленский, 1991). Nomenklatūra dar vadinami valdantieji, o valdymas ir valdžia nomenklatūros - esmė.
- Blatas. - „Blatas“ sovietmečiu buvo suvokiamas kaip „asmuo arba horizontalių neformalių ryšių panaudojimas ir mainai besiremiant pasitikėjimu bei jau įtvirtintais santykiais, naudojant draugus, pažįstamus ar giminaičius – gėrybėms gauti“. „Blatas“ nuo šiandieninio kyšio skyrėsi tuo, jog tai - vertybių perleidimas kitam pasinaudojant „kokybiškais“ santykiais tarp asmenų. Atsižvelgiant į tai, kad „blatas“ visada buvo susijęs su draugyste bei pagalba, jis nebuvo vertinamas negatyviai kaip, tarkim, kyšis, ir reiškė „priklausymą ratui“, t.y. tam tikrai visuomenės „salai“ (Štatiene, 2008).
- Deficitas - Sovietmečio valstybės tarnautojo pašaukimo dirbti visuomenės labai labiau nei savo asmeninei naudai idėja turėjo ideologizuotą atspalvį. Viešai demonstruojamas politinis lojalumas komunistiniams idealams buvo atlyginamas. Nuolatinis ir sąmoningai sukurtas vartojimo prekių trūkumas sovietmečiu visą visuomenės dėmesį turėjo nukreipti nuo visuomenių reikalų vartotojiškų reikmių link. „Deficito“ egzistavimą J.Jordan sieja su endemine komunistinės sistemos korupcija, kai korumpuota veikla buvo visuomeninio gyvenimo dalis, reikalų tvarkymo stilius. Blogai funkcionuojanti sovietinė politinė ir ekonominė sistema sukūrė institucinius pagrindus korupcijai tarpti. Sistema buvo taip suplanuota, kad mainais už lojalumą buvo siūlomos tam tikros paslaugos, sudariusios privilegijų sistemą, kuria galėjo naudotis tik nomenklatūra. Tokioje aplinkoje alga buvo mažiau svarbi nei nepiniginė nauda ir privilegijos. Tokia nusistovėjusi praktika paaiškina, kodėl daugelis norėjo išsaugoti postus nepriklausomai nuo savo mažų algų. Nuolatinis būtinų vartojimo prekių „deficitas“ sąlygojo „blato“ kultūros ir neformalių tinklų atsiradimą (Palidauskaitė, 2006).

4.1. „Nomenklatūros“ sąsajos su organizacinėmis korupcijos priežastimis

Sovietų Sąjungoje „nomenklatūra“ tai: pačių svarbiausių pareigybių sąrašas, į kurias kandidatai skiriami, tik rekomenduojant ir patvirtinant partiniams komitetams. Šiais laikais nomenklatūros analogu Lietuvoje vis dar galima būtų pavadinti visą valstybės tarnybą bei atskiras politines partijas, kurios apima ne tik valstybės tarnybą, bet ir dalį privataus sektoriaus. Ir vienu ir kitu atveju atotrūkis tarp elito ir visuomenės dabartinėje Lietuvoje akivaizdus. Nepriklausomybės išvakarėse ir pirmais savarankiškos valstybės kūrimosi metais didelis pasitikėjimas politikais kaip tautos reprezentantais buvo pakirstas iš pradžių socialinių ekonominių pereinamojo laikotarpio sunkumų, o vėliau skandalų, kaltinimų piktnaudžiavimu padėtimi, interesų konfliktais, korupcija ar kitais nusižengimais (Degutis, 2004). Iš esmės situacija pasikeitė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu – korupcija tarsi per vieną naktį išnyko. Gal todėl šiuo metu ir keliamos abejonės dėl sovietmečio įtakos dabartinėms korupcijos priežastims. Nepriklausomybės atkūrimo laikotarpiu Lietuvoje valdžia buvo kaip niekada patriotiška ir sąžininga, tačiau po kurio laiko sąžiningo, garbingo, atsidavusio bendram reikalui ir neinančio į kompromisus politiko idilę pakeitė įsitikinimas, kad politikai visuomet meluoja, yra susikompromitavę ir neverti pasitikėjimo. Pirmųjų nepriklausomybės metų politikus didvyrius pakeitė pragmatiški politikai, atstovaujantys tam tikrų grupių interesams. Pasikeitusį politiko vaidmens suvokimą liudija ir tyrimų duomenys: 1999 m. net 64 proc. lietuvių teigė, kad šalies reikalai tvarkomi atskirų grupių naudai, priešingos nuomonės laikėsi 13 proc., o 23 proc. neturėjo savo nuomonės šiuo klausimu. Dėl šių pokyčių ir iškilo klausimas, kas įtakoją vėl suklestėjusią korupciją: praeitis ar naujo gyvenimo realijos.

Daugelis anksčiau buvusių nemokamų paslaugų šiandien tapo mokamos, tačiau neformalūs tinklai, paremti giminyse bei draugyste ir panašiai, ir toliau vaidina svarbų vaidmenį įgyjant bei kaupiant išteklius (Brandišauskas, 2005).

Laikai pasikeitė, bet siekis ignoruojant visuomenės nuomonę korupcinius veiksmus paversti teisėtais (priimant vieną ar kitą įstatymo pataisą) išliko gajus. Kaip ir esamas nepasitikėjimas valdžia Lietuvoje, iš dalies paveldėtas iš sovietmečio, bet dar labiau sustiprintas pereinamojo laikotarpio, puoselėtų geresnio gyvenimo vilčių neišsipildymo bei valdžios pareigūnų pataikavimo neskaidrių verslo sandėrių dalyviams. Buvę nomenklatūrininkai pasinaudoję savo padėtimi ir turėta galia (ar informacija) jei ir netapo klestinčiais verslininkais, tai bent išlaikė ar sukūrė naujas neformalias, pažintimis ir abipusiais išpareigojimais pagrįstas grupes. Įtakingos verslo grupuotės gali net ir iš skirtingų politinių jėgų suformuoti savo interesų atstovavimo grupę priimant viešąjį interesą ignoruojantį įstatymą. Paklausa sąlygoja pasiūlą, ypač naujų politinių partijų rinkoje.

A. Sajo pabrėžia *klientalizmo* reikšmę šiame kontekste. Nors klientalizmas yra socialinės organizacijos forma, o korupcija yra individualus socialinis elgesys, anot Sajo, pokomunistiniame kontekste šie reiškiniai atrodo susiję, todėl, korupcijos analizė negali būti atskirta nuo klientalizmo supratimo. Klientalistinės struktūros Rytų Europoje yra panašios į anksčiau buvusius komunistinės nomenklatūros ryšius, tačiau dėl socio-ekonominio išsivystymo atsiskleidžia susikūrę lygiai ir formos į valstybę orientuoto klientalizmo, kuris skiriasi nuo ankstesnio režimo. Pokomunistinė korupcija yra klientalistinė savo prigimtimi ir labai susijusi su politinių partijų veikla ir valstybės lėšų perskirstymu. Korupcija yra kaip paslėptas mokestis, kurį visuomenė moka tam, kad funkcionuotų daugiapartinė sistema. Nepripažinimas klientalizmo įtakos korupcijai ir Vakarų šalių spaudimas dėl skaidrumo yra sviri priežastis dėl kurios korupcijos problema per daug dramatinizuojama Rytų Europoje (Sajo, 2002).

Pažintys, abipusiai išipareigojimai, naudojimas padėtimi bei turima perkamoji galia padėjo daugeliui buvusių nomenklatūros atstovų tapti naujaisiais verslininkais. Buvęs sovietinis elitas pirmasis atmetė socializmo idealus ir žlugus santvarkai žaibiškai persiorientavę, tapo karštais kapitalizmo apologetais ir kapitalistais praktikais. Kapitalistams naudingesnė ne laisva, bet valstybės reguliuojama rinka. Reguliavimo instrumentai būna kuriami kapitalistams pageidaujant arba spaudžiant. Kaip tik senoji nomenklatūra geriausiai sugebėjo organizuoti ir pasinaudoti tokiais reguliavimo mechanizmais, kurie apdovanoja lengvatomis, apsunkina kitiems kelią į rinką ir kt. (Palidauskaitė, 2006). Nepotizmas, klientelizmas, tarnybų „pardavinėjimas“, abejotina samdymo praktika yra lyg būdas palengvinti kitus korumpuotus veiksmus ypač skiriant į aukštus postus, kur turima reikalo su dideliu visuomeniniu turtu (finansų, ekonomikos, transporto ministerijos, privatizavimo agentūros, valstybinių įmonių vadybininkai, uostai, kiti infrastruktūros elementai, muitinė, mokesčių inspekcija). Senų draugų tinklai dažnai pasirūpina draugų darbo vietomis, o specialios patirties reikalavimai tėra gerai apgalvota maskuotė. Vadovavimas institucijoms dažnai išsigimsta, ir jos dažnai imamos traktuoti kaip privačios valdos, kuriose turi būti paklūstama „žemvaldžio“ valiai.

Šiandienos visuomenėje, kurioje neformalūs santykiai įstatymiškai nėra įvardyti kaip korupciniai, ryšių naudojimas tampa priimtina galimybe spręsti daugelį asmens ekonominių klausimų. Galima teigti, kad tokie neformalūs ryšiai yra sąlyginai toleruojami valstybėje, kadangi daugelis nepiniginių korupcinių santykių priskiriami labiau etikos problemoms. Tačiau, kitaip nei sovietmečiu, kai beveik kiekvienas asmuo galėjo prieiti prie valstybės išteklių, nors jie buvo centralizuotai skirstomi ir aproprijuoti nomenklatūros, šiandien šiais neformaliais ryšiais gali pasinaudoti kur kas mažiau asmenų. Todėl tam tikrų interesų grupių galios bei išteklių sukaupimas primena sovietmečio centralizuotą išteklių valdymą. Šiame kontekste neformalių tinklų ir mainų naudojimas vaidina bene

svarbiausią vaidmenį didelio masto politinėse bei ekonominėse machinacijose. Šioje vietoje paminėtinas ir lobizmo reiškiny, toks, koks jis vis dar reiškiasi Lietuvoje. Lobizmas – tai suinteresuotų grupių veikla, siekiant paveikti politikus, kad pastarieji priimtų neišvengiamus, reikiamus ar palankius tik išskirtoms grupėms politinius sprendimus. Legalus lobizmas yra teigiamas ir skatintinas reiškiny, tačiau Lietuvos visuomenėj dažnai lobizmą laiko tam tikra korupcijos forma. Čia derėtų pabrėžti, jog korupcijos atmaina laikomas tik nelegalus lobizmas, t.y. toks politikų poveikis, kurio metu yra slepiami užsakovai, jų interesai bei tam tikslui leidžiamos ar jau išleisto lėšos. Tuo tarpu legalus lobizmas jokiu būdu negali būti tapatinamas su korupcija, nes legalus lobizmas veikia šiais principais: 1) lobizmas leidžia daugeliui visuomenės grupių ir organizacijų dalyvauti tobulinant įstatymus; 2) panaudoti privatų kapitalą ir geriausius specialistus rengiant teisės aktus; 3) taupyti valstybės biudžeto lėšas; 4) legalizuoti, išaiškinti ir suderinti interesus; 5) pagerinti įstatymų rengimo vadybą; 6) išaiškinti interesų konfliktus. Lietuvoje lobistinė veikla reguliuojama 2003 metais priimtu Lobistinės veiklos įstatymu, tačiau pastebėjus šio įstatymo netobulumus, 2006 metais buvo parengtas naujas šio teisės akto projektas. Deja šis projektas iki šios dienos vis dar Seimo nepriimtas, ir tai leidžia daryti išvadą apie vis dar silpną Lietuvos politinę valią kovoti su politine korupcija.

Organizacinių korupcijos priežasčių sąsajos su sovietinės nomenklatūros reiškiniu reikėtų ieškoti vertinant šiuo metu valstybės tarnyboje aukščiausias vadovaujančias pareigas einančių asmenų sovietinio laikotarpio biografijas. Į valstybės tarnybą šiuo metu gali būti priimami asmenys, sulaukę 18 metų amžiaus. Valstybės tarnyboje jie gali dirbti iki 62,5 metų amžiaus. Vadinasi, ilgiausiai asmuo valstybės tarnyboje gali dirbti 44,5 metų. Nuo nepriklausomybės atkūrimo praėjo 21 metai. Visa tai įvertinę matome, kad dar apytiksliai net 23 metus teoriškai Lietuvos valstybės tarnyboje galės dirbti asmenys, kurie turi tiesioginės sovietmečio nomenklatūrinės santvarkos patirties. Atsižvelgiant į tai, galima padaryti išvadą, kad Lietuvos korupcijos reiškiny organizacinės priežastys vis dar yra įtakojamos sovietmečio istorijos. Ši įtaka tęsis iki kol Lietuvos politiniame gyvenime aktyviai dalyvaus buvę sovietinės „nomenklatūros“ atstovai.

4.2. „Deficito“ sąsajos su ekonominėmis korupcijos priežastimis

Įsigalėjus rinkos ekonomikos santykiams, sovietmečiu „deficitu“ buvusios prekės bei paslaugos, kurios kadaise buvo pasiekiamos vien turint gerų ryšių, dabar lengvai įgyjamos už jas susimokant. Vis dėlto nepiniginiai mainai bei neformalūs tinklai gyvenime ir toliau vaidina ne tik svarbų, bet ir esminį vaidmenį. Paslaugos, išplaukiančios iš pasitikėjimu paremtų ryšių, kaip antai

giminystė, draugystė, kraštietiškas, partietiškas ar priklausymas interesų grupei, vis dar vaidina ypač svarbų vaidmenį verslo santykiuose, taip pat siekiant pasinaudoti valstybės ištekliais.

Sovietiniu laikotarpiu pinigais toli gražu ne viską buvo įmanoma įpirkti, o postsovietinėje valstybėje pinigai tampa savotišku „nepriteklumi“. Neformalus ryšiai ypač svarbūs skirstant valstybinius užsakymus (statybos, įrangos įsigijimas), taip pat pradedant bei plėtojant savo verslą. Užtarimas, dabar kitaip vadinamas „stogu“, ypač svarbus privačiai įmonei norint užsitikrinti valstybinių kontroliuojančių įmonių palankumą. Valstybės valdininkai gali naudotis savo valdžia sudarydami potencialią grėsmę verslui, tad neformalus ryšiai suvokiami kaip skydas, užtikrinantis neliečiamybę verslui, ypač ten, kur įstatymų spragos suteikia galimybę dviprasmiškai taikyti standartus. Verslo įmonių konkurencinėje kovoje neretai per neformalius ryšius įtrauktos valstybinės institucijos tampa priemonėmis žlugdyti savo konkurentus. Neformalių tinklų naudojimas taip pat pasireiškia siekiant šių dienų „deficito“, t. y. privilegijuotų paskolų ar licencijų, todėl kaip svarbiausi blato ryšio asmenys įvardijami mokesčių, muitinės, savivaldybių įstaigų, bankų, taip pat Seimo bei Vyriausybės darbuotojai. Geros darbovietės prestižinėse valstybės įstaigose yra kitas nepriteklus, kurį dažnai „valdo“ neformalus ryšiai. Šios darbovietės taip pat susijusios tiek su galimybe uždirbti pinigų, tiek su galimybe valdyti valstybės išteklius. Tokia paslauga, kai padedama įsidarbinti, paprastai nėra atlyginama pinigais, tačiau ji įpareigoja asmenį atsilyginti tuo pačiu ar bent suteikia galimybę prašyti paslaugos ateityje. Tokia „pagalba“, suteikta giminaičio ar draugo, sutvirtina tarpusavio saitus, o bičiulis ar bendradarbis privalo „atsilyginti“ savo palankumu ir lojalumu sprendžiant vieną ar kitą klausimą ar palankiai balsuojant dėl svarbių sprendimų arba juos priimant. Akivaizdu, jog interesų grupei ar pavieniam asmeniui siekiant savų tikslų, ypač svarbus aplinkinių lojalumas (Palidauskaitė, 2006).

Neformalus tinklai ir mainai šiandien neteko savo reikšmės bandant įgyti kasdienės reikšmės „deficitinių“ prekių, tačiau jie vis dar suvokiami kaip neišvengiama praktika kiekviename asmens socialinio gyvenimo tarpsnyje bei profesinėje veikloje: gimstant, įgyjant išsilavinimą, gydantis, pradedant ir plėtojant verslą, siekiant vertingos informacijos, taip pat politikoje.

Pasak Lietuvos laisvosios rinkos instituto viceprezidento U.Trumpos, viena iš pagrindinių istorinių ir kultūrinių šiandieninės korupcijos ir jos masto Lietuvoje prielaidų yra ydingas sovietmečio požiūris į asmeninę nuosavybę. Socialistinės sistemos laikais buvo bandoma kryptingai naikinti žmogaus poreikį į privačią nuosavybę. Tuo pat metu buvo aukštinama visuomeninė nuosavybė, o žmonės buvo pratinami naudotis vien tuo, kas priklauso visuomenei. Visas represinis ir propagandinis valstybės aparatas buvo nukreiptas šioms tikslams įgyvendinti (Trumpa, 2001).

Bandant įvertinti Lietuvos situaciją galima išskirti šias aplinkybes: perėjimas nuo centralizuoto ūkio planavimo laisvosios rinkos link, grįžimas prie privačios nuosavybės instituto, buvusio

visuomeninio turto privatizacija ir įmonių restruktūrizacija nevisiškai apibrėžtoje ir aiškioje situacijoje. Vieni turėjo veikimo laisvę priimti sprendimus, antri - priėjo prie informacijos, kuri buvo kitiems neprieinama. Tai leido senajam elitui įtvirtinti savo pozicijas (Matonytė, 2001, p.34).

Atlikta analizė rodo, kad „deficitas“, Sovietiniais laikais buvo viena svarbiausių korupcijos priežasčių, tačiau lygiai tokia svarbi priežastis jis yra ir šiandien. Nepriklausomoje Lietuvoje pakito tik „deficito“ samprata, dalykas. Sovietinėje santvarkoje deficitu galėjo būti ir pačios paprasčiausios buities prekės, o šiuolaikinėje Lietuvoje deficitu galima pavadinti visa tai, ko norima pasiekti ir dėl to pasirenkamas korupcinis elgesys – tik ribotam asmenų skaičiui prieinama informacija (pavyzdžiui, vykdant žemės reformą, „deficitu“ laikytina informacija apie nuosavybės teisių atstatymo siekiančius buvusius žemės savininkus, jų paveldėtojus, bei laisvą valstybinę žemę), pelningi ir verslo sėkmę užtikrinantys valstybiniai prekių bei paslaugų užsakymai, nebaudžiamumo užsitikrinimas teisėsaugos srityje ir panašiai. Todėl galima padaryti išvadą, kad šių dienų Lietuvoje pagrindinė ekonominė korupcijos reiškinio priežastis yra tas pats kitokią formą įgavęs „deficitas“. Sovietinio laikotarpio prisiminimai Lietuvos gyventojus vis dar skatina trokšti daugiau nei teisėtais būdais įmanoma gauti.

4.3. „Blato“ įtaka etinėms-kultūrinėms korupcijos priežastims

„Blato“ – kasdienės korupcinės elgsenos – paplitimas sovietmečio visuomenėje sąlygojo kyšio protrūkį po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje. Specifinė korupcijos forma – „blatas“ – buvo pakeista kita radikaliai priešinga korupcijos forma – kyšiu – didelių politinių pokyčių kontekste. Dauguma mokslininkų sutinka, kad „blatas“ buvo tipinis sovietinio laikotarpio fenomenas. „Blato“ išnykimas gali būti raktas į posovietinės korupcijos supratimą. Tyrimų rezultatai rodo, kad „blatas“ praranda savo svarbą (Ledeneva 1978, Miller, Grodeland, Koshechkina 2001). Pasibaigus deficito laikams ir ekonominio nepritekliaus laikotarpiui, pasikeitė žaidimo taisyklės. Visose posovietinėse Rytų ir Vidurio Europos šalyse buvo pastebėtas „blato“ santykių monetarizavimas. „Blatą“ pakeitė kyšis. Įvyko komunistinio socialinio kapitalo devalvacija. Kalbant Bourdieu kapitalo struktūros kontekste, socialinį kapitalą pakeitė ekonominis kapitalas. Tad kodėl „blatas“, žmonių nuomone, yra priimtinesnė korupcijos forma nei kyšis? Anot Krastevo, socialinė kyšio funkcija posovietinėje realybėje yra prieštaringa „blato“ funkcijai. Socialinių santykių monetarizavimas paskatino socialinių investicijų, kurias eiliniai žmonės turėjo per „blato“ tinklus, infliaciją. Šis perėjimas nuo „blato“ prie kyšio buvo labai skausmingas. Kyšis prisidėjo prie socialinės stratifikacijos, suteikė galimybes turtingiesiems gauti tai, ko jie trokšta. Šis pavyzdys iliustruoja tai, kaip pereinamuoju laikotarpiu

socialiniai santykiai peraugo į ekonominius santykius. Taip korupcija tapo socialinės nelygybės instrumentu posovietinėse visuomenėse (Piliponytė, 2006).

Viena iš pagrindinių istorinių ir kultūrinių šiandieninės korupcijos ir jos masto Lietuvoje priežasčių yra ydingas sovietmečio požiūris į asmeninę nuosavybę. Socialistinės sistemos laikais buvo bandoma kryptingai naikinti žmogaus poreikį į privačią nuosavybę. Tuo pat metu buvo aukštinama visuomeninė nuosavybė, o žmonės buvo pratinami naudotis vien tuo, kas priklauso visuomenei. Visas represinis ir propagandinis valstybės aparatas buvo nukreiptas šiems tikslams įgyvendinti. Tačiau šis eksperimentas akivaizdžiai nepasisekė. Socializmo praktika įrodė, kad neįmanoma panaikinti žmogaus poreikio asmeninei nuosavybei. Socializmo praktika iškreipė žmogaus santykį su asmenine nuosavybe ir visuomenine nuosavybe. Gyvendami nepritekliaje ir negalėdami vogti vieni iš kitų dėl etinių ir moralinių bei teisinių priežasčių, žmonės pasirinko lengvesnį kelią ir, jų manymu, mažesnę blogį – vogti arba naudotis visuomenine (valdiška) nuosavybe. Autoritarinė ir nomenklatūrinė valdymo ir privilegijų sistema socializmo laikais sudarė puikias sąlygas be aiškių ribų naudotis visuomenine nuosavybe, valdžios galiomis. Socializmo sistema nuo pat pradžių skiepijo mintį, kad visuomeninė nuosavybė yra tai, kas priklauso visiems ir kiekvienam. Pasinaudodamas šia ideologine nuostata, kiekvienas galėjo daugiau ar mažiau voliuntaristiškai apibrėžti savo nuosavybės dalį visuomeninėje nuosavybėje. Ši ideologija tiesiogiai paveikė žmonių moralę ir pastūmė juos pasinaudoti arba pasisavinti dalį visuomeninės nuosavybės. Taip pat pažymėtina, kad didelės rezistencijos sąlygomis kovojantys su represiniu socialistinės valstybės aparatu vagystes arba pasinaudojimą šiuo valstybės aparatu taip pat laikė moraliu veiksnu, arba bent jau stipriai nesikertančiu su moralės normomis.

Atkūrus nepriklausomybę, buvo atkurta Lietuvos valdžia. Dėl pereinamojo laikotarpio procesų sudėtingumo (visuomenės institucijų, struktūrų transformacija sąlygojo mentaliteto pokyčius, nulėmusius elgesio transformacijas) labai sunku nubrėžti takoskyrą tarp sovietinės praeities palikimo ir laisvosios rinkos padarytų korekcijų. Kai kuriais atvejais buvusi socialiai abejotina praktika („blato“, kyšių davimo, piktnaudžiavimo padėtimi, socialinių tinklų kultūra) transformavosi, prisitaikydama prie naujos aplinkos ir įgaudama naujų formų, tačiau ir toliau neprisidėdama prie bendros gerovės kūrimo, nedidindama socialinio kapitalo (Palidauskaitė, 2006).

I. Matonytė, analizuodama Lietuvos elito vertybinių orientacijų kaitą 1990-2000 m. laikotarpiu, teigia, kad sovietinį valstybės ir visuomenės antagonizmą keičia elito ir masių kaip dviejų autonomiškų socialinių grupių atsiradimas. Jos mažai turi bendrų kultūrinių ir politinių pažiūrų bei orientacijų, todėl vis ryškėja dviejų pagraičių visuomenių vystymasis: visuomenės pasitikėjimas demokratija, laisvąja rinka ir valstybe mažėja, o elito - stiprėja. Tokius skirtingus vertinimus sąlygoja nevienoda patirtis, kultūrinis kontekstas, nevienodi ateities lūkesčiai (Matonytė, 2002).

„Blato kultūra“ niekur neišnyko, tik dabar vadinama kitais madingais žodžiais – favoritizmas, protekcionizmas... Pusė lietuvių ir dabar mano, kad nėra smerktina apeiti įstatymus, jei jie prieštarauja asmeninio teisingumo jausmui. Jeigu manome, kad galima nemokėti mokesčių, nes jie kvailai dideli, važiuoti be bilieto, nes tai normalu, persukinėti vandens skaitliukus atgal, nes *visi taip daro*, tai nuo socialistinio „moralinio kodekso“ per daug ir nenutolome. Perversmas protuose dar nesibaigė. Ilgai kaupta tokio elgesio patirtis toliau pritaikoma naujomis sąlygomis, o mažai žinantys apie tikrą korupciją ir klaidingai suvokiantys jos mastą skatinami pasirinkti korupcinį reikalų sprendimo būdą.

Nepriklausomai nuo visuomenėje vykstančių pokyčių, tyrimai rodo, kad Lietuvoje šeima ir toliau lieka svarbiausia vertybė. Todėl galima prognozuoti, kad tarnybinės padėties naudojimo asmeniniais šeimos ar giminės interesais problema vargu ar bus artimiausiu metu išspręsta.

Nuolatinis ir sąmoningai sukurtas vartojimo prekių trūkumas sovietmečiu visą visuomenės dėmesį turėjo nukreipti nuo visuomeninių reikalų vartotojiškų reikmių link. Tas būtinų vartojimo prekių trūkumas turėjo įtakos „blato“ kultūros ir neformalių tinklų atsiradimui. Prekių ar paslaugų mainai, naudojantis turima padėtimi, neformalus ryšiai ir pažįstamųjų ratas padėdavo išspręsti daugybę problemų. Neformalių tinklų praktika XXI amžiaus visuomenėje gali būti vertinama nevienareikšmiškai: arba kaip sovietmečio palikimas, atspindintis uždarumą, provincialumą, stabilumo siekius, arba kaip rinkos santykių išivyravimą, pabrėžiantį racionalų santykių apskaičiavimą, tarpasmeninių santykių suinstrumentinimą.

Atkūrus valstybingumą reikėjo reabilituoti tokias vertybes kaip pasitikėjimas, atvirumas, atsakomybė, solidarumas, kurios sovietmečiu buvo praradusios tikrąją prasmę. Valdžios atstovai neparodė pavyzdžio, bet labiau demonstravo priešingą šioms vertybėms elgesį. Visuomenės politinę kultūrą daugiausia ir lėmė tokio valdžios atstovų elgesio vertinimas.

Pasikeitus visuomeninei santvarkai, „blato“ kultūra, pažinčių svarba, naudojimasis tarnybine padėtimi neišnyko. Tokios veiklos motyvacija išliko panaši, o pati veikla imta vadinti korupcijos, nepotizmo, favoritizmo bei interesų konflikto terminais. Sovietinė ideologija, bandžiusi suniveluoti skirtumą tarp viešojo ir privataus visose gyvenimo srityse ir aukštindama kolektyvinį pradą, nesugebėjo eliminuoti egoistinių žmogaus siekių ir privataus intereso. Tokia praktika, neskyrusi viešo ir privataus interesų, tarnautojų veikloje užprogramavo psichologinį valdininkų pasitenkinimą turima valdžia ir to nulemtomis galiomis kitų visuomenės atstovų atžvilgiu, aroganciją, piktnaudžiavimo valdžia, patikėtais ištekliais ir kitas ydingas praktikas. Piliečiai, korumpuotą veiklą sovietmečiu suvokę kaip įprastą reikalų tvarkymo stilių ir dabar gali būti stipriai sąlygojami tokių mąstymo stereotipų. Korumpuotos veiklos išmokstama; racionaliai pagrindus tokį elgesį, jis tampa įpročiu (Palidauskaitė, 2006).

Paveldėti iš socializmo pagarbos valstybinei nuosavybei trūkumas, nenoras visuomeninių interesų kelti aukščiau už individualius, partinių ir grupinių interesų sutapatinimas su valstybiniais interesais sudaro terpę korupcijai plisti. Visuotinis deficitas ir ideologinė visų gyvenimo sričių kontrolė sovietinėje Lietuvoje, formavo gyvenimo ir sąmonės konformizmą (visišką arba dalinį dvilypumą), kuris buvo išgyvenimo sąlyga. Kadangi pati sistema daugelio piliečių buvo suvokiama kaip primesta, klostėsi savanaudiškas ir nihilistinis požiūris į visuomenės ir valstybės nuosavybę bei teisės ir moralės normas. Sovietinėje Lietuvoje paplitę valstybinės bei visuomeninės nuosavybės grobstymai, „blatas“, piktnaudžiavimai tarnyba, kiti korupciniai ūkinio pobūdžio nusikaltimai prilygo tyrinėtojų išskirtai smulkiai administracinei korupcijai. Tai, ką šiandien vadiname, korupcija sovietmečiu daugiau siejosi su šešeline ekonomika, neteisėta privačia veikla, koreguojančia veikla, siekiant vykdyti planą, tarnybine privilegijų sistema, naudojimusi valstybės nuosavybę asmeniniais tikslais. Įsipareigojimas nešališkai, objektyviai ir nesuinteresuotai tvarkyti reikalus visuomenės naudai ir įsipareigojimas rūpintis šeima, gimine ar verslo partneriais Lietuvoje sutapatinami. Šiandieninėje Lietuvoje politinis elitas, valstybės tarnautojai ir likusi visuomenės dalis dažnai neatspiria pagundai pasinaudoti tarnybine padėtimi, sprenddami savo asmeninius reikalus ir pamiršdami pareigą tarnauti visuomenės interesams. To priežastis - nesuvokimas viešo ir privataus skirtumo, vedančio į interesų konfliktą. Pilietinė moralė nepriklausomoje Lietuvoje nesustiprėjo; tai liudija daugelio praktikų toleravimas ir pateisinimas (pretendavimas į valstybės pašalpą neturint tam teisės; važiavimas visuomeniniu transportu be bilieto; mokesčių nemokėjimas jei tik galima jų išvengti; melavimas dėl asmeninės naudos; kyšio ėmimas, naudojantis tarnybine padėtimi ir kt.). Tai siejama su iš socializmo atsinešta morale, kuomet valstybės apgaulinėjimas nelaikomas rimtu nusizengimu (Juknevičius, 2000).

Atlikę Lietuvos teisės aktų analizę, randame LR Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybės tarnyboje įstatymą (1997), kurio paskirtis ir yra apsaugoti dabartinės Lietuvos visuomenės interesus nuo „blato“. Šio įstatymo 1 straipsnyje teigiama, kad „Šiuo įstatymu siekiama suderinti valstybinėje tarnyboje dirbančių asmenų privačius ir visuomenės viešuosius interesus, užtikrinti, kad priimant sprendimus pirmenybė būtų teikiama viešiesiems interesams, įtvirtinti priimamų sprendimų nešališkumą ir užkirsti kelią atsirasti bei plisti korupcijai valstybinėje tarnyboje.“ Šis įstatymas buvo priimtas 1997 metais ir galioja iki šiol. O tai, kad 2008 metais didžioji dalis šio įstatymo nuostatų buvo pakeistos jas sugriežtinant leidžia daryti pagrįstą išvadą, kad „blatas“ kaip reiškinys vis dar plačiai sutinkamas Lietuvoje ir yra susijęs su socialinėmis – kultūrinėmis korupcijos reiškinio priežastimis.

Apibendrinant atliktą sovietinio nomenklatūrinio valdymo įtakos korupcijos paplitimui nepriklausomoje Lietuvoje analizę, darytinos išvados, kad paskutiniaisiais sovietinės sistemos metais korupcija buvo taip paplitęs reiškinys, kad tapo reikalų tvarkymo stiliumi, stipriai sąlygoja visuomenės narių mąstyseną ir elgesį nepriklausomoje valstybėje. „Blato“ kultūra, abipusiški įsipareigojimai, neformalūs tinklai neišnyko kartu su senąja sistema, bet transformavosi, prisitaikydami prie naujo laikotarpio, įgaudami naujų raiškos formų bei būdų. Ribos tarp viešo ir privataus neaiškumas ir to sąlygotas elgesys, nepagarba valstybei, valdžiai ir teisei, socialiai abejotinių veiksmų toleravimas iki šiol pastebimas įvairiose visuomenės gyvenimo srityse. Perėjimas į rinkos ekonomiką nepanaikino buvusių socialinių negerovių, o kai kuriais atvejais dėl pereinamojo proceso teisinio neapibrėžtumo, politinio ir pilietinio nesubrendimo buvo pretekstas naujoms korupcijos apraiškoms. Vartotojiškos, bet nebūtinai pilietiškos, visuomenės prioritetai suponavo išaugusius kyšio davimo mastus ir davimo priežastis. Privatizacija, kaip bandymas spręsti viešojo sektoriaus efektyvumo ir rezultatyvumo problemas, Lietuvoje suteikė skirtingų pamokų: atvėrė kelius rinkos ekonomikai, leido valstybei sutaupyti, bet kartu leido atskiriems pareigūnams, buvusiai nomenklatūrai, politikams, pasinaudojus tarnybine padėtimi, pažintimis ir ryšiais, tapti naujaisiais verslininkais visuomenės sąskaita.

IŠVADOS

Atlikus nomenklatūrinio valdymo istorinės raidos, korupcijos reiškinių ir jų sąsajų analizę bei siekiant patvirtinti arba paneigti darbo pradžioje suformuluotą mokslinę hipotezę, kad nomenklatūrinis valdymas susijęs su korupcijos paplitimu nepriklausomoje Lietuvoje ir tiesiogiai veikė šio reiškinių politines, ekonomines bei socialines-kultūrines priežastis, darytinos šios išvados:

1. Korupcijos reiškinių apibrėžimų autoriai iš esmės korupciją supranta vienodai. Skirtumas yra toks – kiek detalios autorius siekia šį reiškinį apibrėžti. Susisteminius daugelio autorių nuomones, teigtina, kad korupcija – tai reguliari, besikartojanti, integrali nusikalstama veikla, kurią vykdo individas, palaikantis tarnybos santykius su valstybės aparatu, su privačiu verslo subjektu, rinkėjais, su žiniasklaidos auditorija (skaitytojais, žiūrovais), ir kuri pasireiškia piktnaudžiavimu savo padėtimi bei pasitikėjimu siekiant asmeninės naudos.

2. Siekiant įvertinti, kokiais būdais ir kiek tiksliai įmanoma identifikuoti korupcijos reiškinių egzistavimą bei apibrėžti jo mastą, buvo atlikta korupcijos diagnostikos metodų analizė. Darbe aptarti trys korupcijos diagnostikos būdai: korupcijos suvokimo matavimas, korupcijos patirties matavimas (sociologiniai tyrimai) bei teisinė statistika. Išsiaiškinta, kad korupcijos suvokimo indeksas keletą metų iš eilės nežymiai gerėjo ir 2010 metais pasiekė aukščiausią 5 balų ribą. Nustatyta, kad sociologinių tyrimų, skirtų išsiaiškinti Lietuvos žmonių korupcinę patirtį, paskutinių metų rezultatai taip pat indikuoja padėties gerėjimo tendencijas. Taip pat buvo konstatuota, kad su korupcija kovojančių teisėsaugos institucijų bendri statistinių rezultatų duomenys auga dideliu tempu. Nežiūrint į tai, mokslas dar nenustatė tokios metodikos, kuri įgalintų, turint šias aprašytas tris dedamąsias, tiksliai konstatuoti šalies korumpuotumą. Atlikta analizė tik leidžia susidaryti kiekvienam individualią nuomonę apie korupciją šalyje. Taip pat atsiranda prielaidos tolimesniems šių išvadų moksliniams tyrinėjimams, siekiant nustatyti sąveikos ryšius tarp šių korupcijos diagnostikos būdų: kaip teisinė statistika veikia korupcijos suvokimo indeksą, o šis – žmonių korupcinės patirties tyrimus ir atvirkščiai.

3. Atliekant nomenklatūrinio valdymo, kaip reiškinių, bendrąją bei istorinę raidos analizę, buvo pastebėta, kad mokslinėje literatūroje galima rasti sąvokas „nomenklatūra“, „biurokratija“ ir „elitas“, kurios atskirais atvejais vartojamos kaip sinonimai, tačiau kitais atvejais analizuojamos kaip atskiras, savitas, išskirtinio mokslinio dėmesio reikalaujantis reiškinys. Atsižvelgiant į tai, darbe buvo atliktas trumpas šių terminų apibrėžties bei tarpusavio ryšio tyrimas. Atskleidžiant nomenklatūrinio valdymo turinį, darbe buvo analizuojami tokie šiam reiškiniui būdingi požymiai, kaip: *grupinė sąmonė; savitarpio pagalba; vidinių santykių specifika; karjera; uždarumas; bendros medžioklės ir žvejybos; viešos šventės; kaimynystė; šeimų bendravimas*, bei šio reiškinių egzistavimo principai: „*Jokiu būdu*

nesugadinti santykių“; „Formos viršenybė prieš turinį“; „Raštas turi pagulėti“; „Veikimas socialiniuose tinkluose“; „Rasim formą“.

4. Siekiant patvirtinti arba paneigti teiginį, kad nomenklatūrinis valdymas yra viena iš korupcijos paplitimo nepriklausomoje Lietuvoje priežasčių, ir tai pagrįsti atliktos analizės rezultatais, buvo atlikta korupcijos reiškinio pagrindinių trijų priežasčių grupių: politinės, ekonominės ir socialinės-kultūrinės, bei nomenklatūrinio valdymo reiškinio trijų sudedamųjų elementų: „nomenklatūros“, „blato“ ir „deficito“, tarpusavio ryšio analizė. Atlikus analizę, buvo padaryta išvada, kad paskutiniaisiais sovietinės sistemos metais korupcija buvo taip paplitęs reiškinys, jog tapo reikalų tvarkymo stiliumi, stipriai lėmė visuomenės narių mąstyseną ir elgesį nepriklausomoje valstybėje. „Blato“ kultūra, abipusiai išipareigojimai, neformalūs tinklai neišnyko kartu su senąja sistema, bet transformavosi, prisitaikydami prie naujo laikotarpio, įgaudami naujas raiškos formas bei būdus. Ribos tarp viešo ir privataus neaiškumas ir to nulemtas elgesys, nepagarba valstybei, valdžiai ir teisei, socialiai abejotinių veiksmų toleravimas iki šiol pastebimas įvairiose visuomenės gyvenimo srityse. Perėjimas į rinkos ekonomiką nepanaikino buvusių socialinių negerovių, o kai kuriais atvejais dėl pereinamojo proceso teisinio neapibrėžtumo, politinio ir pilietinio nesubrendimo buvo pretekstas naujoms korupcijos apraiškoms. Vartotojiškos, bet nebūtinai pilietiškos visuomenės prioritetai suponavo išaugusius kyšio davimo mastus ir davimo priežastis. Privatizacija, kaip bandymas spręsti viešojo sektoriaus efektyvumo ir rezultatyvumo problemas, Lietuvoje lėmė skirtingas pamokas: atvėrė kelius rinkos ekonomikai, leido valstybei sutaupyti, bet kartu leido atskiriems pareigūnams, buvusiai nomenklatūrai, politikams, pasinaudojus tarnybine padėtimi, pažintimis ir ryšiais, tapti naujaisiais verslininkais visuomenės sąskaita.

Šios išvados leidžia pagrįstai patvirtinti darbo mokslinę hipotezę, kad nomenklatūrinis valdymas susijęs su korupcijos paplitimu nepriklausomoje Lietuvoje ir tiesiogiai veikė/veikia šio reiškinio politines, ekonomines bei socialines-kultūrinės priežastis.

Rekomendacijos:

1. Toliau tyrinėti, tobulinti korupcijos, kaip specifinio, latentinio reiškinio, diagnostikos metodus, siekiant objektyviai pamatuoti korupcijos paplitimo mastą šalyje, palyginti duomenis laiko perspektyvoje bei objektyviai įvertinti su korupcija kovojančių teisėsaugos institucijų veiklos efektyvumą.
2. Atliktas tyrimas parodė, kad nomenklatūrinis valdymas darė įtaką korupcijos plitimui nepriklausomoje Lietuvoje. Taip pat išsiaiškinta, kad politinės valios stoka sutrukdė Lietuvai apsaugoti valstybės tarnybą nuo buvusių nomenklatūros narių tiesioginio dalyvavimo valstybės

valdyme. Rekomenduotina toliau gilintis į šią temą ir analizuoti dabartinės Lietuvos politinių partijų transformaciją, kitimą nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, siekiant įvertinti Lietuvos valstybės valdymo raidos kryptį ir analizuoti sąsajas su nomenklatūriniu valdymu.

3. Atliekant tyrimą, atkreiptas dėmesys į ribotą literatūros, mokslinių tyrimų šia tema skaičių. Rekomenduotina siūlyti aukštųjų mokyklų studentams aktyviau rinktis korupcijos reiškinių analizę, kaip baigiamųjų darbų temą. Taip pat manytina, kad visų mokslinių darbų (įskaitant ir studentų baigiamųjų darbų) publikavimas viešojoje elektroninėje erdvėje galėtų sukelti sinerginį efektą tęsiant korupcijos reiškinių tyrinėjimus.

LITERATŪRA

Knygos

1. Ališauskienė, R., Dobryninas, A., Žilinskienė, L. (2005). *Lietuvos korupcijos žemėlapis 2001-2004*. Vilnius: Eugrimas.
2. Bakonis, E., Vaicekauskienė, V., Penkauskienė, D. (2005). *Antikorupcinio ugdymo galimybės bendrojo lavinimo mokykloje*. Vilnius: LR ŠMM Švietimo aprūpinimo centras.
3. Degutis M. Politinė kultūra. Kn. A.Krupavičius, A.Lukošaitis (Red.). *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2004, 83-104.
4. Doherty, T. L., Horne, T. (2002). *Managing public services. Implementing Changes*. London: Routledge.
5. Justickis, V. (2001). *Kriminologija (I dalis)*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
6. Karklins, R. (2005). *The system made me do it. Corruption in post-Communist societies*. New York.
7. Klitgaard, R., Maclean-Abaroa, R., Parris, H. L. (2005). *Korumpuoti miestai*. Vilnius: Eugrimas.
8. Kreitner, R., Kinicki, A., Buelens, M. (2002). *Organizational behaviour*. Second European edition. London: McGraw Hill.
9. Kubiak, A. (2003). *Łapownictwo w świadomości i doświadczeniu potocznym Polaków*. Łódź.
10. Tarchalski, K. (2000). *Korupcja i przywilej. Zarys teorii i praktyki*. Warszawa.
11. Ledeneva, A. (1998). *Russia's Economy of Favours – Blat, Networking and Informal Exchange*. New York.
12. Lileikienė, A., Šaparnis, G., Tamošiūnas, T. (2004). *Magistro darbo rengimo metodika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
13. Lukošaitis, A. (2004). *Parlamentas ir parlamentarizmas*. Krupavičius A., Lukošaitis A. (red.). *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
14. Palidauskaitė, J. (2001). *Viešojo administravimo etika*. Kaunas: Technologija.
15. Pearson, Z. An international human rights approach. In P.Larmour, N.Wolanin (Ed.) *Corruption and anticorruption*. Asia Pacific press, 2001, 30-61.
16. Piliponytė, J. (2005). *Korupcijos fenomenas. Korupcija aukštosiose mokyklose: požūriai, problemos, sprendimo galimybės*. Sudarė D. Penkauskienė. Vilnius: Garnelis, p. 7 – 26.

17. Poviliūnas, A. (2005). *Korupcija deviacijų sociologijos požiūriu. Korupcija aukštosiose mokyklose: požiūriai, problemos, sprendimo galimybės*. Sudarė D. Penkauskienė. Vilnius: Garnelis, p. 45 – 57.
18. Rose-Ackerman, S. (2001). *Korupcija ir valdžia: priežastys, padariniai ir reforma*. Vilnius: Vaga.
19. Rosenbloom, D. H., Kravchuk, R. S. (2005). *Public Administration. Understanding management, politics, and law in the public sector*. Sixth edition. Boston: McGraw Hill.
20. Sampson, S. (1983). *Bureaucracy and Corruption*. Folk.
21. Steponavičienė, G. (2005). *Elektroninės valdžios galimybės mažinant korupciją viešajame sektoriuje. Kaip pažaboti korupciją?* Ats. red. I. Germanovič. Vilnius: Eugrimas.
22. Stračinskienė, L. (2005). *Piliečių dalyvavimo galimybės priimant sprendimus vyriausybės ir savivaldybės lygmeniu. Kaip pažaboti korupciją?* Ats. red. I. Germanovič. Vilnius: Eugrimas.
23. Raipa, A. (2007). *Naujoji viešojo vadyba*. Kaunas: Technologija.
24. Vaitiekus, S. (2002). *Korupcijos prevencijos sistema Lietuvoje: organizacijos ir veiksmų apžvalga*. Vilnius: Transparency International Lietuvos skyrius.
25. Vaitkevičiūtė, V. (1999). *Tarptautinių žodžių žodynas: A-K*. Vilnius: Žodynas.
26. Vaitkevičiūtė, V. (2000). *Tarptautinių žodžių žodynas: L-Ž*. Vilnius: Žodynas.
27. Van Duyne, P. C. (2001, December). *Will “Caligula” go transparent? Corruption in Acts and Attitudes: Forum on Crime and Society.*, Vol. 1. No 2. Centre For International Crime Prevention, United Nations, New York.
28. Zaborskas, K. (2005). *Kovos su korupcija problemos dabartiniame raidos etape. Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje*. Sudarytojas R. Juozapavičius. Vilnius: Pasviręs pasaulis, p. 59 – 65.

Disertacijos

29. Piliponytė, J. (2006). *Korupcijos konstravimas: pokomunistinių šalių praktika* (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas).
30. Šatienė, G. (2009). *Korupcijos apibrėžties įtaka korupcinių veikų tyrimo metodikų plėtros tendencijoms*. Daktaro disertacija. Mykolo Riomerio universitetas, Vilnius.

Straipsniai įvairiuose leidiniuose

31. Brandišauskas, D. (2005). *Neformalūs korupciniai santykiai šiandieninėje Lietuvoje: sampratos ir praktikos (bandymai analizuoti blato raidą)*. Vilnius: Lietuvos istorijos studijos Nr. 15.
32. Ivanauskas, V. (2008). *Partinės nomenklatūros privilegijos. Korupcija*. Projektinis tyrimas. Tarptautinei komisijai nacių ir sovietinio okupacinio režimų nusikaltimams įvertinti.
33. Grigas, R. (2003). *Šiuolaikinio lietuvių nacionalinio būdo bruožai. 2. Nerimą keliančios trajektorijos (sociofinė kritinė apžvalga)*. Filosofija ir sociologija, Nr.1, p. 22-30.
34. Jočienė D. (1997). *Korupcija postkomunistinėse šalyse*. Teisės problemos, Nr. 1, p. 81-91.
35. Kaminskas, R. (2001). *Apie politinio klientelizmo tinklus*. Kultūros barai, Nr.11, p. 10-13.
36. Kilpys, V. (2005). *Aukštuomenė? Elitas? Nomenklatūra?* Vilnius: XXI amžius Nr. 26.
37. Kubilius, A. (2005). *Sąžinės problema. Veidas*, Nr. 20.
38. Martinkienė, A. (2007). *Civic education on corruption issues at schools. Relations between Corruption, Democracy and Human Rights*. Session 3: The role of civic education in the fight against corruption. [Warsaw, May 15, 2007]. Stockholm. p. 30 – 42.
39. Matonytė, I. (1999). *Elito teorijos ir studijos sovietinėje bei posovietinėje visuomenėje*. Šiuolaikinės socialinės teorijos. Sociologija ir mintis. Nr.4(3).
40. Matonytė, I. (2002). *Pokomunistinės Lietuvos elito vertybinių orientacijų kaita 1990-2000 m.* Kn. A.Jankauskas (Sud.). *Politinė kultūra ir visuomenės kaita*. Vilnius, Kaunas: Naujasis lankas, p. 86-100.
41. Michailovič, I. (2006). *Korupcijos tyrimo problematika*. Vilnius, Teisė Nr. 60.
42. Palidauskaitė, J. (2005). *Korupcijos ir atsakomybės problema viešojo administravimo sistemoje*. Viešoji politika ir administravimas. Nr.13. Kaunas. [žiūrėta 2010-11-12]. Prieiga per internetą: <<http://internet.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/vpa/z13/1648-2603-2006-nr13-25.pdf>>.
43. Palidauskaitė, J. (2006). *Korupcijos sklaidos formos Lietuvoje: tarp sovietinio palikimo ir rinkos padiktuoto pragmatizmo*. Viešoji politika ir administravimas. Nr. 18. Kaunas.
44. Palidauskaitė, J., Ibenskas, R. (2007). *Valstybės užvaldymas Lietuvoje: priežastys ir formos*. Viešoji politika ir administravimas. Nr. 21.
45. Palidauskaitė, J., Raudonienė, A. (2004). *Antikorupcinės kultūros gairės Lietuvoje*. Kultūrologija: kultūros savitumas ir universalumas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, p. 55 – 76.
46. Palidauskaitė, J., Raudonienė, A. (2005). *Antikorupcinė kultūra kaip korupcijos priešnuodis. Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje*. Vilnius: Pasviręs pasaulis, p. 120 – 135.

47. Piliponytė, J. (2006). *Korupcijos diagnostikos būdai ir iššūkiai pasaulyje ir Lietuvoje*. Vilnius: Sociologija Nr. 1.
48. Pivoriūnas, A. (1997). *Nusikaltimai valstybės tarnybai ir korupcija – problemos ir sprendimo būdai*. Vilniu: Justitia, Nr.6, p. 14-17.
49. Politinės kultūros tyrimas. (2000). Tarptautinių santykių ir mokslų institutas. Vilnius.
50. Pruskus, V. (2007). *Korupcija švietime: atsiradimo priežastys ir raiškos formos*. Santalka. Edukologija, T.15, Nr.2, p. 60-72.
51. Šatienė, G. (2008). *Funkcinis korupcijos interpretavimas nusikalstamų veikų, kuriomis dažniausiai pasireiškia korupcija, bendra charakteristika*. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos, p.166-174 .
52. Vaisvalavičiūtė, A. (2007). *Antikorupcinis švietimas: Lietuvos atvejis. Viešojo politika ir administravimas*. Nr. 21. Kaunas.

Konferencijų medžiaga

53. Gavelis, V. (2006). *Korupcija – objektyvus valstybės veiklos mechanizmo kliuvinys. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos 2006: Ernesto Galvanausko mokslinės konferencijos pranešimų medžiaga* [Šiauliai, 2006 m. lapkričio 23 d.]. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, p. 55 – 56.
54. Palidauskaitė, J., Vaisvalavičiūtė, A. (2005). *Antikorupcinio švietimo Lietuvoje svarba. Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos 2005: Ernesto Galvanausko mokslinės konferencijos pranešimų medžiaga* [Šiauliai, 2005 m. lapkričio 24 – 25 d.]. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, p. 287 – 291.
55. Trumpa, U. (2001). *Korupcijos šaknų šalinimas - efektyvios kovos su korupcija pagrindas*. Pranešimas skaitytas konferencijoje "Nuo valdymo reformos link efektyvios kovos su korupcija", Vilnius.

Elektroniniai dokumentai

56. Antanaitis, K. *Nomenklatūros transformacijos Lietuvoje 1988 – 1992 metais*. [žiūrėta 2010-10-02]. Prieiga per internetą: <<http://www.minfolit.lt/arch/14001/14093.pdf>>.
57. Buivydas R. (2003). *Korupcija, jos apraiškos ir kovos su korupcija metodai*. Vilnius. [žiūrėta 2010-12-08]. Prieiga per internetą: <<http://www.sec.lt/pages/alfdiskusijos/pages/discuss3/docs/rb-pr-pilnas.pdf>>.
58. Burauskaitė, B. *Nomenklatūros renesansas*. [žiūrėta 2010-11-16]. Prieiga per internetą: <http://www.politika.lt/index.php?cid=9299&new_id=3340>.

59. Bulota, R. (2008). *SSRS reformų išvakarėse. Nomenklatūra ir inteligentija Lietuvoje*. [žiūrėta 2010-10-02]. Prieiga per internetą: <<http://www.minfolit.lt/arch/14001/14092.pdf>>.
60. Eurobarometras: visuomenės nuomonė ES. *Lietuvos ataskaita*. [žiūrėta 2011-01-14]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb68/eb68_lt_nat.pdf>.
61. Ivanauskas, V. (2006). *Sovietiniu biurokratu darbo etika, neformalios rutinos ir planavimo sistemos trūkumai (Lietuvos atvejis)*. [žiūrėta 2011-04-25]. Prieiga per internetą: <http://www.ebiblioteka.lt/resursai/LMA/Filosofija/Fil64/Fil64_02.pdf>.
62. Krupavičius, A. (2008). *Kas yra biurokratija?* [žiūrėta 2011-04-25]. Prieiga per internetą: <<http://www.vtd.lt/index.php?1597343349>>.
63. Lietuvos korupcijos žemėlapis (2008). [žiūrėta 2009-11-12]. Prieiga per internetą: <http://www.transparency.lt/new/images//lkz2008_prezentacijafinal.pdf>.
64. Lietuvos Respublikos Korupcijos prevencijos įstatymas. (2002). Vilnius. [žiūrėta 2009-11-12]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=211086>.
65. Lietuvos Respublikos Nacionalinė kovos su korupcija programa. (2002). Vilnius. [žiūrėta 2009-12-12]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=269602>.
66. Lietuvos Respublikos Specialiųjų tyrimų tarnybos įstatymas. (2000). Vilnius. [žiūrėta 2009-10-12]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=100816>.
67. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės Valstybinio audito ataskaita. Nacionalinė kovos su korupcija programa. (2008). Vilnius. [žiūrėta 2009-10-12]. Prieiga per internetą: <http://www.vkontrolė.lt/auditas_ataskaita.php?2256>.
68. LR STT strateginis veiklos planas 2011-2013. [žiūrėta 2011-03-25]. Prieiga per internetą: <http://www.stt.lt/documents/planavimo_dokumenatai/2011-2013_strateginis_veiklos_planas.doc.pdf>
69. Pakštaitis, L. (2003). *Korupcijos problema Lietuvoje*. [žiūrėta 2010-11-12]. Prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/downloads/structure//Korupcijosapzvalga2003_20040618.pdf>.
70. Penkaitis, N. (2006). *Korupcijos šaknys ir pasekmės*. [žiūrėta 2010-11-12]. Prieiga per internetą: <<http://www.lsd.lt/documents/N.Penkaitis-Korupcija-biurokratizmas.doc>>.
71. Visuomeninės nuomonės ir rinkos tyrimai „Vilmorus“. [žiūrėta 2011-03-24]. Prieiga per internetą: <<http://www.vilmorus.lt/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=2&cntnt01returnid=20>>.

72. World Bank (1997). Helping countries combat corruption: the role of World Bank. Poverty reduction and economic management network of the World Bank. Washington DC. [žiūrēta 2011-03-24]. Prieiga per internetą: < <http://worldbank.org/html/extdr/corruptn/coridx.htm> >.